

HUMANISTYKA
I NAUKI SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 6

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Recenzenci

dr hab. Agata Jurkowska-Gomułka, prof. WSiIZ
dr hab. Małgorzata Lewartowska-Zychowicz, prof. UG
dr hab. Renata Lisowska, prof. UŁ
dr Klaudia Pujer

Redakcja

dr Klaudia Pujer

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE. DOŚWIADCZENIA. KONTEKSTY. WYZWANIA. TOM 6

exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl, Wrocław 2018

Nie wszystkie prawa zastrzeżone: tekst niniejszej publikacji jest dostępny na licencji
Creative Commons (CC BY-NC-ND 4.0)

Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych
4.0 Międzynarodowe

Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej
informacji licencyjnej oraz wskazania Wydawnictwa jako licencjobiorcy praw
do korzystania z tekstów i Autorów jako właścicieli praw do tekstów.

Treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.pl>

Źródło zdjęć na okładce: pixabay.com (GDJ) udostępnione na licencji
CC0 Creative Commons, Public Domain, treść licencji jest dostępna na stronie:
<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/legalcode.pl>

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją pierwotną

Wydawnictwo Exante

Exante Wydawnictwo Naukowe
dr Klaudia Pujer
ul. Buforowa 24 lok. 10, 52-131 WROCŁAW

tel. + 48 606 168 165
wydawnictwo@exante.com.pl
www.exante.com.pl

Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść, formę i styl rozdziałów

Ark. wyd. 9,5

ISBN 978-83-65374-97-4 (PDF)

ISBN 978-83-65374-96-7 (oprawa miękka)

**HUMANISTYKA
I NAUKI SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 6**

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Exante
Wrocław 2018

Spis treści

WSTĘP	7
1. SZKOŁA I NAUCZYCIEL WOBEC SPECYFIKI PRACY Z UCZNIEM ZDOLNYM – WYBRANE ASPEKTY	11
Dominika Brzezińska	
WPROWADZENIE.....	11
UCZEŃ ZDOLNY – WYBRANE MODELE I KONCEPCJE.....	11
SZKOŁA A UCZEŃ ZDOLNY	14
UCZEŃ ZDOLNY W RELACJI Z NAUCZYCIELEM.....	16
PODSUMOWANIE	22
PIŚMIENICTWO.....	22
2. EGZEMPLIFIKACJE DEFINICJI NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	25
Magdalena Wójcik	
WPROWADZENIE.....	25
DEFINICYJNE UJĘCIA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	26
PODSUMOWANIE	33
PIŚMIENICTWO.....	34
3. TRÓJPOZIOMOWY MODEL POSTĘPOWANIA WOBEC UCZNI NIEDOSTOSOWANEGO SPOŁECZNIE LUB ZAGROŻONEGO NIEDOSTOSOWANIEM SPOŁECZNYM	37
Magdalena Wójcik	
WPROWADZENIE.....	37
POZIOM DIAGNOSTYCZNY.....	38
POZIOM PROGRAMOWY	40
POZIOM PRAKTYCZNY.....	43
PODSUMOWANIE	44
PIŚMIENICTWO.....	44

4. UWARUNKOWANIA ORAZ PROFILAKTYKA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY 47

Magdalena Wójcik	
WPROWADZENIE.....	47
DETERMINANTY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	48
PROFILAKTYKA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO.....	54
PODSUMOWANIE	55
PIŚMIENICTWO.....	56

5. DEPRESJA WIEKU MŁODZIEŃCZEGO. PRZYCZYNY, PRZEBIEG, ZALECENIA OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE..... 59

Szymon Sadowski	
WPROWADZENIE.....	59
CHARAKTERYSTYKA OKRESU DORASTANIA.....	60
ZABURZENIE DEPRESYJNE.....	61
<i>Depresja nastolatków</i>	62
<i>Etiologia</i>	63
<i>Obraz kliniczny depresji młodzieńczej</i>	64
<i>Skutki depresji u młodzieży</i>	65
<i>Samobójstwa</i>	65
ROZPOZNAWANIE DEPRESJI – ZALECENIA OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE.....	66
PODSUMOWANIE	67
PIŚMIENICTWO.....	68

6. ORTOREKSJA – NIEZDROWA OBSESJA NA PUNKCIE ZDROWEJ ŻYWNOŚCI..... 71

Benita Wielgus, Jakub Morawski, Aleksandra Patriak	
WPROWADZENIE.....	71
DEFINICJA	72
KRYTERIA DIAGNOSTYCZNE I NARZĘDZIA	72
ROZPOZNIANIE RÓŻNICOWE	74
ROZPOWSZECHNIENIE, PROFIL PSYCHOLOGICZNY I INTERKORELACJE	76
POWIKŁANIA SOMATYCZNE I TERAPIA.....	77
PODSUMOWANIE	78
PIŚMIENICTWO.....	79

7. BADANIE PRZYCZYNOWOŚCI W SENSIE GRANGERA NA RYNKU PRODUKTÓW ROLNYCH..... 81

Katarzyna Drabarczyk, Aleksandra Jakubiec	
WPROWADZENIE.....	81
PRZYCZYNOWOŚĆ W SENSIE GRANGERA NA RYNKU PRODUKTÓW ROLNYCH – PRZEGLĄD BADAŃ.....	82
CEL I METODA BADAŃ.....	84
WYNIKI BADAŃ	85
PODSUMOWANIE	88
PIŚMIENICTWO.....	89

**8. KOMUNIKACJA MEDYCZNA JAKO RODZAJ KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ
W UJĘCIU WYBRANYCH TEORII JĘZYKOZNAWCZYCH 91**

Oliwia Kowalczyk

WPROWADZENIE.....	91
JĘZYK MEDYCZNY W UJĘCIU KOMPETENCJI JĘZYKOWEJ DELLA H. HYMESA I REGUŁ KONWERSACYJNYCH HERBERTA P. GRICEA.....	92
KOMUNIKACJA MEDYCZNA A FUNKCJE MOWY.....	94
CHARAKTERYSTYKA I MODEL MEDYCZNEJ KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ	96
OBSZARY DZIAŁANIA SPOŁECZNEGO W KOMUNIKACJI MEDYCZNEJ I PROCES KOMUNIKACJI ZACHODZĄCY POMIĘDZY LEKARZEM I PACJENTEM	97
MODELE KOMUNIKACJI W DYSKURSIE MEDYCZNYM	99
PODSUMOWANIE	100
PIŚMIENNICTWO.....	100

**9. ZASADY WSPÓLDZIAŁANIA JEDNOSTEK OCHRONY PRZECIWOŻAROWEJ
Z POLICJĄ PODCZAS ZDARZEŃ RATOWNICZYCH NA TERENIE POWIATU
BRZESKIEGO..... 103**

Izabela Kmak-Błaszczuk

WPROWADZENIE.....	103
ZAGROŻENIA WYSTĘPUJĄCE NA TERENIE POWIATU BRZESKIEGO.....	104
KRAJOWY SYSTEM RATOWNICZO-GAŚNICZY – ORGANIZACJA I ZADANIA.....	106
POLICJA – ORGANIZACJA I ZADANIA.....	108
PODSTAWY PRAWNE I ZAKRES WSPÓLDZIAŁANIA POLICJI I JEDNOSTEK OCHRONY PRZECIWOŻAROWEJ NA TERENIE POWIATU BRZESKIEGO	109
PODSUMOWANIE	114
PIŚMIENNICTWO.....	115

**10. ZAANGAŻOWANIE MIESZKAŃCÓW W BUDOWANIE SPOŁECZEŃSTWA
OBYWATELSKIEGO – IDEA I ROLA BUDŻETU PARTYCYPACYJNEGO
NA PRZYKŁADZIE M.ST. WARSZAWA 119**

Marta Seredyńska

WPROWADZENIE.....	119
POJĘCIE PARTYCYPACJI.....	120
BUDŻET PARTYCYPACYJNY JAKO NARZĘDZIE SŁUŻĄCE ZAANGAŻOWANIU SPOŁECZNEMU	122
PRZYKŁADY ZREALIZOWANYCH DZIAŁAŃ W M.ST. WARSZAWA.....	124
PODSUMOWANIE	126
PIŚMIENNICTWO.....	127

**11. STRATEGIE INTEGROWANIA I REFORMOWANIA OBSZARÓW
METROPOLITALNYCH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH METROPOLII FRANCJI
I NIEMIEC 129**

Piotr Pięta

WPROWADZENIE.....	129
STRATEGIE INTEGROWANIA I REFORMOWANIA OBSZARÓW METROPOLITALNYCH.....	130
INTEGRACJA OBSZARÓW METROPOLITALNYCH WE FRANCJI.....	132
INTEGRACJA OBSZARÓW METROPOLITALNYCH W NIEMCZECH	135
PODSUMOWANIE	137

PIŚMIENICTWO.....	137
12. FUNDAMENTALNE KONCEPCJE SPRAWIEDLIWEJ (SŁUSZNEJ) WOJNY.....	139
Błażej Franczyk	
WPROWADZENIE.....	139
KONCEPCJA WOJEN W DOKTRYNIE I PRAKTYCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO	140
WOJNA SPRAWIEDLIWA W MYŚLI STANISŁAWA ZE SKARBIMIERZA	144
ZNACZENIE WOJNY W UJĘCIU FILOZOFÓW: MACHIAVELLI, GROCIJUSZ, HOBBS, LOCKE, ROUSSEAU .	146
PODSUMOWANIE	148
PIŚMIENICTWO.....	149
13. ANALIZA EFEKTYWNOŚCI – ASPEKTY TEORETYCZNE I KIERUNKI ZASTOSOWAŃ	151
Katarzyna Drabarczyk, Aleksandra Jakubiec	
WPROWADZENIE.....	151
EFEKTYWNOŚĆ FINANSOWA.....	152
EFEKTYWNOŚĆ TECHNICZNA.....	154
EFEKTYWNOŚĆ KOSZTOWA.....	156
PODSUMOWANIE	158
PIŚMIENICTWO.....	159

Wstęp

Publikacja to już kolejny – szósty – tom poświęcony wybranym problemom nauk humanistycznych i społecznych. Opracowanie jest rezultatem pracy badaczy reprezentujących różne krajowe jednostki naukowe.

Publikację otwiera rozdział autorstwa Dominiki Brzezińskiej, pt. *Szkoła i nauczyciel wobec specyfiki pracy z uczniem zdolnym – wybrane aspekty*. W tekście podjęto próbę nakreślenia sylwetki nauczyciela, który pracuje z uczniem zdolnym. Często spotykamy się z myśleniem życzeniowym. Zakłada się, że nauczyciel ucznia zdolnego jest wspierający. Tekst przywołuje różne głosy na ten temat, wywołując refleksję o stanie edukacji w Polsce – w kontekście edukacji uczniów zdolnych. Niejako nawołuje do dogłębnego przyjrzenia się polskiej szkole, polskiemu nauczycielowi i zachęca do umiejscowienia ucznia zdolnego w procesie edukacji. Praca ma charakter przeglądowy a jej celem jest określenie miejsca i roli środowiska szkolnego, w tym oddziaływania nauczyciela na kształtowanie specyfiki kształcenia ucznia zdolnego (w tym bodźców wyzwalających i hamujących rozwój postawy twórczej i kreatywnej uczniów zdolnych).

Autorką trzech kolejnych rozdziałów, dotyczących niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, jest Magdalena Wójcik. Celem rozdziału drugiego, pt. *Egzemplifikacje definicji niedostosowania społecznego*, jest analiza terminu „niedostosowanie społeczne”, dokonana na podstawie zgromadzonej literatury tematu. Opracowanie, choć nie wyczerpuje w pełni podjętej problematyki, przybliży szereg kluczowych definicji, zaczerpniętych z różnych nauk wspomagających proces wychowania. W rozdziale trzecim, pt. *Trójpoziomowy model postępowania wobec ucznia niedostosowanego społecznie lub zagrożonego niedostosowaniem społecznym*, przeanalizowano model postępowania wobec ucznia niedostosowanego społecznie lub zagrożonego niedostosowaniem społecznym. Przyjętą metodą badawczą było studium piśmiennictwa. Rozdział czwarty, pt. *Uwarunkowania oraz profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, omawia zagadnienia związane z genezą niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, a nadto – działalnością profilaktyczną. Celem opracowania jest analiza wybranych uwarunkowań niedostosowania społecznego oraz sposobów przeciwdziałania temu zjawisku. Przyjętą metodą badaw-

czą było studium piśmiennictwa.

Szymon Sadowski opracował rozdział piąty, pt. *Depresja wieku młodzieńczego. Przyczyny, przebieg, zalecenia opiekuńczo-wychowawcze*. Depresja jest jedną z najpoważniejszych chorób naszych czasów. Coraz częściej występuje również wśród młodzieży, a brak jej rozpoznania i udzielenia pomocy może mieć tragiczne konsekwencje. Praca przybliży specyfikę okresu dorastania, charakteryzuje depresję nastolatków, zwraca uwagę na następstwa zaburzenia ze szczególnym uwzględnieniem problematyki samobójstw, a także dokonuje próby udzielenia porad opiekunom w zakresie wstępnej diagnostyki zaburzenia u swoich podopiecznych. Celem opracowania jest analiza depresji doświadczanej przez dzieci i młodzież, w kontekście specyfiki okresu dorastania i ze szczególnym uwzględnieniem problematyki samobójstw, jak również wskazanie czynników zwiększających oraz zmniejszających ryzyko depresji, w tym prezentacja zaleceń opiekuńczo-wychowawczych dotyczących profilaktyki i reagowania na zachowania autodestruktywne.

BeniŃa Wielgus, Jakub Morawski i Aleksandra Patriak to autorzy rozdziału szóstego, pt. *Ortoreksja – niezdrowa obsesja na punkcie zdrowej żywności*. Ortoreksja (*orthorexia nervosa*) to termin określający obsesyjne zachowania związane ze zdrowym odżywianiem. Choć ortoreksja nie jest obecnie uwzględniana jako odrębna jednostka w najważniejszych podręcznikach diagnostycznych, to od ponad 20 lat jest obiektem zainteresowania rosnącej grupy badaczy. W opracowaniu opisano najważniejsze charakterystyki zaburzenia, proponowane kryteria diagnostyczne, a także narzędzia stosowane w praktyce klinicznej i badaniach naukowych oraz obecnie wykorzystywane metody pomocy. Celem opracowania jest analiza przyczyn, przebiegu i konsekwencji ortoreksji, będącej zachowaniem związanym ze zdrowym odżywianiem i na tym tle zaprezentowanie przesłanek pozwalających na uwzględnienie ortoreksji jako jednostki chorobowej.

Rozdział siódmy, pt. *Badanie przyczynowości w sensie Grangera na rynku produktów rolnych*, opracowały Katarzyna Drabarczyk oraz Aleksandra Jakubiec. Celem badań było określenie współzależności między cenami pszenicy, cenami żywca rzeźnego (wieprzowego) a wielkością ich produkcji w Polsce. Dodatkowo określono wpływ zmian cen pszenicy i cen żywca rzeźnego (wieprzowego) w Polsce, Czechach, na Litwie i na Słowacji. Okres badań to lata 2000-2016. W badaniach wykorzystano korelację rang Spearmana oraz test przyczynowości w sensie Grangera.

Oliwia Kowalczyk to autorka rozdziału ósmego pt. *Komunikacja medyczna jako rodzaj komunikacji językowej w ujęciu wybranych teorii językoznawczych*. Komunikacja językowa służy nie tylko komunikowaniu, ale i reprezentowaniu obrazów mentalnych jej uczestników. Jej szczególnym, szeroko obecnie dyskutowanym w środowisku opieki zdrowotnej, rodzajem

jest komunikacja między lekarzem i pacjentem. Celem opracowania jest analiza i ocena wybranych aspektów komunikacji lekarz-pacjent. Obok definicji i zadań jakie powinna pełnić, ukazano również zakres ról uczestników tej wyjątkowej interakcji. Omówiono funkcje dyskursu medycznego, przeanalizowano zagadnienie komunikacji interpersonalnej w środowisku medycznym, scharakteryzowano też poziomy i kierunki, w jakich się odbywa. W ostatniej części wskazano różne modele występujące w dyskursie medycznym, prezentując role interlokutorów w podejmowanych decyzjach procesu leczniczo-terapeutycznego.

Rozdział dziewiąty, pt. *Zasady współdziałania jednostek ochrony przeciwpożarowej z policją podczas zdarzeń ratowniczych na terenie powiatu brzeskiego*, przygotowała Izabela Kmak-Błaszczuk. Podejmowanie działań służących ochronie ludności oraz zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu jest najważniejszym zadaniem jednostek ochrony przeciwpożarowej i policji. Kluczowym elementem systemu gwarantującego bezpieczeństwo jest współdziałanie tych podmiotów w sytuacjach zagrożenia. Uregulowania prawne w zakresie zasad i form współpracy podejmowanych podczas różnego rodzaju zdarzeń służą usprawnieniu działań ratowniczych oraz ustaleniu relacji pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo. Głównym celem podjętych rozważań jest przedstawienie zasad współdziałania jednostek ochrony przeciwpożarowej z policją jako podmiotów wiodących w zapewnieniu bezpieczeństwa na terenie powiatu brzeskiego. Analiza zagrożeń, przedstawienie w świetle przepisów prawnych organizacji jednostek ochrony przeciwpożarowej i policji oraz zakresu przypisanych im ustawowo zadań pozwoliła na przybliżenie zasad ich współdziałania.

Marta Seredyńska opracowała rozdział dziesiąty, pt. *Zaangażowanie mieszkańców w budowanie społeczeństwa obywatelskiego – idea i rola budżetu partycypacyjnego na przykładzie m.st. Warszawa*. Opracowanie porusza kwestie zaangażowania obywateli w proces podejmowania decyzji, które jest elementarnym przejawem demokracji. Niewątpliwie wdrożenie w Polsce budżetu partycypacyjnego było ważnym punktem odniesienia dla kształtowania postaw obywatelskich oraz dało możliwość aktywizacji mieszkańców. Partycypacja włącza społeczność danego miasta we współdecydowanie o danej jednostce samorządowej. Celem publikacji jest zaprezentowanie funkcjonowania budżetu partycypacyjnego w m.st. Warszawa oraz sprawdzenie jakiego rodzaju projekty chcą realizować mieszkańcy stolicy, by rozwijać swoją aglomerację.

Rozdział jedenasty, pt. *Strategie integrowania i reformowania obszarów metropolitalnych na przykładzie wybranych metropolii Francji i Niemiec*, opracował Piotr Pięta. Prezentowana praca dotyczy strategii integrowania i reformowania obszarów metropolitalnych. W pierwszej części opracowa-

nia przedstawiono teoretyczny model integracji i reformowania obszarów metropolitalnych. Kolejne części dotyczą analizy implementacji powyższych modeli na przykładzie francuskich i niemieckich obszarów metropolitalnych. Opisano między innymi przypadki Paryża, Hanoweru i Stuttgartu.

Błażej Franczyk to autor rozdziału dwunastego, pt. *Fundamentalne koncepcje sprawiedliwej (słusznej) wojny*. XXI wiek pomimo rozwoju cywilizacji, obfituje w spory, konflikty na arenie międzynarodowej. Niebywale istotną a zarazem skomplikowaną kwestią jest wybór właściwego instrumentu polityki względem stopnia ustępstwa podmiotu od obowiązujących norm. Poszukując rozwiązania tego problemu należy odnieść się do nauk Kościoła oraz przyrzeć się rozważaniom nad słusnością wojny przez takich filozofów, jak: Machiavelli, Grocjusz, Hobbes, Locke czy Rousseau. Studia z tego zakresu przybliżają teorię prawa do wojny oraz teorię środków wojny. Celem opracowania jest analiza pojęcia i przesłanek wojny sprawiedliwej (słusznej). W opracowaniu rozważaniom poddano słusność celów, przyczyn oraz pobudek prowadzących do wszczęcia wojny.

Publikację zamyka rozdział trzynasty opracowany przez Katarzynę Drabarczyk i Aleksandrę Jakubiec, pt. *Analiza efektywności – aspekty teoretyczne i kierunki zastosowań*. Celem opracowania jest omówienie wybranych aspektów teoretycznych, kategorii i kierunków zastosowania analizy efektywności. W opracowaniu skupiono się na efektywności finansowej, kosztowej i technicznej. Zaprezentowano także najpopularniejsze metody ich oceny. Ponadto w opracowaniu umieszczono przegląd badań dotyczących efektywności.

Teksty zaprezentowane w niniejszej publikacji omawiają wybrane problemy nauk humanistycznych i społecznych przy wykorzystaniu już istniejącej wiedzy (opracowania przeglądowe). Zawierają również postulaty ich rozwiązań, uwzględniając wąsko wyspecjalizowaną wiedzę nabytą w trakcie studiów literaturowych lub praktyki zawodowej (opracowania przy czynkarskie). W efekcie niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji w obszarze niedomagań zidentyfikowanych na gruncie humanistyki, w tym życia społeczno-gospodarczego. Opisuje, diagnozuje i interpretuje je tak w ujęciu całościowym, jak i w najróżniejszych aspektach, fragmentach czy warstwach.

Żywimy nadzieję, że teksty zebrane w niniejszym tomie staną się inspiracją do podjęcia badań własnych, przyczynią się do poszerzenia współpracy z praktykami oraz do rozwoju teorii, badań podstawowych i aplikacyjnych.

Klaudia Pujer i Zespół Autorski

1. SZKOŁA I NAUCZYCIEL WOBEC SPECYFIKI PRACY Z UCZNIEM ZDOLNYM – WYBRANE ASPEKTY

Dominika Brzezińska

Słowa kluczowe: nauczyciel, uczeń zdolny, szkoła

Wprowadzenie

W ostatnim czasie powraca się do zagadnień pedagogiki zdolności, odnajduje stworzone do tej pory koncepcje i na tych podwalinach buduje się nowe struktury wiedzy, bardziej adekwatne do obecnego stanu nauki. Wzrasta zainteresowanie zagadnieniem ucznia zdolnego. Oczywiście to tylko skrót myślowy, bo wszelkie zagadnienia związane z tymże specyficznym rodzajem ucznia są bardzo nieostre.

Praca ma charakter przeglądu a jej celem jest określenie miejsca i roli środowiska szkolnego, w tym oddziaływania nauczyciela na kształtowanie specyfiki kształcenia ucznia zdolnego (w tym bodźców wyzwalających i hamujących rozwój postawy twórczej i kreatywnej uczniów zdolnych).

Uczeń zdolny – wybrane modele i koncepcje

Bardzo ogólna, współczesna definicja zdolności mówi o tym, że: „uzdolnienia to potencjał jednostki do uzyskania wysokich lub wybitnych osiągnięć w jednej lub kilku dziedzinach”¹. Trzeba tu zaznaczyć, że nie osiągnięcie jest zdolnością, musi być określony potencjał, ale jednocześnie należy te czynniki połączyć².

J. Renzulli³ w artykule dotyczącym zdolności i twórczości powiązał te pojęcia ze sobą na stałe. Według niego wybitne osiągnięcia to nie tylko

---

¹ J.F. Mönks F. J., *Zdolności a twórczość* [w:] W. Limont (red.) *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 21.

² *Ibidem*, s. 21.

³ J. Renzulli za: *Ibidem*, *op. cit.*, s. 21.

zjawisko samo w sobie, ale jest ono wypadkową trzech składowych: ponadprzeciętnej zdolności, zaangażowania w realizację zadania, zdolności twórczych. Skoro to tak złożone pojęcie, to badanie zdolności za pomocą jednego wskaźnika jest niezalecane. Trójpłaszczynowy Model Zdolności doprecyzowano o dwie kategorie zdolności. Jako pierwsze Renzulli wyróżnił zdolności szkolne, które można zauważyć u uczniów, którzy osiągają wysokie wyniki w testach szkolnych i otrzymują dobre oceny. Drugi rodzaj to zdolności twórczo-wytwórcze, które posiadają uczniowie kreatywni, wybitni, odkrywcy⁴.

Na początku XX wieku angielski psycholog C. Spearman⁵ analizując badania testowe, stwierdził, że zachodzi tam pewna prawidłowość. Zauważył, że podczas różnych działań występują dwa rodzaje czynników. Każdemu z nich nadał nazwę odpowiadającą angielskim określeniom. Pierwszy z czynników nazwany został czynnikiem „g”, czyli ogólny (ang. *general*) dlatego, że występował w trakcie każdej aktywności intelektualnej, gdyż jest ich stałą składową. Jednakże każda aktywność w sferze intelektualnej jest szczególna, dlatego istnieje jeszcze czynnik „s”, czyli czynnik specyficzny dla danego rodzaju aktywności. Tych czynników jest wiele i każdy jest przyporządkowany konkretnej dziedzinie. Czynnik „g” to zdolności o charakterze ogólnym, czyli inteligencja ogólna; natomiast czynnik „s” to zdolności specjalne. Teoria ta została nazwana dwustopniową teorią Spearmana ze względu na zakładaną wyższość czynnika „g” nad czynnikiem „s”. Cały system formułowania teorii nazwano hierarchicznym.

H. Gardner⁶ dokonał swoistej „rewolucji myślowej” publikując swoją Teorię Inteligencji Wielorakich. Dla niego inteligencja jest „potencjałem jednostki, który wyraża się poprzez zdolność do tworzenia rozwiązań, często innowacyjnych”⁷. Gardner zamiennie używa określeń inteligencja i zdolność. Uznał, że występuje około siedmiu niezależnych od siebie stref aktywności i nazwał je rodzajami inteligencji⁸: językowa, matematyczno-logiczna, muzyczna, cielesno-kinestetyczna, przestrzenna, interpersonalna, intrapersonalna. Przedstawicielami inteligencji językowej są poeci, dziennikarze, cechuje ich „lekkość” posługiwania się słowem, bogactwo języka.

---

⁴ J. Renzulli za: S. Gwiazdowska-Stańczak, A. E. Sękowski, *Rodzina uczniów zdolnych*, Difin S.A, Warszawa 2018, s. 42.

⁵ C. Spearman za: T. Lewowicki, *Kształcenie uczniów zdolnych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980, ss. 31-32.

⁶ H. Gardner za: M. Wróblewska, *Zróżnicowanie typów zdolności i umiejętności – analiza wyznaczników w świetle teorii inteligencji wielorakich H. Gardniera* [w:] W. Limont i J. Cieślakowskiej (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. I, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, ss. 141-142.

⁷ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Media Rodzina, Poznań 2002, s. 24.

⁸ H. Gardner za: M. Wróblewska, *op. cit.*, ss. 143-145.

Inteligencja matematyczno-logiczna jest bardzo charakterystyczna i łatwo wykrywalna, dlatego to ona stanowi w dużej mierze podstawę typowych testów inteligencji. Zasadniczą rolę odgrywa tu myślenie abstrakcyjne, szczególnie bezprzedmiotowe. Kolejną osobliwością w tym gronie jest inteligencja muzyczna, dzięki której można swobodnie posługiwać się dźwiękami. Następnym rodzajem inteligencji jest inteligencja cielesno-kinesztetyczna, która nie pasuje do ogólnie przyjętego obrazu inteligencji. Posiadają ją ci, którzy potrafią wykorzystać swoje ciało i umiejętność ruchu w sporcie lub tańcu. Posiadacze inteligencji przestrzennej potrafią niezależnie od pierwotnych wrażeń wzrokowych oddziaływać na informacje przestrzenne. Szczególnie jest to widoczne u wybitnych malarzy. Inteligencja interpersonalna czyni wrażliwym na innych ludzi, a właściwie na ich uczucia, dążenia. Ostatni wymieniony rodzaj inteligencji to inteligencja intrapersonalna. Jest to w pewnym sensie definiowanie samego siebie, swoich uczuć, emocji, doznań. Zaburzenia w tej kwestii mogą prowadzić do stanów depresyjnych lub chociażby do niemożności określania własnych przeżyć czy uczuć. Ważne jest to, że dana jednostka może posiadać więcej niż jeden rodzaj inteligencji⁹. W późniejszym czasie twórca tej teorii dodał do już wymienionych jeszcze dwa rodzaje inteligencji: przyrodniczą i egzystencjalną¹⁰.

Koncepcja zdolności WISC powstała jako połączenie mądrości (*wisdom*), inteligencji (*intelligence*), twórczości (*creativity*) w sposób syntetyczny (*synthesized*). R.J. Sternberg obserwował dzieci zdolne, które w dorosłym wieku nie osiągały sukcesu. Dzięki temu zauważył, że niektórzy ludzie posiadają umiejętność osiągnięcia założonego sobie celu wykorzystując inteligencję, rozumianą jako sprawność w wykorzystywaniu otoczenia, jego różnych aspektów. Autor uznał, że mądrość jest najważniejsza spośród wymienionych składowych, gdyż dzięki niej uwydatniają się cechy społeczne tj. troska o innych, godzenie własnych interesów z interesami innych, czy kierowanie się wartościami moralnymi¹¹.

Jednym z najnowszych modeli jest Zróznicowany Model Zdolności i Talentu F. Gagné (*Differentiated Model of Giftedness and Talent – DMTG*). Autor zwraca szczególną uwagę na proces jaki zachodzi podczas rozwoju i transformacji zdolności w talent. Wymienia pięć składowych, wśród których podstawą są zdolności naturalne, talenty i proces rozwojowy, na które wpływają czynniki środowiskowe i intrapersonalne będące katalizatorami dla wcześniej wymienionych komponentów. Według Gagné zdolności natu-

---

⁹ M. Wróblewska, *op. cit.*, ss. 144-145.

¹⁰ F. J. Mönks, *Zdolności a twórczość* [w:] W. Limont (red.) *Teoria, op. cit.*, s. 23.

¹¹ R.J. Sternberg za: S. Gwiazdowska-Stańczak, A. E. Sękowski, *Rodzina uczniów zdolnych*, Difin S.A, Warszawa 2018, s. 46.

ralne można zauważyć już we wczesnym dzieciństwie i mają szansę rozwinąć się w talenty dzięki procesowi edukacji. Natomiast proces rozwojowy, który przekształca zdolności w talent zawiera trzy komponenty. Pierwszy raz w modelu zdolności pojawia się czynnik, który do tej pory był pomijany, czy może nawet niedoceniany. Obok aktywności i postępu pojawia się inwestowanie czasu, pieniędzy i energii. Rozwój jest permanentny, pod warunkiem stałego wspierania przy pomocy programów edukacyjnych i pod wpływem katalizatorów intrapersonalnych, takich jak wygląd, zdrowie, temperament, osobowość oraz katalizatorów środowiskowych, takich jak bliższe i dalsze środowisko np. rodzina, nauczyciele, rówieśnicy. Dodatkowo na proces wpływa tzw. „przypadek” czyli wszystko to, co może się przydarzyć, a jednostka nie ma na to wpływu¹².

Szkoła a uczeń zdolny

Polska polityka oświatowa jest bardzo wyraźnie nastawiona na uśrednianie programów nauczania, a przez to poziomu kształcenia. Nie uwzględnia się osób o szczególnych potrzebach edukacyjnych, a takimi są uczniowie zdolni¹³. Typową sytuacją w Polsce jest nauczanie zdolnych w szkołach i klasach powszechnych, gdzie nie ma grup mniej lub bardziej zdolnych, wszyscy uczą się razem¹⁴.

Tożsame wnioski wypływają z analiz badania PISA (*The Programme for International Student Assessment*) z roku 2009¹⁵. Autorzy raportu jasno stwierdzają, że polska szkoła nastawiona jest na uśrednianie, czyli dostosowanie nauczania do poziomu przeciętnego ucznia. Niewiele zmieniło się od tamtego czasu. Kolejne raporty (z lat 2012, 2015) dają nadzieję na poprawę tego stanu. Rzeczywiście polscy uczniowie wykazywali się lepszymi wynikami. Jednak z reguły były to wyniki całościowe, po ogólnym podsumowaniu. Lektura szczegółowych raportów potwierdza największą ilość wyników średnich. Dodatkowo polscy uczniowie mają obszerną wiedzę, ale nie zawsze potrafią zastosować ją w praktyce podczas analizowania i wnioskowania. Co może świadczyć o tym, że w szkołach nadal wymaga uczenia się gotowych formuł, zaniedbując obszar związany z praktycznym wykorzystywaniem przyswojonej wiedzy. Z biegiem lat nauczono się pracować

---

¹² F. Gagné za: W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznawać i jak z nim pracować*, GWP, Sopot 2012, ss. 73-76.

¹³ W. Limont, *Wprowadzenie* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 15.

¹⁴ J. Cieślukowska, *Nauczyciel ucznia zdolnego w teorii i w badaniach* [w:] *op. cit.*, s. 199.

¹⁵ <http://www.ibe.edu.pl/pl/projekty-miedzynarodowe/pisa> (online: 23.08.2018).

z uczniami słabymi, czyli takim, którzy osiągają w tym badaniu najniższe wyniki, bo odsetek takowych znacznie zmniejszył się w porównaniu z ubiegłymi latami. Jednak nadal nie rozwiązano problemu nauczania uczniów zdolnych, bo mamy ich znacznie mniej niż większość rozwiniętych krajów świata. Zauważono, że polskie szkolnictwo jest mało zaangażowane w potrzeby tych najlepszych uczniów¹⁶.

Według M. Dobrzańskiej¹⁷ szkoła nastawiona jest na rozwój poznawczy dzieci, pomijając równie ważny rozwój społeczny i emocjonalny. Ten fakt jest szczególnie ważny, jeśli chodzi o uczniów zdolnych. Bardzo powszechne jest również podejście wskazujące na aktywność nauczyciela i jednocześnie bierność ucznia. Można śmiało stwierdzić, że odwrotne założenie, czyli założenie progresywizmu jest „białym krukiem” edukacji w Polsce. Kolejnym problemem jaki należy poruszyć jest dosłowne „serwowanie gotowej wiedzy”, która nie podlega dyskusji i dociekaniom. Nie rozwija to krytycyzmu i wrażliwości świata, a wręcz hamuje te naturalne możliwości, z którymi dziecko, szczególnie zdolne przychodzi do szkoły. Często podawane informacje są nieaktualne, a szkoła nie uczy dystansu do wiedzy i samodzielnego jej uaktualniania. Jednym z zarzutów stawianych szkole jest prezentowanie niepraktycznej wiedzy, a przynajmniej niepokazywanie możliwości jej praktycznego zastosowania. Coraz bardziej łączy się syndrom braku osiągnięć z przedstawioną sytuacją szkolną uczniów zdolnych. Otóż nierozwijana twórczość, osobowość, zdolność analizowania i podejmowania decyzji z czasem ulega dezaktywizacji lub choćby osłabieniu. W obecnych warunkach pracy i życia społecznego te właśnie cechy liczą się najbardziej. Krótko mówiąc: „Polska szkoła zdaje się nie rozumieć hasła, które jest zawarte w słowie edukacja, a które oznacza wyciągnąć kogoś ponad stan, w który jest”¹⁸.

Szkoła nie mogąc sprostać wymaganiom uczniów zdolnych powinna chociaż próbować ustosunkować się do tego problemu w sposób przemyślany, jednak to nadal rzadkość¹⁹.

Już u progu szkoły dziecko napotyka wiele ograniczeń, norm, które hamują jego naturalną ciekawość, chęć zadawania pytań i odwagę. Bardzo często dzieło dezaktywizacji zdolności zwiędza się poprzez stwierdzenie:

---

¹⁶ T. Giza, *Nauczyciele uczniów zdolnych – wybrane zagadnienia pedantologiczne* [w:] O. Boczarowa, J. Aksman (red.) *Pedagogiczne i społeczne wsparcie uzdolnionych dzieci i młodzieży*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o. o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013, ss. 346-347.

¹⁷ M. Dobrzańska, *Edukacja zdolnego ucznia*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 2.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ K.J. Szmidt, *Paula Torrance’a inkubacyjny model kształcenia uczniów zdolnych* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. I, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 189.

„Ciekawość to pierwszy stopień do piekła”²⁰.

W 2001 r. na zlecenie niemieckiego Ministerstwa Oświaty, Nauki, Badań i Technologii przeprowadzono badania szkolnej motywacji uczniów zdolnych w wybranych krajach europejskich. Ankieta uwzględniała 6 kategorii: prawodawstwo szkolne, ustawy, przepisy; kryteria i kroki identyfikacyjne; środki motywujące; szkolnictwo podstawowe, ponadpodstawowe, kształcenie; badania i doradztwo metodyczne oraz problem specyficzny dla danego kraju. Okazało się, że w niektórych krajach nie istnieje motywowanie uczniów zdolnych, niektóre zaczynają dopiero rozwijać tę kwestię, ale są też takie, które wypracowały już sprecyzowane formy i modele działania. Prawie wszystkie kraje (z wyjątkiem Włoch) w mniejszym lub większym stopniu dostosowują swoje prawodawstwo do potrzeby motywowania osób zdolnych, jednak w niektórych ma to przełożenie na rzeczywistość szkolną (np. Węgry, Słowenia), a w innych nie (np. Hiszpania). Zebrane dane wyraźnie wskazują na przestarzałe prawodawstwo szkolne w wielu krajach europejskich. Według czterech poziomów Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Edukacji (ISCED – *International Standard Classification of Education*) to Finlandia zwycięża w rankingu wspierania zdolnych w szkole. Warto wspomnieć, że ten kraj od początku trwania wspomnianego wcześniej badania PISA, plasuje się na wysokich pozycjach pod względem osiągnięć swoich uczniów. Jednak w badaniu prawodawstwa dotyczącego motywacji zaraz za Finlandią jest Polska, a ta nie ma aż tak dobrych osiągnięć w rankingu PISA. Mogłoby to świadczyć o tym, że polskie prawo stopniowo dostosowuje się do oczekiwanego systemu motywacji osób zdolnych, ale nie ma to jeszcze wyraźnego przełożenia na praktykę. Być może różnica wynika z tego, że Finlandia nie posiada systemu wspierania uczniów zdolnych, ale dzięki zróżnicowanemu podejściu do indywidualnych potrzeb każdego ucznia, pozwala mu na rozwój adekwatny do możliwości²¹.

Uczeń zdolny w relacji z nauczycielem

Trudno jest pisać o tak powszechnym problemie, jakim jest relacja ucznia z nauczycielem; a jeszcze trudniej, o prawdziwym stosunku nauczającego do swojego zawodu. Trudność nie polega jednak na tym, że o powszechnym problemie mówi się dużo i wyszukać rzeczy najistotniejsze jest niełatwym zadaniem.

---

²⁰ *Ibidem*, s. 178.

²¹ F.J. Mönks, R. Pflüger, *Szkolna motywacja uczniów zdolnych – stan rzeczy* [w:] W. Limont i J. Cieślakowskiej (red.) *Wybrane, op. cit.*, t. II, ss. 95-106.

W potocznym określeniu bardzo ogólnego podziału nauczycieli, pod względem stosunku do ucznia i oddziaływania na niego, można wyróżnić: nauczyciela pozytywnego i nauczyciela negatywnego. W literaturze najczęściej porusza się zagadnienie nauczyciela pozytywnie, oddziałującego na ucznia lub poradnictwo w zakresie takiego właśnie rozwijania.

Pozytywny nauczyciel ucznia zdolnego dba o jego rozwój poprzez stwarzanie wysokich standardów kształcenia na miarę możliwości tego ucznia, zachęca do doskonalenia swoich umiejętności w danej dziedzinie. Ważne jest, że taki pedagog ma satysfakcję z niestandardowej pracy, szczególnie w zakresie szeroko pojętej twórczości swoich uczniów. Widoczne jest niezwykle zaangażowanie takiego nauczyciela w budowanie relacji z uczniami, bo ceni edukację jako wartość, niekoniecznie doszukując się w niej wartości szczegółowych²².

Cechy pozytywnego nauczyciela ucznia zdolnego to²³: poczucie misji, empatia, umiejętność budowania pozytywnych relacji, indywidualizowanie podejścia do ucznia, umiejętności komunikacyjne w zakresie słuchania, potrzeba angażowania się w potrzeby ucznia, podejmowanie kształcenia ustawicznego, umiejętność aktywizowania, innowacyjność, obiektywność, skupienie się na roli zawodowej.

J. Liznibatová²⁴ natomiast wskazuje, iż jest wiele zachowań, jakie powinien wykazywać nauczyciel wobec ucznia zdolnego. Są to m.in.: unikanie działań mechanicznych, stosowanie nauki poprzez metody problemowe i czynne, prowadzenie dialogu z uczniami, rozwijanie różnego sposobu myślenia, skupianie się na treści, a nie na formie; wspieranie samodzielności, pogłębianie materiału zamiast przyspieszania jego realizacji. Sumując można stwierdzić, że nauczyciel ucznia zdolnego to po prostu profesjonalista. Ta cecha powoduje umiejętność dostrzegania zdolności, a jeśli te warunki będą spełnione, to wszelkie inne zapewne będą ciekawym dopełnieniem całości²⁵.

Istnieją nauczyciele, którzy świetnie radzą sobie z kształceniem uczniów zdolnych. Tacy ludzie potrafią stworzyć atmosferę bezpieczeństwa jednocześnie stawiając wysoki próg wymagań. Łączą w sobie ciepło opiekuna i wymagania profesjonalisty. Posiadają wiedzę ze swojej dziedziny i potrafią zrozumieć ucznia dzięki umiejętnościom psychologicznym. Ponadto, jak już wspomniano, wiedzą jak dokonywać indywidualizacji nauczania, nau-

---

²² B. Farrel, M. Kress, J. Croft za: J. Cieślukowska, *Nauczyciel*, *op. cit.*, s. 201.

²³ *Ibidem*.

²⁴ J. Liznibatová, *Uczeń zdolny na Słowacji – koncepcja opieki na podstawie projektu alternatywnej opieki nad uzdolnionymi dziećmi* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane, op. cit.* t. II, ss. 116-118.

²⁵ A.Y. Baldwin, W. Vialle za: W. Limont, *Uczeń zdolny jako problem wychowawczy* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.), *Wybrane, op. cit.*, t. II, s. 132.

czyć krytycznego myślenia i rozwiązywania problemów poprzez wynajdowanie informacji. Nie do przecenienia jest tu umiejętność odpowiedniego doboru materiału dzięki modyfikacjom. Jako że takich „perełek” wśród nauczycieli nie jest wiele, to ważne jest, żeby kształcić nauczycieli w tym kierunku²⁶. Nawet jeśli takie cechy nie są u nich wrodzone, to można przynajmniej część z nich wypracować.

Coraz częściej zauważa się, że uczeń zdolny wymaga innego podejścia, innych metod pracy. Na szczęście odchodzi się od twierdzenia, że „zdolny zawsze sobie poradzi”. Jednak to nie oznacza, że świadomość problemu jest wystarczająca²⁷.

Rola nauczyciela niesie ze sobą wiele zadań. Oczekuje się, że będzie motywował uczniów do pracy, rozbudzał ciekawość, pomagał i wspierał. Dlatego ważne jest, aby nauczyciele byli odpowiednio przygotowani do swojego zawodu, ze względu na ciężką nad nimi wielką odpowiedzialność. Niestety, nie dla wszystkich uczących, wykonywany zawód to życiowa pasja, a jeszcze rzadziej pasją jest „kształtowanie bogatych i twórczych osobowości młodego pokolenia”²⁸. W Polsce system oceny jakości pracy nauczycieli jest dość zaniedbany. Sprawdzane są metody, formy, cele pracy utrwalone na papierze, ale nikt nie sprawdza, czy te cele są osiągnięte, czy obowiązek edukowania dzieci został spełniony należycie. Sprawdza się jedynie, czy program nauczania został zrealizowany, jednak nie kontroluje się, czy dzieci rzeczywiście przyswoiły odpowiednie umiejętności²⁹.

Wydaje się, że regulacji prawnej wymaga zakres kompetencji i kwalifikacji, którymi powinien legitymować się nauczyciel pracujący z uczniem zdolnym. Uczeń zdolny tak jak uczeń z trudnościami w nauce, dyslektyk, czy uczeń z niepełnosprawnością intelektualną jest uczniem o specjalnych wymaganiach. Jednak, jako jedyny z tego grona, nie ma uregulowanej sytuacji edukacyjnej. Nie trzeba mieć kierunkowego wykształcenia, aby uczyć wybitnych. Właściwie poza doszkalaniem nie istnieje typowy system nauczania dla takich nauczycieli. Jako że nie ma systemu identyfikacji zdolności, to programy dostosowane do tego typu wymogów powstają niezbyt często, a co za tym idzie uczniowie zdolni uczą się według standardowych programów, w powszechnych klasach, pod opieką nauczycieli nieprzygotowanych do roli orędownika ucznia zdolnego. Taki łańcuch powiązań może mieć negatywne konsekwencje, szczególnie dla najbardziej zainteresowanych, czyli uczniów. Od czasu, gdy rok szkolny 2010/2011 został usta-

---

²⁶ W. Limont, J. Cieślukowska, *Czy potrzebna jest pedagogika zdolności?*, [w:] W. Limont, *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 39.

²⁷ *Ibidem*, s. 51.

²⁸ *Ibidem*, s. 55.

²⁹ *Ibidem* s. 55.

nowiony przez Ministerstwo Edukacji Narodowej rokiem zdolności, odkrywania talentów, wzrosło zainteresowanie problemem, ale to tylko „kropla w morzu potrzeb”³⁰.

J. Cieślikowska wyróżnia cztery postawy, jakie przybierają nauczyciele względem ucznia zdolnego³¹:

1. niedostrzeganie zdolności ucznia zdolnego (np. z powodu niewiedzy, braku właściwej identyfikacji zdolności);
2. ignorowanie lub hamowanie jego zdolności (np. z powodu braku umiejętności pracy z takim uczniem, niechęci wobec konieczności dodatkowej pracy, braku akceptacji „odmienności” ucznia zdolnego);
3. nierozwijanie jego zdolności z powodów obiektywnych, ale dobre wypełnianie funkcji wychowawczych (gdy uczeń wykazuje zdolności w dyscyplinie odmiennej niż specjalizacja nauczyciela, nauczyciel nie różnicuje wobec niego zadań kształcenia, jednak podejmuje odpowiednie zadania wychowawcze);
4. świadome podejmowanie zadania rozwoju zdolności (organizuje proces kształcenia i wychowania dostosowany do potrzeb ucznia zdolnego).

W literaturze dotyczącej ucznia zdolnego często wskazuje się nauczyciela jako osobę, która wie, jak pokierować takim uczniem, aby ten mógł w pełni rozwijać swoje predyspozycje. Większość uczniów (w tym także tych zdolnych) ma do czynienia z tzw. „zwykłymi” nauczycielami, którzy nie wiedzą, jak pomóc wyjątkowemu uczniowi lub nie chcą tego zrobić. Z badania przeprowadzonego przez T. Gizę³² wynika, że szkoły regionalne nie są przygotowane na kształcenie geniuszy. Nauczyciele znają jedynie niektóre z możliwości rozwijania zdolności u uczniów. Dyrektorzy deklarują szeroki wachlarz wsparcia dla zdolnych, ale z rozbieżności postaw wobec deklaracji nauczycielskich wynika, że to najprawdopodobniej tylko kreowanie pozytywnego wizerunku szkoły. Wynika z tego, że w praktyce brakuje odpowiedniego wsparcia dla uczniów zdolnych.

Często w wypowiedziach nauczycieli spotyka się twierdzenie, że uczeń zdolny to uczeń przeszkadzający w prowadzeniu lekcji, zakłócający jej przebieg i tempo, dręczący (np. pytaniami). Nauczyciele świadomie lub nieświadomie próbują obniżyć poziom możliwości ucznia zdolnego względem klasy, zneutralizować jego aktywność³³. Często zdolności zanikają na skutek celowego postawienia barier. Nauczyciel, poprzez krótkie stwier-

---

³⁰ J. Cieślikowska, *Nauczyciel*, *op. cit.*, ss. 195-196.

³¹ *Ibidem*, s. 196.

³² T. Giza, *Uczniowie zdolni w opiniach nauczycieli* [w:] *Wybrane*, *op. cit.*, t. II, s. 154.

³³ B.D. Gołębiak, *Edukacja nauczycieli do pracy z uczniem zdolnym* [w:] *Wybrane*, *op. cit.*, t. II ss. 189-193.

dzenie „ciekawość to pierwszy stopień do piekła”³⁴, może skutecznie zniechęcić ucznia do dociekań.

D. Krzywoń przytacza przykłady niszczenia przez nauczyciela postawy twórczej³⁵:

1. narzucanie pomysłów;
2. krytyka pomysłów uczniów;
3. przekazywanie gotowej, encyklopedycznej wiedzy;
4. brak szacunku wobec „dziwnych” pytań;
5. ścisłe trzymanie się materiału i reguł;
6. myślenie stereotypowe;
7. lekceważenie zainteresowań uczniów;
8. stwarzanie stresującej atmosfery.

W języku polskim termin „negatywny” oznacza wyrażający zaprzeczenie; często rozumiane jest to jako odmowa lub coś o charakterze ujemnym, niekorzystnym, bądź złym³⁶.

Odnosząc rozumienie tej definicji do relacji nauczyciel a uczeń zdolny, przy uwzględnieniu negatywnego stosunku nauczającego do własnej pracy, można łatwo wywnioskować, że im bardziej z różnych przyczyn nie lubi on swojej pracy, tym bardziej może to mieć odzwierciedlenie w wynikach osiągniętych przez jego uczniów, szczególnie odnosi się to do uczniów zdolnych.

Rysunek 1 ilustruje zakres wpływu postawy nauczyciela na rozwój ucznia zdolnego. Widoczne jest jaką „władzę ma nauczyciel”, może poprzez swoje działania „tworzyć” człowieka. To niezwykle odpowiedzialne i trudne zadanie.

W literaturze dotyczącej uczniów zdolnych pojawiają się dwa pojęcia dla określenia nauczyciela ucznia zdolnego. W zależności od podejścia jest to nauczyciel mistrz i nauczyciel mentor. Nauczyciel mistrz to taki, który prowadzi ucznia, a sam jest tym, który osiągnął wyższy poziom. Natomiast nauczyciel mentor to taki, który razem z uczniem podąża, który jest partnerem, doradcą i przewodnikiem, ale nie stawia siebie w roli podmiotu o najwyższym stanie rozwoju³⁷.

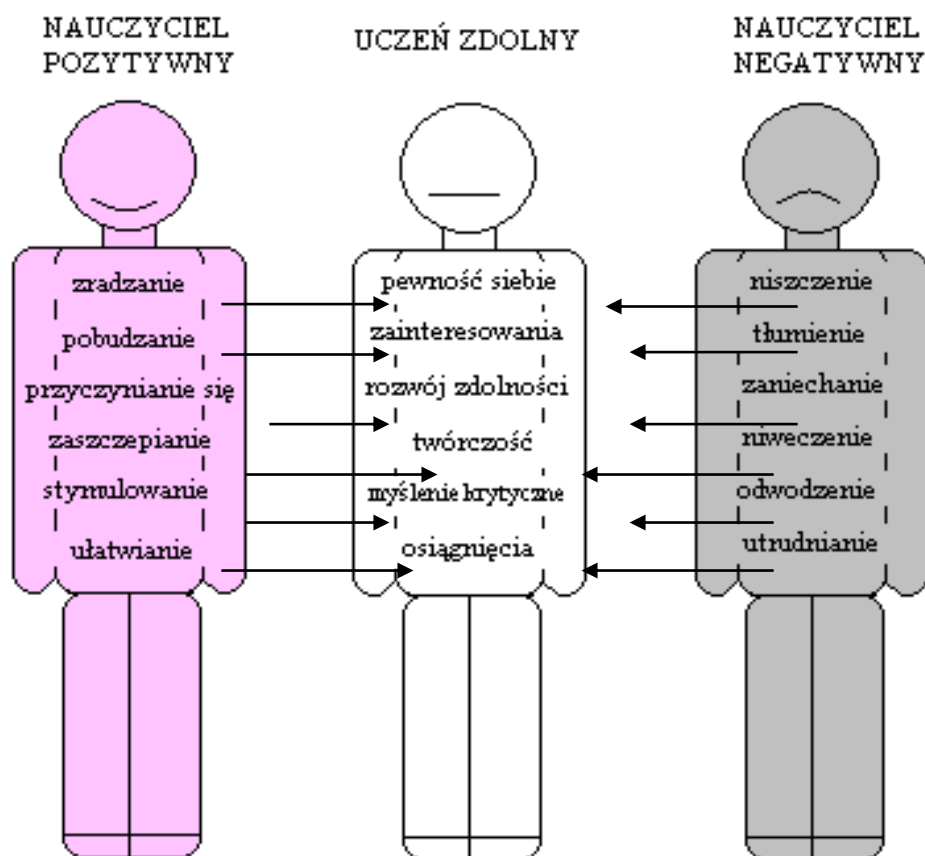
---

³⁴ K.J. Szmidt, *Paula Torrance’a inkubacyjny model kształcenia uczniów zdolnych* [w:] *Wybrane, op. cit.*, t. I, s. 178.

³⁵ D. Krzywoń, *Diagnoza zdolności twórczych oraz sposoby ich rozwijania u dzieci i młodzieży* [w:] *Wybrane, op. cit.*, t. I, s. 251-252.

³⁶ *Mały słownik języka polskiego*, pod red. E. Sobol, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1999, ss. 487-488.

³⁷ W. Limont, *Uczeń, op. cit.*, ss. 231-234.

Rysunek 1. Pozytywny i negatywny wpływ nauczyciela na ucznia zdolnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie koncepcji Nelsona i Clelanda, za: J. Cieślukowska, *Nauczyciel*, op. cit., s. 196.

Rozważając problem sposobu motywowania uczniów zdolnych należałoby zastanowić się nad kompetencjami nauczycieli w tej sferze. Motywowanie wystąpi tylko wtedy, gdy uprzednio taki uczeń zostanie rozpoznany. W tym miejscu należałoby przywołać badania K. Krasoń dotyczące określenia, w jakim stopniu nauczyciele posiadają kompetencje odpowiednie do określenia poziomu twórczości swoich uczniów. W ramach badania nauczyciele uczący w klasie V szkoły podstawowej mieli określić w jakim stopniu dane stwierdzenie dotyczy określonego ucznia. W tym celu wykorzystano Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH-I S. Popka (skala: konformizmu, zachowań algorytmicznych czyli odtwórczych; nonkonformizmu i zachowań heurystycznych, czyli twórczych). Wyraźne różnice między ocenami uczniów przydzielanych przez poszczególnych nauczycieli wskazują na bardzo subiektywne podejście, a postrzeganie uczniów jest wyraźnie odmienne. Autorka wnioskuje, że może to być spowodowane niewystarczającym przygotowaniem nauczycieli do rozpoznawania uczniów

zdolnych i pracy z nimi. To z kolei może być wynikiem nienależytego systemu przygotowania nauczycieli. Podczas studiów kładzie się nacisk na przygotowanie merytoryczne w zakresie przedmiotu, a kwestiom wychowawczym poświęca się mniej uwagi³⁸.

Podsumowanie

Nauczyciel ucznia zdolnego to zawsze ten wspomagający zdolności. Trudno się z tym nie zgodzić, bo przecież gdyby nauczyciel nie wspomagał, to trudno byłoby takie zdolności zidentyfikować. Tylko, czy aby na pewno? Czy nie mamy w polskiej szkole uczniów, którzy zostają zauważeni poza szkołą mimo usilnych negatywnych oddziaływań ze strony pedagogów? Czy nigdy nie słyszeliśmy stwierdzeń uczniów wygłoszonych po latach, że byli stłamszeni albo chociaż pozostawieni sami sobie? Tylko ich upór i samozaparcie sprawiło, że uniknęli niepowodzeń. To bardzo dobrze, że dbamy o uczniów mających problemy w nauce, ale czy stać nas na to, aby marnować talenty? Wydawałoby się, że odpowiedź jest oczywista, a jednak praktyka pokazuje coś zupełnie innego. Czyżby zmiany zachodzące w oświacie zachodziły zbyt wolno? Być może potrzeba więcej czasu na wdrożenie efektywnych rozwiązań w tym zakresie. Tylko, czy obecni uczniowie zdolni mają czas, aby czekać na zmiany w szkolnictwie? Tutaj odpowiedź też wydaje się oczywista.

Piśmiennictwo

- Cieślikowska J., *Nauczyciel ucznia zdolnego w teorii i w badaniach* [w:] W. Limont, J. Cieślikowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Dobrzańska M., *Edukacja zdolnego ucznia*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 2.
- Giza T., *Nauczyciele uczniów zdolnych – wybrane zagadnienia pedologiczne* [w:] O. Boczkarowa, J. Aksman (red.) *Pedagogiczne i społeczne wsparcie uzdolnionych dzieci i młodzieży*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o. o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013.
- Giza T., *Uczniowie zdolni w opiniach nauczycieli* [w:] W. Limont, J. Cieślikowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Gołębiak B. D., *Edukacja nauczycieli do pracy z uczniem zdolnym* [w:] W. Limont, J. Cieślikowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.

---

³⁸ K. Krasoń, *Rozpoznawanie potencjału twórczego ucznia – dysonans deklaracji i możliwości* [w:] W. Limont, J. Cieślikowska (red.) *Wybrane*, t. II, *op. cit.*, ss. 213-229.

- Gwiazdowska-Stańczak S., Sękowski A.E., *Rodzina uczniów zdolnych*, Difin S.A, Warszawa 2018.
- Krasoń K., *Rozpoznawanie potencjału twórczego ucznia – dysonans deklaracji i możliwości* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Krzywoń D., *Diagnoza zdolności twórczych oraz sposoby ich rozwijania u dzieci i młodzieży* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych* t. I *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Lewowicki T., *Kształcenie uczniów zdolnych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznawać i jak z nim pracować*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o. o., Sopot 2012.
- Limont W., *Uczeń zdolny jako problem wychowawczy* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Limont W., *Wprowadzenie* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Limont W., Cieślukowska J., *Czy potrzebna jest pedagogika zdolności?* [w:] W. Limont, *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Liznibatová J., *Uczeń zdolny na Słowacji – koncepcja opieki na podstawie projektu alternatywnej opieki nad uzdolnionymi dziećmi* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Mönks F. J., *Zdolności a twórczość* [w:] W. Limont (red.) *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Mönks F.J., Pflüger R., *Szkolna motywacja uczniów zdolnych – stan rzeczy* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, t. II *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Sobol E., *Mały słownik języka polskiego*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Szmidt K. J., *Paula Torrance’a inkubacyjny model kształcenia uczniów zdolnych* [w:] W. Limont, J. Cieślukowska (red.) *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych* t. I, *Zdolności i stymulowanie ich rozwoju*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.

Strony internetowe

<http://www.ibe.edu.pl/pl/projekty-miedzynarodowe/pisa> (online 23.08.2018).

Autor

mgr Dominika Brzezińska
Uniwersytet Warszawski

2. EGZEMPLIFIKACJE DEFINICJI NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

Magdalena Wójcik

Słowa kluczowe: niedostosowanie społeczne, przystosowanie, kryteria nieprzystosowania.

Wprowadzenie

E. Aronson i J. Aronson, cytując za Arystotelesem wskazują, iż człowiek z natury jest istotą społeczną¹. Dlatego swoje człowieczeństwo może urzeczywistniać wyłącznie we wspólnocie z innymi ludźmi. Przejawia się to w otwartości na drugiego człowieka, pragnieniu kontaktu z nim, tworzeniu różnych form społeczności.

Funkcjonowanie w grupie społecznej implikuje konieczność przyswojenia panujących zasad, podporządkowania się przyjętym normom. Nie sposób stwierdzić jednoznacznie, co jest lub nie jest zachowaniem spełniającym kryterium normy lub patologii². Powszechnie przyjmuje się, że pojęcie normy stanowi swego rodzaju synonim prawidłowości, z kolei patologię utożsamia się z zachowaniami pozostającymi w opozycji do wartości oraz systemów normatywnych akceptowanych w danej społeczności³.

Jednostka podejmująca zachowania sprzeczne z uznawanymi przez otoczenie normami, wartościami narażona jest na ostracyzm społeczeństwa, a to z kolei uniemożliwia normalne współzycie z innymi ludźmi.

Przedłożone opracowanie poświęcono problemowi niedostosowania społecznego. Jak podaje A. Rustecka-Krawczyk, niedostosowanie społeczne

---

¹ E. Aronson, J. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, PWN, Warszawa 2009, s. 15.

² M. Dobijański, *Rozwój potencjału osób niedostosowanych społecznie. System diagnozy efektów procesu resocjalizacyjnego wychowanków młodzieżowego ośrodka wychowawczego*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2015, nr 15(8), s. 160.

³ *Ibidem*.

coraz częściej dotyczy osób młodych⁴, co jest zjawiskiem dalece niepokojącym.

Celem opracowania jest analiza terminu „niedostosowanie społeczne”, dokonana na podstawie zgromadzonej literatury tematu. Praca, choć nie wyczerpuje w pełni podjętej problematyki, przybliży szereg kluczowych definicji, zaczerpniętych z różnych nauk wspomagających proces wychowania.

Definicyjne ujęcia niedostosowania społecznego

Jak słusznie zauważa E. Wysocka, problem niedostosowania społecznego winien być rozpatrywany na bazie ogólniejszego zjawiska, tj. przystosowania, ujmowanego w kategoriach relacji człowieka z jego otoczeniem⁵.

Sam termin „przystosowanie” (od łac. *adaptatio* – adaptacja, dopasowanie, przystosowanie⁶) jest różnie rozumiany, czego dowodem mogą być przytoczone poniżej definicje.

W ujęciu biologicznym przystosowaniem określa się „zdolność organizmu do specyficznego dla danego gatunku, regulowania procesami ustrojowymi i stosunkami z otoczeniem, zapewniającymi zachowanie istnienia osobnika i rozwój gatunku (...) Sens przystosowania biologicznego zawiera się w zjawisku homeostazy (...) Homeostazę należy (...) odnieść do stanu utrzymania równowagi między organizmem a otoczeniem”⁷.

W psychologii pojęcie przystosowania jest nieodłącznie związane z zaspokajaniem potrzeb psychicznych człowieka⁸. A. Lewicki określa przystosowanie jako „umiejętność zaspokajania przez osobnika w warunkach danego środowiska, potrzeb rozumianych szeroko jako dążenie do określonych celów zarówno zdobywczych jak i obronnych”⁹.

---

⁴ A. Rustecka-Krawczyk, *W poszukiwaniu czynników chroniących młodzież z grup ryzyka*, „Dziecko Krzywdzone” 2012, nr 3(40), s. 47.

⁵ E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, nr 49(62), s. 7.

⁶ M. Buchnat, *Przystosowanie szkolne dzieci sześcioletnich ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Lesznie, Leszno 2013, s. 11.

⁷ E. Bielicki, *Z problematyki przystosowania społecznego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Psychologiczne” 1983, z. 4, s. 13.

⁸ M. Buchnat, *op. cit.*, s. 13.

⁹ A. Lewicki, *O teorii biospołecznego przystosowania osobowości*, „Nowa Szkoła” 1969, nr 5, s. 269.

Tabela 1. Klasyfikacja potrzeb ludzkich w opracowaniu A.H. Masłowa

Rodzaje potrzeb	Charakterystyka
Fizjologiczne	<ul style="list-style-type: none"> • ich zaspokojenie pozwala na pojawienie się innych potrzeb • deprywacja potrzeb fizjologicznych powoduje ich reemisję, połączoną z dominacją w organizmie
Bezpieczeństwa	<ul style="list-style-type: none"> • pojawiają się, gdy potrzeby fizjologiczne są względnie zaspokojone
Przynależności i miłości	<ul style="list-style-type: none"> • przejawiają się jako głód stosunków z ludźmi • niezaspokojenie tej potrzeby stanowi podłoże niedostosowania społecznego, psychopatologii
Szacunku	<ul style="list-style-type: none"> • występująca w dwóch grupach: jako potrzeba siły, osiągnięć oraz jako potrzeba odpowiedniej pozycji społecznej, uznania
Samourzeczywistnienia	<ul style="list-style-type: none"> • zalicza się doń potrzeby poznawcze, estetyczne, rozwoju, rozumienia świata

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Kałdon, Ż. Tempczyk, *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie, a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Ostro-wiec Świętokrzyski-Warszawa 2012, s. 14; E. Jundziłł, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, ss. 16-17.

K. Obuchowski nadmienia, iż „przystosowanie zależy od zharmonizowania sprawności i motywów jednostki z wymaganiami otoczenia, prowadząc w efekcie do osiągnięcia równowagi pomiędzy potrzebami człowieka, a warunkami zewnętrznymi”¹⁰.

Antonimem pojęcia „prawidłowe dostosowanie” jest termin „niedostosowanie społeczne”¹¹.

W literaturze tematu i języku potocznym termin „niedostosowanie społeczne” bywa stosowany zamiennie z określeniami „nieprzystosowanie społeczne”, „zaburzenia w zachowaniu”, „zachowania dewiacyjne”, „zaburzenia socjalizacji”, „zjawiska patologii społecznej”, „przestępczość nieletnich”, „podkultury młodzieżowe”, „zła adaptacja społeczna”, „patologia zachowania”¹².

Interesujących wniosków dostarczył A. Makowski. Dowodził on, że niedostosowania społecznego nie należy utożsamiać z nieprzystosowaniem czy wykolejeniem społecznym, bowiem – zdaniem autora – są to pojęcia zupełnie odrębne znaczeniowo. W percepcji Makowskiego nie sposób stawić na równi niedostosowania społecznego oraz przestępczości, ponie-

¹⁰ K. Obuchowski, *Przez galaktykę potrzeb*, Zysk i S-ka, Poznań 1995, s. 46.

¹¹ A. Domagała-Kręcioch, *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008, s. 15.

¹² B. Hołyst, *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2001, s. 646.

waż przestępczość stanowi następstwo niedostosowania¹³.

Podobny pogląd prezentował B. Urban pisząc, iż niedostosowanie społeczne nie jest tożsame z przestępczością, chociaż przestępczość jest najczęściej finalnym etapem rozwoju niedostosowania¹⁴.

Jedną z pierwszych definicji formułujących szerokie określenie nieprzystosowania społecznego było określenie francuskie, według którego dziećmi nieprzystosowanymi są te znajdujące się „w przewlekłym konflikcie z rzeczywistością lub wymaganiami społecznymi, który to konflikt spowodowany jest bądź ich anomaliami, niedostatecznymi zdolnościami czy brakami charakterologicznymi, bądź wychowywaniem się w środowisku nie zaspakajającym ich potrzeb zdrowotnych, intelektualnych, uczuciowych czy moralnych, bądź też łącznym występowaniem obu tych rodzajów przyczyn”¹⁵.

Na gruncie polskim, naukowe zainteresowanie młodzieżą niedostosowaną społecznie przejawiała M. Grzegorzewska. Do rodzimej terminologii wprowadziła ona pojęcie niedostosowania społecznego w miejsce dotychczas używanych terminów „dziecko trudne”, „moralnie zaniedbane”, „wykolejone”. Określenia te, w percepcji autorki, były bowiem zbyt jednostronne, niewystarczająco precyzyjne, pomijały środowisko życia dziecka. Jej zdaniem niedostosowanymi społecznie byli wszyscy nieletni wymagający zastosowania specjalnych metod wychowawczych, medyczno-psychologicznych i medycznych¹⁶.

H. Spionek uważa, że u dzieci niedostosowanych społecznie zaburzeniu uległy sfera emocjonalno-wolowa, rozwój charakteru, osobowości, co przełożyło się na częste zakłócenia stosunków społecznych pomiędzy dziećmi i ich otoczeniem¹⁷.

M. Przetacznikowa i M. Susułowska wskazały, iż niedostosowanie społeczne, tj. występujące w stopniu silnym i głębokim zaburzenie w zachowaniu, przedkłada się na trudność lub całkowitą niemożność normalnego współżycia jednostki z otoczeniem¹⁸.

O. Lipkowski niedostosowanie społeczne ujmuje jako „zaburzenie cha-

---

¹³ A. Makowski, *Nieletni sprawni inaczej i ich ortopedagogika*, PWN, Warszawa 1997, s. 50.

¹⁴ B. Urban, *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie*, [w:] W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2002, s. 303.

¹⁵ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994, s. 33.

¹⁶ M. Grzegorzewska, *Dążenie do odnowy dróg resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Szkoła Specjalna” 1960, nr 6, s. 8.

¹⁷ H. Spionek, *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, PWN, Warszawa 1965, s. 275.

¹⁸ M. Przetacznikowa, M. Susułowska, *Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno-wychowawczej dzieci i młodzieży*, [w:] A. Lewicki (red.), *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa 1978, s. 252.

rakterologiczne o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, a wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki”¹⁹.

Próbie udzielenia odpowiedzi na pytanie o istotę niedostosowania społecznego podjął także J. Konopnicki. Posiłkując się doświadczeniami angielskiego psychologa, D.H. Stotta²⁰, w konkluzji stwierdził, że niedostosowane społecznie dziecko „rozwija się w taki sposób, że odbija się to źle na nim samym, a bez specjalnej pomocy z zewnątrz nie może poprawić swych stosunków z rodzicami, nauczycielami i innymi dorosłymi”²¹.

L. Mościcka termin „niedostosowanie społeczne” analizowała dwojako: jako proces bądź jako stan²². Procesem nazywała „względnie jednorodne serie zjawisk, powiązane zależnościami przyczynowymi lub strukturalno-funkcjonalnymi”²³. Niedostosowanie społeczne ujmowane w kategoriach stanu polegać miało, zdaniem autorki, na zaspokajaniu istotnych dla jednostki, aczkolwiek nieakceptowanych społecznie, zakazanych przez kodeks prawny, etyczny, obyczajowy, potrzeb²⁴.

Zdaniem L. Pytki za nieprzystosowanie społeczne uznać należy zachowania, które pozostają w wyraźnej sprzeczności z powszechnie uznanymi normami i oczekiwaniami społecznymi, przez które to rozumie się wszelkie negatywne i nieadekwatne reakcje jednostki na wymogi i nakazy zawarte w przypisanych jej rolach społecznych²⁵.

Interesujące poznawczo jest zestawienie obowiązujących definicyjno-diagnostycznych kryteriów prawidłowego przystosowania oraz zaburzeń tegoż procesu (tabela 2).

---

¹⁹ O. Lipkowski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, WSiP, Warszawa 1980, s. 6.

²⁰ K. Kuberska-Gaca, A. Gaca, *Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole*, WSiP, Warszawa 1986, s. 9.

²¹ Z. Skorny, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1976, s. 49.

²² A. Domagała-Kręciach, *op. cit.*, s. 15.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ L. Pytka, T. Zacharuk, *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, Warszawa 1998, s. 40.

Tabela 2. Ogólne kryteria przystosowania i nieprzystosowania

Rodzaj teorii	Kryterium przystosowania	Kryterium nieprzystosowania
Teorie biologiczne (ekologiczne)	<ul style="list-style-type: none"> dążenie do zachowania własnej egzystencji, do przetrwania w środowisku naturalnym i społeczno-kulturowym 	<ul style="list-style-type: none"> zanik dążenia do przetrwania skłonności samoniszczycielskie, samounicestwienie w sensie fizycznym i społeczno-kulturowym
Teorie medyczo-psychiatryczne	<ul style="list-style-type: none"> stan doskonałego zdrowia psychicznego i fizycznego (zgodnie z normami medycznymi) zdrowa struktura osobowości i niezaburzone funkcje 	<ul style="list-style-type: none"> wyraźnie zidentyfikowane objawy patologii psychopatyczna, socjopatyczna, neurotyczna struktura osobowości
Teorie psychologiczne	<ul style="list-style-type: none"> optymalne sposoby redukcji napięć wewnętrznych utrzymywanie homeostazy psychicznej i społecznej, rozumianej jako subiektywne poczucie dobrego przystosowania, zadowolenia, szczęścia itp. 	<ul style="list-style-type: none"> nieoptymalne sposoby redukcji potrzeb subiektywne poczucie złego funkcjonowania
Teorie interakcyjne	<ul style="list-style-type: none"> adekwatne reagowanie na bodźce pochodzące z otoczenia fizycznego i społecznego zdolność przeciwstawiania się presji niekorzystnych czynników biopsychicznych, środowiskowych, sytuacyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> nieadekwatne reagowanie na bodźce bierność i poddanie się wpływowi środowiska
Teorie statystyczne	<ul style="list-style-type: none"> zachowania mieszczące się w granicach jednego lub dwóch odchyień standardowych od normy statystycznej 	<ul style="list-style-type: none"> zachowania wykraczające poza obszar jednego lub dwóch odchyień standardowych od normy statycznej krańcowe formy zachowań „normalnych”
Teorie społeczne	<ul style="list-style-type: none"> zgodność postępowania z przyjętymi i akceptowanymi wzorami i normami społecznymi swobodne uczestnictwo w grupach pozytywnego odniesienia 	<ul style="list-style-type: none"> otwarty konflikt zachowań i przyjmowanych motywów z obowiązującymi wzorami i normami społecznymi uczestnictwo w grupach podkulturowych oraz identyfikacja z ich standardami
Teorie pedagogiczne	<ul style="list-style-type: none"> dążenie do autonomii, samowychowania i rozwoju 	<ul style="list-style-type: none"> fiksacja lub regres w rozwoju zanikanie autonomii i samodzielności

Źródło: L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2001, s. 19, cytat za: E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, nr 49(62), s. 9.

Jak wspomniano uprzednio, niedostosowanie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym, o niejednorodnej definicji. Dlatego też wszelkie próby jego diagnozowania winny być poparte rzetelną wiedzą z zakresu szczegółowych kryteriów nieprzystosowania. Kryteria te podzielono na kilka kategorii (tabela 3).

Tabela 3. Szczegółowe kryteria nieprzystosowania

Kategoria ogólna	Charakterystyka
Ogólny poziom nieprzystosowania	<ul style="list-style-type: none"> nieumiejętność przystosowania się do nowych warunków ze względu na brak plastyczności nieumiejętność kontroli otoczenia, postępowania w zmieniającym się świecie nieumiejętność formułowania i realizowania zadań własnych niezdolność zmiany własnego zachowania
Braki w zakresie zaspokojenia własnych potrzeb	<ul style="list-style-type: none"> niedojrzałość seksualna brak satysfakcji z wykonywanych codziennych zadań życiowych nieumiejętność kierowania swoim zachowaniem w sposób zapewniający harmonię wewnętrzną nieumiejętność spontanicznego działania
Braki w kontaktach interpersonalnych	<ul style="list-style-type: none"> zaburzenia w pełnieniu ról społecznych braki w zakresie realizacji norm wynikających z pełnionych ról izolowanie się od aktywności społecznej nieumiejętność korzystania z pomocy innych ludzi i zaburzone kontakty interpersonalne podjęcie zachowań wywołujących społeczny ostracyzm brak zaufania do innych i nieumiejętność przeżywania miłości depresja poczucia odpowiedzialności częste porzucanie podejmowanych prac i zajęć zawodowych
Braki w zakresie zdolności intelektualnych	<ul style="list-style-type: none"> osłabiony kontakt z rzeczywistością, nieadekwatna wiedza o świecie obniżona sprawność intelektualna i niski poziom inteligencji emocjonalny stosunek do rzeczywistości brak znajomości siebie, wąskie pole świadomości nieumiejętność rozwiązywania problemów
Braki w zakresie kontroli emocji i motywów	<ul style="list-style-type: none"> brak odpowiedniej tolerancji na frustrację, wraz z nieumiejętnością opanowania własnych lęków niska samokontrola i brak odporności na stres obniżony nastrój psychiczny wadliwie ukształtowane sumienie brak uczuciowości w stosunkach międzyludzkich brak skuteczności w działaniu
Postawy wobec innych	<ul style="list-style-type: none"> egoizm i brak zainteresowania innymi ludźmi brak zaufania, sympatii wobec drugiego człowieka nieżyczliwość i niezdolność do nawiązywania bliskich kontaktów
Produktywność	<ul style="list-style-type: none"> brak chęci podejmowania działań społecznie użytecznych brak inicjatywy
Rozwój autonomii	<ul style="list-style-type: none"> emocjonalna zależność od innych brak zaufania do samego siebie
Poziom integracji	<ul style="list-style-type: none"> niedojrzałość osobista brak dążeń samorealizacyjnych występowanie wewnętrznych konfliktów i rozbieżność motywów działania niewykorzystywanie własnych możliwości

Kategoria ogólna	Charakterystyka
Stosunek do samego siebie	<ul style="list-style-type: none"> • poczucie utraty kontroli nad samym sobą • brak zadowolenia z własnych dokonań i niski poziom samoakceptacji • pesymizm życiowy • nieadekwatny obraz siebie, niska samoocena • brak poczucia autonomii, niezależności i brak szacunku dla siebie • odczuwanie swojej sytuacji jako gorszej, która nie daje radości ani zadowolenia

Źródło: E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, nr 49(62), Tom 2(27), ss. 9-10.

L. Pytka nadmienia, iż spotykane w literaturze definicje niedostosowania społecznego można ująć w cztery grupy:

- definicje objawowe – nieprzystosowanie społeczne stwierdza się w oparciu o wystąpienie podstawowych, charakterystycznych symptomów;
- definicje teoretyczne – opracowywane na podstawie kompilacji charakterystyki symptomatologicznej oraz wybranych pojęć teoretycznych, odnoszących się do normalnego społecznego funkcjonowania jednostki, ogólnej teorii przystosowania;
- definicje operacyjne – analizujące nie tylko objawy, lecz przede wszystkim sposoby pomiaru nieprzystosowania;
- definicje utylitarne – koncentrujące się na środowisku wychowującym, ze szczególnym uwzględnieniem jego bezradności wobec jednostki nastrożającej trudności, swoistego nieprzystosowania tegoż środowiska do poziomu rozwoju, aspiracji i potrzeb dziecka „zaburzonego”²⁶.

K. Szczutowska konkluduje, iż wszystkie określenia niedostosowania społecznego, niezależnie od dyscypliny definiującej, łączą pewne cechy wspólne, tj.:

- niezgodność z normami i wartościami uznawanymi w danym społeczeństwie;
- jednostki niedostosowane społecznie są bezradne wobec napotkanej sytuacji trudnej;
- niedostosowani społecznie przyjmują aspołeczne lub antyspołeczne postawy;
- osoby, którym przypisuje się niedostosowanie społeczne, posiadają zachwianą „sprawiedliwość wewnętrzną” i „zewnętrzną”;

²⁶ E. Cygnar, B. Gaweł, *Wokół pojęcia profilaktyki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Rozprawy Humanistyczne” 2016, nr 1(1), ss. 2-3.

- nie należy bezwzględnie utożsamiać niedostosowania społecznego z przestępczością, bowiem niedostosowanie jest czynnikiem ryzyka przestępczości, nie zaś jej synonimem²⁷.

Pojęcie niedostosowania społecznego w literaturze nie jest określane jednoznacznie, dlatego też, pomimo wysiłków badaczy zjawiska w obrębie różnych dziedzin, trudno o uniwersalną definicję²⁸. Brak wspomnianej jednoznaczności z jednej strony poświadcza złożoność zjawiska niedostosowania społecznego, z drugiej zaś – ze względu na ową złożoność i niemożność sformułowania wspólnej dla wszystkich dyscyplin definicji niedostosowania społecznego, implikuje konieczność podejścia interdyscyplinarnego²⁹.

Podsumowanie

Zadaniem niniejszego studium było przybliżenie kluczowych ujęć niedostosowania społecznego. Z uwagi na wielorakość podejść do zagadnienia, nie sposób wyczerpać je w pełni.

Autorka przedłożonego do rąk Czytelników opracowania postuluje, by wszelkie dywagacje odnośnie przedmiotowego problemu osadzać na bazie ogólniejszego zjawiska, tj. przystosowania. Niemożliwym jest bowiem poszukiwanie istoty niedostosowania społecznego bez uprzedniego zaznajomienia z choćby podstawowymi prawidłowościami determinującymi relację jednostki z otoczeniem (a w takich kategoriach autorka ujmuje termin „przystosowanie”).

Powstaje pytanie o ewentualną możliwość sformułowania uniwersalnej definicji niedostosowania społecznego. Choć pomiędzy poszczególnymi ujęciami dostrzegalne są pewne cechy wspólne, wypracowanie jednolitej kwantyfikowanej definicji będzie bardzo trudne. Zdecydowanie łatwiej jest powiedzieć, z czego niedostosowanie społeczne wynika, w jaki sposób się przejawia, aniżeli podać czym konkretnie jest.

Problem niedostosowania społecznego jest kompilacją różnych czynników, stąd też konieczność jego interdyscyplinarnej eksplikacji.

---

²⁷ A. Domagała-Kręcioch, *op. cit.*, ss. 18-19.

²⁸ S. Kita, *Profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2009, nr 18, s. 276.

²⁹ M. Gajewski, *Zaburzenia procesu socjalizacji. Wykolejenie i nieprzystosowanie społeczne młodzieży w ujęciu psychologicznym, społecznym i pedagogicznym*, „Roczniki Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie” 2013, s. 38.

Piśmiennictwo

- Aronson E., Aronson J., *Człowiek – istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, PWN, Warszawa 2009.
- Bielicki E., *Z problematyki przystosowania społecznego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Psychologiczne” 1983, z. 4.
- Buchnat M., *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolletnich ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Lesznie, Leszno 2013.
- Cygnar E., Gaweł B., *Wokół pojęcia profilaktyki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Rozprawy Humanistyczne” 2016, nr 1(1).
- Dobijański M., *Rozwój potencjału osób niedostosowanych społecznie. System diagnozy efektów procesu resocjalizacyjnego wychowanków młodzieżowego ośrodka wychowawczego*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2015, nr 15(8).
- Domagała-Kręcioch A., *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Gajewski, *Zaburzenia procesu socjalizacji. Wykolejenie i nieprzystosowanie społeczne młodzieży w ujęciu psychologicznym, społecznym i pedagogicznym*, „Roczniki Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie” 2013.
- Grzegorzewska M., *Dążenie do odnowy dróg resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Szkoła Specjalna” 1960, nr 6.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2001.
- Jundziłł E., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003.
- Kałdon B., Tempczyk Ż., *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Stowarzyszenie „Nauka Edukacja Rozwój”, Ostrowiec Świętokrzyski-Warszawa 2012.
- Kita S., *Profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2009, nr 18.
- Kuberska-Gaca K., Gaca A., *Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole*, WSiP, Warszawa 1986.
- Lewicki A., *O teorii biospołecznego przystosowania osobowości*, „Nowa Szkoła” 1969, nr 5.
- Lipkowski O., *Pedagogika resocjalizacyjna*, WSiP, Warszawa 1980.
- Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994.
- Makowski A., *Nieletni sprawni inaczej i ich ortopedagogika*, PWN, Warszawa 1997.
- Obuchowski K., *Przez galaktykę potrzeb*, Zysk i S-ka, Poznań 1995.
- Przetacznikowa M., Susułowska M., *Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno-wychowawczej dzieci i młodzieży*, [w:] A. Lewicki (red.), *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa 1978.
- Pytka L., Zacharuk T., *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, Warszawa 1998.
- Rustecka-Krawczyk A., *W poszukiwaniu czynników chroniących młodzież z grup ryzyka*, „Dziecko Krzywdzone” 2012, nr 3(40).
- Skorny Z., *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1976.
- Spionek H., *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, PWN, Warszawa 1965.
- Urban B., *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie*, [w:] W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,

Poznań 2002.

Wysocka E., *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego –obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, nr 49(62).

Autor

mgr Magdalena Wójcik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Pedagogiki

3. TRÓJPOZIOMOWY MODEL POSTĘPOWANIA WOBEC UCZNIĄ NIEDOSTOSOWANEGO SPOŁECZNIE LUB ZAGROŻONEGO NIEDOSTOSOWANIEM SPOŁECZNYM

Magdalena Wójcik

Słowa kluczowe: niedostosowanie społeczne, model postępowania, kształcenie specjalne.

Wprowadzenie

A. Łopata wskazał, iż „Dzieci dzisiaj – będą dorosłymi jutro. One będą określać naszą przyszłość. Cechy jakie zaszczepimy im dzisiaj i warunki życia, jakie im stworzymy, będą decydować o tym, jaki będzie świat w następnym stuleciu”¹.

Powyższe twierdzenie doskonale wpisuje się w ideę przedłożonego opracowania, poświęconego trójpoziomowemu modelowi postępowania z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym.

Nieodzownym w tym miejscu wydaje się przybliżenie terminów „niedostosowanie społeczne” oraz „zagrożenie niedostosowaniem społecznym”.

Niedostosowanie ujmuje się jako „występowanie zachowań nieakceptowanych, niezgodnych z przyjętymi ogólnie zasadami i normami (...). O niedostosowaniu społecznym można mówić również w odniesieniu do konkretnych grup społecznych funkcjonujących w danej rzeczywistości, a jego przyczyn poszukiwać w środowisku rodzinnym, rówieśniczym i we właściwościach dziecka”².

U dziecka zagrożonego niedostosowaniem społecznym „obserwuje się najczęściej postawy i zachowania odbiegające od normy, ale o mniejszym nasileniu i mniejszej częstotliwości niż w przypadku ucznia niedostosowa-

---

¹ M. Noszczyk, *Rodzinne uwarunkowania niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży*, „Auxilium Sociale” 2002, nr 2, s. 107.

² B. Matuszek, *Z teorii i praktyki pracy z uczniem zagrożonym niedostosowaniem społecznym w szkole podstawowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2015, nr 10, s. 146.

nego społecznie. Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym ma problemy z przestrzeganiem zasad panujących w klasie i szkole, wypełnianiem obowiązków ucznia, panowaniem nad własnymi emocjami, sprostaniem oczekiwaniom rodziców i nauczycieli czy opanowaniem treści wynikających z podstawy programowej”³.

Nie sposób, nie zgodzić się z E. Wysocką, która to stwierdziła, iż aktualnie nieprzystosowanie społeczne oraz zagrożenie nim stanowią jedno z najpoważniejszych wyzwań, z którymi przychodzi mierzyć się instytucjom odpowiedzialnym za edukację, wychowanie, opiekę, zdrowie, profilaktykę oraz resocjalizację⁴.

Celem niniejszego opracowania jest analiza modelu postępowania wobec ucznia niedostosowanego społecznie lub zagrożonego niedostosowaniem społecznym. Przyjętą metodą badawczą było studium piśmiennictwa.

Podając za L. Albańskim, w pracy z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym, stosuje się model pracy składający się z trzech poziomów – diagnostycznego, programowego, praktycznego⁵, które omówiono w kolejnych częściach opracowania.

Poziom diagnostyczny

Na poziomie pierwszym – diagnostycznym, uczeń niedostosowany społecznie lub zagrożony niedostosowaniem społecznym uzyskuje orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego na mocy decyzji zespołu działającego w publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej (rysunek 1).

W orzeczeniu tym zespół przedstawia diagnozę, zalecenia oraz uzasadnienie. Diagnoza zawiera informacje o możliwościach i potencjale rozwojowym dziecka – w przypadku dziecka niedostosowanego społecznie określany jest poziom jego rozwoju intelektualnego, patogeneza niedostosowania społecznego, poziom rozwoju poszczególnych funkcji poznawczych, cechy społecznego funkcjonowania, zaburzenia emocjonalne, poziom

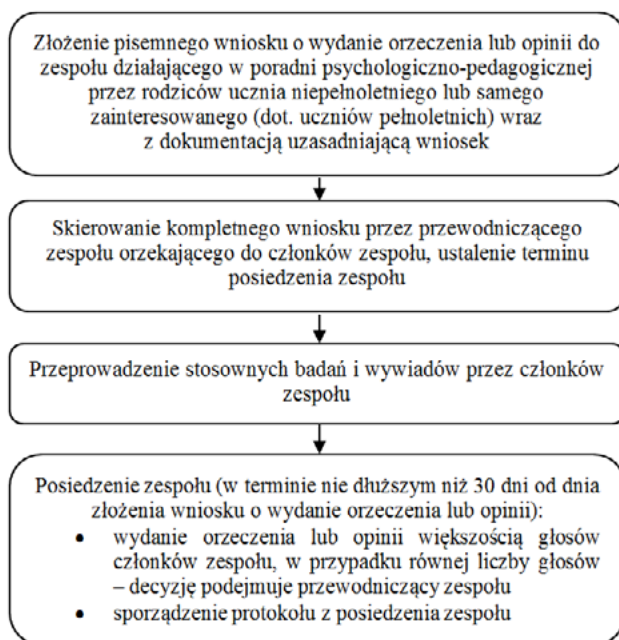
---

³ *Ibidem*, ss. 146-147.

⁴ E. Wysocka, *Wizja i sposób postrzegania zjawiska niedostosowania społecznego przez nauczycieli szkół podstawowych jako wyznacznik skuteczności oddziaływań profilaktycznych* [w:] J.M. Stanik (red.), *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2007, s. 25.

⁵ L. Albański, *Drama w pracy z uczniem niedostosowanym społecznie*, [w:] L. Albański, F. Drejer, A. Dzikomska-Kaczan, E. Zieja (red.), *Terapia w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2015, s. 83.

opóźnienia szkolnego⁶.

Rysunek 1. Uproszczona procedura wnioskowania o wydanie orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 września 2017 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz.U. 2017 poz. 1743).

Ponadto orzeczenie zawiera rekomendacje i wnioski dotyczące pracy z uczniem, np. konieczność dostosowania wymagań do możliwości ucznia, zalecenie uczestnictwa w zajęciach terapii pedagogicznej, poddania się socjoterapii, psychoterapii, resocjalizacji, uczestnictwo w zajęciach z zakresu profilaktyki uzależnień, konieczność utrwalania norm i zasad współżycia społecznego⁷.

Generalną zasadę diagnozy niedostosowania społecznego stanowi konieczność uwzględnienia jej dynamiki – rozpoznanie winno zatem uwzględniać nie tylko przeszłość, ale również bieżące przeżycia i sytuację jed-

⁶ P. Kozera-Mikuła, *Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym – diagnoza i metody pracy terapeutycznej*, [w:] B. Skwarek, E. Wulbach, I. Lewicka, *Patologie i uzależnienia (wybrane problemy teorii i praktyki)*, Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa 2014, s. 117.

⁷ J. Moleda, K. Mirosław, *Model pracy z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym*, [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Warszawa 2010, ss. 200-201, http://static.scholaris.pl/main-file/102/537/podniesienie_efektywnosci_66013.pdf (online: 9.08.2018).

nostki, co w konsekwencji pozwoli na podjęcie decyzji w zakresie działań naprawczych o charakterze terapeutyczno-resocjalizującym⁸.

Warto w tym miejscu wskazać na trzy modele diagnozy w zakresie rozpoznawania niedostosowania społecznego oraz zintegrowane z nimi działania korekcyjne, opisane przez L. Pytkę, tj. model diagnozy behawioralnej, interakcyjnej oraz interdyscyplinarnej.

Model diagnozy behawioralnej – jak podaje E. Wysocka – zakłada, że istotę niedostosowania społecznego stanowią zachowania będące w opozycji do istniejących norm, szkodliwe dla jednostki i/lub społeczności⁹. Przedmiotem diagnozy, której zakres wyznaczają związki zachodzące między bodźcami a następującymi po nich zachowaniami aspołecznymi, są zachowania sprzeczne z powszechnie przyjętymi standardami społecznymi, zaś celem diagnozy jest identyfikacja czynników wpływających na zmianę zachowania¹⁰.

Z kolei model diagnozy interakcyjnej nie koncentruje się wyłącznie na wadliwych zachowaniach, wiele uwagi poświęca również mechanizmom regulacyjnym, powodującym ujawnianie się zaburzonego zachowania w określonych sytuacjach¹¹.

Model diagnozy interdyscyplinarnej jest swoistą kompilacją różnych teorii nieprzystosowania społecznego – pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych¹². W modelu tym nieprzystosowanie społeczne traktowane jest jako antagonizm destruktywny, wyrazem którego są „nie tyle pojedyncze zachowania, co ich względnie stałe konstelacje i identyfikacja z dewiantywnymi rolami społecznymi”¹³.

Poziom programowy

Kolejnym etapem w pracy z uczniem posiadającym orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego z uwagi na niedostosowanie społeczne lub zagrożenie niedostosowaniem społecznym jest tzw. poziom programowy, kiedy to przygotowywany zostaje Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET).

---

⁸ A. Makowski, *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, PWN, Warszawa 1994, s. 248.

⁹ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, PWN, Warszawa 2013, s. 90.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 93.

¹² L. Pytka, *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1986, s. 136.

¹³ E. Wysocka, *op. cit.*, s. 99.

Autorami części edukacyjnej IPET są przede wszystkim nauczyciele i specjaliści pracujący z dzieckiem, niekiedy także rodzice, którzy to opracowują dokument w oparciu o wielospecjalistyczną ocenę funkcjonowania ucznia. Część terapeutyczna IPET powstaje natomiast na podstawie przeprowadzonej przez psychologa i pedagoga, logopedę oraz, jeżeli zachodzi taka konieczność, neurologa i psychiatrę dziecięcego – specjalistycznej diagnozy, w wyniku której organizowane będą działania terapeutyczne¹⁴.

W części edukacyjnej IPET nauczyciel musi wskazać zakres adaptacji programu kształcenia do potrzeb i możliwości dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Adaptacja może polegać na zastosowaniu innych metod, form pracy, dostosowaniu czasu na realizację zadania do tempa pracy dziecka, stosowaniu odpowiednio do dziecka dopasowanych środków dydaktycznych, wspieraniu motywacji dziecka. Jednak nauczyciel jest zobligowany do realizacji podstawy programowej kształcenia ogólnego i w ramach adaptacji programu nie może obniżyć wymagań zawartych w tej podstawie¹⁵.

W terapeutycznej części IPET należy zaplanować działania umożliwiające wzmocnienie potencjału rozwojowego ucznia, wspieranie harmonijnego rozwoju (umysłowego, fizycznego, emocjonalnego i społecznego), usprawnienie zaburzonych funkcji, kompensowanie braków¹⁶.

Określenie celów edukacyjnych i terapeutycznych jest szczególnie ważne w przygotowywaniu IPET-ów dla dzieci posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego z uwagi na niedostosowanie społeczne lub zagrożenie nim – cele te są swoistym pomostem pomiędzy diagnozą funkcjonalną a zakresem udzielanej dziecku pomocy¹⁷.

IPET, uwzględniając zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, uzupełniony o wynik wielospecjalistycznej oceny po-

---

¹⁴ B. Bonisch, L. Klaro-Celej, J. Marszycka-Sucecka, B. Rola, M. Sobocińska, *ABC konstruowania indywidualnych programów edukacyjnych*, Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Płock 2007, s. 6.

¹⁵ M. Buchnat, *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolatków ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Lesznie, Leszno 2013, s. 99.

¹⁶ B. Marcinkowska, *Indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne*, [w:] J. Głodkowska (red.), *Dydaktyka specjalna w przygotowaniu do kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010, s. 218.

¹⁷ Ż. Tempczyk-Nagórka, *Konstruowanie indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych dla uczniów niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami rozwojowymi w młodszym wieku szkolnym. Indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne w procesie wspierania dzieci*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2017, s. 108.

ziomu funkcjonowania ucznia, powinien zawierać:

- metryczkę (dane o uczniu);
- rozpoznanie z orzeczenia – wskazanie na mocne i słabe strony dziecka;
- rozpoznanie wynikające z wielospecjalistycznej oceny;
- rodzaj i zakres zintegrowanych działań nauczycieli i specjalistów;
- zakres dostosowania wymagań edukacyjnych do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia, w oparciu o podstawę programową;
- dostosowanie sposobu sprawdzania wiadomości i oceniania;
- formy i metody pracy z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym;
- formy, sposoby, okres oraz wymiar godzin udzielanej pomocy psychologiczno-pedagogicznej;
- działania wspierające rodziców uczniów oraz zakres współdziałania z poradniami, placówkami doskonalenia nauczycieli oraz innymi instytucjami;
- zajęcia rewalidacyjne oraz inne zajęcia odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwoju i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne dziecka;
- sposoby ewaluacji i modyfikacji programu;
- informację o zatwierdzeniu IPET przez zespół, datę i podpis osoby przygotowującej program, zatwierdzenie przez dyrektora, podpis rodzica/prawnego opiekuna¹⁸.

Zadaniem indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych, jak sama nazwa wskazuje, jest synteza funkcji edukacyjnej i terapeutycznej, których to funkcji nie sposób rozdzielić, bowiem wzajemnie się uzupełniają¹⁹.

---

¹⁸ J. Skibska, *Model kształcenia dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) w placówkach oświatowych ogólnodostępnych*, [w:] K. Denek (red.), *Edukacja Jutra – Uczeń i nauczyciel jako główne podmioty edukacji jutra*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2012, ss. 166-167.

¹⁹ K. Marciniak-Paprocka, *Kształcenie uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych w świetle Rozporządzeń MEN z 17 listopada 2010 r. Tworzenie Indywidualnego Programu Edukacyjno-Terapeutycznego*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i rozprawy” 2012, nr 12(5), s. 44.

Poziom praktyczny

Ostatnim poziomem w modelu pracy z uczniem posiadającym orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego z uwagi na niedostosowanie społeczne lub zagrożenie niedostosowaniem społecznym jest etap praktyczny.

W trakcie nauczania uczniów niedostosowanych lub zagrożonych niedostosowaniem społecznym dążyć należy do wykształcenia u nich właściwych postaw społecznych²⁰.

Uczniowie wykazujący niedostosowanie społeczne realizują podstawę programową kształcenia ogólnego²¹.

Zasady oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych²², które to nakłada na nauczycieli obowiązek uwzględniania podczas oceniania ucznia niedostosowanego społecznie i zagrożonego niedostosowaniem społecznym wpływu zaburzeń rozwojowych na jego naukę i zachowanie²³.

Ocena ucznia niedostosowanego społecznie i zagrożonego niedostosowaniem społecznym winna być obiektywna i sprawiedliwa, stanowić pochodną cząstkowych efektów pracy dziecka²⁴.

W pracy z uczniami posiadającymi orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, u podstaw którego leży niedostosowanie społeczne lub zagrożenie nim, niejednokrotnie zachodzi konieczność odejścia od standardowych metod nauczania na rzecz metod i form alternatywnych, np.:

- wycieczek;
- metody projektów;
- gier dydaktycznych;
- dramy;
- dyskusji i klasowych debat;
- układania przez ucznia pytań do tekstu lub lektury, która ma być opanowana;
- filmów oraz prezentacji multimedialnych²⁵.

---

²⁰ P. Kozera-Mikuła, *op. cit.*, s. 119.

²¹ L. Albański, *op. cit.*, s. 83.

²² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. 2007, nr 83, poz. 562).

²³ J. Moleda, K. Mirosław, *op. cit.*, s. 203.

²⁴ *Ibidem*, s. 204.

²⁵ Ź. Tempczyk-Nagórka, *op. cit.*, ss. 109-110.

W procesie dydaktycznym eksponować należy te treści nauczania, które w sposób szczególny kształtują u ucznia pozytywne cechy osobowości (np. empatia, uczciwość, pracowitość, sumienność, kultura osobista). Treści preferowane w nauczaniu uczniów niedostosowanych społecznie powinny być zbliżone do ich codziennych problemów życiowych, skłaniać do auto-refleksji²⁶.

Podsumowanie

Rozważania w niniejszym opracowaniu usytuowano wokół trójpoziomowego modelu postępowania z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym.

Nie sposób nie zauważyć, iż w polskich szkołach jest coraz więcej uczniów przejawiających trudności adaptacyjne²⁷. Istnieje zatem pilna potrzeba poszukiwania coraz to nowszych rozwiązań, form pomocy, bowiem praca z uczniem niedostosowanym społecznie, bądź zagrożonym niedostosowaniem społecznym stanowi ogromne wyzwanie dla wszystkich osób zaangażowanych w proces dydaktyczno-wychowawczy.

Pamiętać należy, że kluczem do sukcesu edukacyjno-rozwojowego dziecka niedostosowanego społecznie lub zagrożonego niedostosowaniem nie jest samo opracowanie IPET – szalę zwycięstwa „przechyla” cierpliwe i konsekwentne realizowanie jego założeń²⁸.

Piśmiennictwo

- Albański L., *Drama w pracy z uczniem niedostosowanym społecznie*, [w:] L. Albański, F. Drejer, A. Dzikomska-Kaczan, E. Zieja (red.), *Terapia w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2015.
- Bonisch B., Klaro-Celej L., Marszycka-SucHECKA J., Rola B., Sobocińska M., *ABC konstruowania indywidualnych programów edukacyjnych*, Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Płock 2007.
- Buchnat M., *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolletnich ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Lesznie, Leszno 2013.
- Kozera-Mikuła P., *Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym – diagnoza i metody*

---

²⁶ K. Pospiszyl *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, PWN, Warszawa 1973, za: J. Moleda, K. Mirosław, *op. cit.*, s. 265.

²⁷ B. Zdziech, *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży a potencjał socjalizacyjno-terapeutyczny środowiska szkolnego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, nr 3, s. 91.

²⁸ Ż. Tempczyk-Nagórka, *op. cit.*, s. 114.

- pracy terapeutycznej, [w:] B. Skwarek, E. Wulbach. I. Lewicka, *Patologie i uzależnienia (wybrane problemy teorii i praktyki)*, Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa 2014.
- Makowski A., *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*, PWN, Warszawa 1994.
- Marciniak-Paprocka K., *Kształcenie uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych w świetle Rozporządzeń MEN z 17 listopada 2010 r. Tworzenie Indywidualnego Programu Edukacyjno-Terapeutycznego*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2012, nr 12(5),
- Marcinkowska B., *Indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne*, [w:] J. Głodkowska (red.), *Dydaktyka specjalna w przygotowaniu do kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2010.
- B. Matusek, *Z teorii i praktyki pracy z uczniem zagrożonym niedostosowaniem społecznym w szkole podstawowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2015, nr 10.
- Noszczyk M., *Rodzinne uwarunkowania niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży*, „Auxilium Sociale” 2002, nr 2.
- Pospiszył K., *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, PWN, Warszawa 1973.
- Pytka L., *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1986.
- Skibska J., *Model kształcenia dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) w placówkach oświatowych ogólnodostępnych*, [w:] K. Denek (red.), *Edukacja Jutra – Uczeń i nauczyciel jako główne podmioty edukacji jutra*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2012.
- Tempczyk-Nagórka Ż., *Konstruowanie indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych dla uczniów niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem*, [w:] E. Śmiechowska-Petrovskij (red.), *Dzieci z trudnościami rozwojowymi w młodszym wieku szkolnym. Indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne w procesie wspierania dzieci*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2017.
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, PWN, Warszawa 2013.
- Wysocka E., *Wizja i sposób postrzegania zjawiska niedostosowania społecznego przez nauczycieli szkół podstawowych jako wyznacznik skuteczności oddziaływań profilaktycznych* [w:] J.M. Stanik (red.), *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2007.
- Zdziech B., *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży a potencjał socjalizacyjno-terapeutyczny środowiska szkolnego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2016, nr 3.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 września 2017 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz.U. 2017poz. 1743).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. 2007, nr 83, poz. 562).

Strony internetowe

Moleda J., Mirosław K., *Model pracy z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym*, [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Warszawa 2010,
http://static.scholaris.pl/main-file/102/537/podniesienie_efektywnosci_66013.pdf
(online: 9 sierpnia 2018).

Autor

mgr Magdalena Wójcik
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki

4. UWARUNKOWANIA ORAZ PROFILAKTYKA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY

Magdalena Wójcik

Słowa kluczowe: niedostosowanie społeczne, czynniki endogenne i egzogenne, profilaktyka, dzieci, młodzież.

Wprowadzenie

Zachodzące na przestrzeni ostatnich dekad zmiany cywilizacyjne przyczyniły się do eskalacji zjawiska niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży¹. Wspomniane zmiany z jednej strony stworzyły wiele możliwości rozwoju, z drugiej zaś, implikując konieczność permanentnego przystosowywania się i radzenia z napotykanymi trudnościami, spowodowały narastanie trudności adaptacyjnych²

Termin „niedostosowanie społeczne”, do polskiej nauki pedagogicznej wprowadzony przez M. Grzegorzewską, jest różnie ujmowany. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto za B. Hołystem, że dzieci i młodzież niedostosowane społecznie to te „których zachowanie nacechowane jest zespołem objawów świadczących o nieprzestrzeganiu przez nie pewnych podstawowych zasad postępowania oraz norm społecznych obowiązujących młodzież w wieku szkolnym”³. Tenże autor do typowych przejawów niedostosowania społecznego zaliczył min.: nadmierne spożycie alkoholu, toksykomanie, prostytutkę, autoagresję, agresywność i stosowanie przemocy, wagary, ucieczki z domu, notoryczne kłamstwa, lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych, nieposłuszeństwo względem dorosłych, przynależność do zdemoralizowanej grupy rówieśniczej, zachowania przestępcze⁴.

---

¹ A. Wojnarska (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011, s. 7.

² G. Jurczyńska, M. Muszyńska-Graca, E. Janosik, *Możliwości adaptacyjne młodzieży w wieku dorastania do funkcjonowania społecznego*, „Medycyna Środowiskowa” 2016, nr 2, s. 25.

³ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 629.

⁴ *Ibidem*, s. 630.

Niedostosowanie społeczne, z racji na swoją wielowymiarowość, stanowi przedmiot rozważań specjalistów z zakresu pedagogiki, psychologii, socjologii, kryminologii, psychiatrii⁵.

W przedłożonym opracowaniu podniesione zostały zagadnienia związane z genezą niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, a nadto – działalnością profilaktyczną. Celem opracowania jest analiza wybranych uwarunkowań niedostosowania społecznego oraz sposobów przeciwdziałania temu zjawisku. Przyjętą metodą badawczą było studium piśmiennictwa.

Determinanty niedostosowania społecznego

W tej części opracowania omówiono najistotniejsze uwarunkowania niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży. Z uwagi na rozmiar zjawiska, nie sposób wyczerpująco scharakteryzować wszystkie jego komponenty. Przyjmując, iż uwarunkowania niedostosowania społecznego dzielą się na endogenne (wewnętrzne) oraz egzogenne (zewnętrzne), dokonano deskrypcji każdej z grup czynników.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto za E. Wysocką, że genezę niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży postrzegać należy dwojako – w kontekście uwarunkowań endogennych (wewnętrznych, dotyczących jednostki) oraz egzogennych (zewnętrznych, środowiskowych)⁶.

W percepcji J. Konopczyńskiego do wewnętrznych przyczyn niedostosowania społecznego zaliczyć należy:

- przyczyny organiczne, tj. uszkodzenia centralnego układu nerwowego;
- przyczyny psychiczne, obejmujące sferę emocjonalną i wolicjonalną⁷.

Nie bez znaczenia dla przebiegu procesu przystosowania jest stan zdrowia. Potwierdzają to wyniki badań nad rozwojem dzieci, jak i młodzieży – przeprowadzone analizy dowiodły, iż dzieci cierpiące na różne choroby częściej ujawniają w funkcjonowaniu emocjonalno-społecznym różne zaburzenia⁸. Choroba, zwłaszcza choroba przewlekła, jest szczególnym rodzajem sytuacji trudnej i stanowi czynnik ryzyka zaburzeń emocjonalnych

---

⁵ E. Cygnar, B. Gaweł, *Wokół pojęcia profilaktyki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Rozprawy Humanistyczne” 2016, nr 1(1), s. 3.

⁶ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, PWN, Warszawa 2013, s. 36.

⁷ K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, PWN, Warszawa 1981, s. 84.

⁸ *Ibidem*, ss. 23-24.

oraz zaburzeń zachowania⁹. Badania HBSC (*Health Behaviour In School-aged Children*) przeprowadzone w Polsce w 2006 r. dowiodły, iż uczniowie cierpiący na choroby przewlekłe mają znaczne trudności w zakresie koncentracji, emocji i zachowań społecznych¹⁰. Podobne wyniki uzyskała M. Kowaluk-Romanek. Autorka wykazała, iż pomiędzy chorobą przewlekłą dziecka a jego zachowaniami przystosowawczymi zachodzi sieć wzajemnych powiązań – wśród badanych stwierdziła wysoki poziom zachowań antyspołecznych i zahamowanych, eskalację roztargnienia, nadruchliwości, społecznego odsuwania się, a także problemy w zakresie ekspresji słownej¹¹. J. Deręgowska nadmienia, że choroba przyczynia się do zmiany ról społecznych pełnionych przez dziecko, wywołuje lęk i stres psychologiczny, a niekiedy również reakcje psychologiczne¹².

Zewnętrznych przyczyn niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, zdaniem J. Konopnickiego, upatrywać należy w wadliwej strukturze rodziny, zaniedbaniach środowisk wychowawczych, błędach wychowawczych popełnianych przez rodzinę i szkołę, wpływie środków masowego przekazu, czynnikach ekonomiczno-gospodarczych oraz przyrodniczo-ekologicznych¹³.

Jakkolwiek każde z owych zagadnień zasługuje na szczególną uwagę, autorka niniejszego opracowania postanowiła skoncentrować się na trzech wiodących komponentach, tj. środowisku rodzinnym, szkolnym, grupie rówieśniczej.

Jak zauważa H. Izdebska „rodzina jest naturalnym środowiskiem życia dzieci i młodzieży i jako takie oddziałuje na nie socjalizująco (uspołeczniająco), stwarzając warunki sprzyjające rozwojowi lub hamujące go. Niezależnie od tego, jak funkcjonuje, czy jest środowiskiem zdrowym i wartościowym moralnie, czy też przejawia wyraźne cechy patologii – w każdym przypadku kształtuje ich osobowość, postawę społeczną, wyznacza koleje

---

⁹ M. Kowaluk-Romanek, *Choroba przewlekła a zachowania przystosowawcze dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2012, nr 4, s. 348.

¹⁰ B. Woynarowska, I. Tabak, *Samoocena zdrowia, zachowania zdrowotne i funkcjonowanie w szkole młodzieży z chorobami przewlekłymi*, „Remedium” 2009, nr 12, ss. 22-23, cytata za: M. Kowaluk-Romanek, *Choroba przewlekła a zachowania przystosowawcze dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2012, nr 4, s. 348.

¹¹ M. Kowaluk-Romanek, *op. cit.*, ss. 351-352.

¹² J. Deręgowska, *Edukacja dzieci i młodzieży z chorobą nowotworową jako czynnik wsparcia*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21, s. 282.

¹³ P. Kozera-Mikuła, *Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym – diagnoza i metody pracy terapeutycznej*, [w:] B. Skwarek, E. Wulbach, I. Lewicka (red.), *Patologie i uzależnienia (wybrane problemy teorii i praktyki)*, Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa 2014, ss. 114-115.

losu”¹⁴.

M. Przetacznik-Gierowska wskazuje, że:

- rodzina zaspokaja podstawowe potrzeby dziecka, przekazuje mu do-robek kulturowy społeczeństwa;
- rodzice i pozostali członkowie rodziny dostarczają dziecku osobo-wych wzorców zachowań, wpajają dzieciom określony system warto-ści i norm społecznych;
- rodzina stanowi pierwszy i najważniejszy obszar socjalizacji dziecka;
- rodzina jest dla dziecka miejscem, w którym wypróbowuje ono swe siły i możliwości¹⁵.

J. Siemionow dowodzi, że brak możliwości realizacji głównych potrzeb psychicznych człowieka (miłości, bezpieczeństwa, przynależności, własnego rozwoju, godności, szacunku) w rodzinie powoduje, że dziecko zaspoka-ja je poza nią¹⁶. Autorka wśród czynników wpływających na zachwianie rozwoju wychowujących się w rodzinie dzieci, wymienia: nadużywanie alkoholu przez jednego lub oboje rodziców, niewłaściwe relacje emocjo-nalne, narkomanię, niekonsekwencję, nadopiekuńczość, niski poziom wy-kształcenia rodziców, niski poziom kultury rodziny¹⁷.

B. Krupa podaje, iż czynnikami ryzyka niedostosowania społecznego, mającymi swoje podłoże w środowisku rodzinnym, są także:

- skupienie uwagi rodziców wyłącznie na warunkach bytowych;
- zrzucanie przez rodziców odpowiedzialności za wychowanie wła-snych dzieci na różne instytucje;
- zaburzenia adaptacyjne rodziców¹⁸.

Podobnie jak dysfunkcja rodziny, nieprawidłowości w funkcjonowaniu w szkole mogą zwiększyć prawdopodobieństwo wystąpienia u dziecka niedostosowania społecznego¹⁹. B. Hołyst zauważa, że szkoły od dawna nie realizują funkcji opiekuńczo-wychowawczej, min. z uwagi na zbyt obszerne treściowo programy nauczania, liczne klasy, zmęczenie i frustrację nauczy-cieli²⁰. Szkoła nie znajduje już pola na kształtowanie osobowości uczniów,

---

¹⁴ H. Izdebska, *Rodzina i jej funkcja wychowawcza*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1993, s. 699.

¹⁵ M. Przetacznik-Gierowska, *Wychowanie w rodzinie*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 1998, s. 119.

¹⁶ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Di-fin, Warszawa 2011, s. 85.

¹⁷ *Ibidem*, ss. 85-86.

¹⁸ B. Krupa, *Doświadczenia życiowe młodzieży z okresu wczesnego dzieciństwa i ich związek z niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Łódź 2011, s. 29.

¹⁹ P. Kozera-Mikuła, *op. cit.*, s. 116.

²⁰ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 636.

ukierunkowywanie na myślenie twórcze, ćwiczenie umiejętności kontroli negatywnych emocji, podejmowania odpowiedzialnych decyzji²¹. A. Jaworska wśród uwarunkowań niedostosowania społecznego tkwiących w środowisku szkolnym wymienia nadto brak sukcesów szkolnych, konflikty uczeń-nauczyciel, niewspółmierność wymagań do możliwości dziecka, nieatrakcyjność szkoły w stosunku do alternatywnych form spędzania czasu²².

W życiu dzieci i młodzieży, oprócz rodziny i środowiska szkolnego, istotną rolę odgrywa grupa rówieśnicza. Termin „grupa rówieśnicza” odnosi się do systemu jednostek należących do tego samego otoczenia, będących w zbliżonym lub tym samym wieku, mających ze sobą bezpośredni kontakt, a tym samym mających możliwość wzajemnego wywierania wpływu²³. Jak podaje E. Syrek, grupa rówieśnicza skupia jednostki w określonym przedziale wieku, tj. dzieci i młodzież²⁴ (jako względnie odrębna grupa, młodzież wyłoniła się stopniowo z grupy młodych dorosłych w latach 50. i 60. XX w.)²⁵

Zdaniem B. Kałdon i Z. Tempczyk dzieci i młodzież odczuwają potrzebę przebywania ze swoimi rówieśnikami, bowiem w grupie rówieśniczej zaspokajana jest potrzeba przynależności, szacunku, uznania, zabawy. Autorki dodają, że jeśli członków grupy łączą zainteresowania i wartości, zaspokojone zostają także potrzeby aktywności i samorealizacji²⁶.

M. Kokociński podkreśla, że „grupy rówieśnicze (...) mają największy wpływ na przebieg biografii jednostki”²⁷.

Zdaniem J. Kupczyka grupy rówieśnicze „są istotnym elementem procesu socjalizacji dzieci i młodzieży, a stopień identyfikacji dziecka z celami grupy i jego pozycja w niej decydują o sile jej wpływu na jego postawy, dążenia i utrwalające się wzory zachowania”²⁸.

---

²¹ A. Różnowska, *Zjawisko agresji i lęku w szkole wiejskiej i miejskiej*, [w:] A. Margasiński, B. Zajęcka (red.), *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Impuls, Kraków 2000, s. 209.

²² A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012, s. 136.

²³ K. Rigby, *Przemoc w szkole. Jak ją ograniczyć. Poradnik dla rodziców i pedagogów*, tłum. R. Mitoraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 70.

²⁴ E. Syrek, *Wychowanie jako przedmiot analiz pedagogiki społecznej i socjologii wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987, s. 99.

²⁵ J. Kędzior, *Młodzież jako specyficzna kategoria społeczna*, [w:] J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, (red.), *Współczesna młodzież pomiędzy Eros a Thanatos*, Falochron, Agencja Wydawnicza „ARGI” s.c., Wrocław 2008, ss. 9-18.

²⁶ B. Kałdon, Z. Tempczyk, *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie, a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Stowarzyszenie „Nauka Edukacja Rozwój” Ostrowiec Świętokrzyski-Warszawa 2012, ss. 50-51.

²⁷ M. Kokociński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.

²⁸ J. Kupczyk, *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1989, s. 18.

F. Zanecki zauważa, że niemal każda grupa rówieśnicza może być uznana za czynnik ryzyka dążności antyspołecznych²⁹. Niepisane normy grupowe obowiązujące w środowisku rówieśniczym³⁰ mogą bowiem narzucać negatywne wzory zachowania³¹, oddziałując tym samym na aspiracje oraz osiągnięcia szkolne członków grupy, ich postawy wobec szkoły³².

W szkole mogą także zawiązać się grupy, które w swych zachowaniach są wyraźnie aspołeczne³³. Funkcjonowanie w takiej grupie, z uwagi na obniżone poczucie odpowiedzialności oraz aprobatę pozostałych członków, sprzyja podejmowaniu niepożądanych zachowań (np. znęcanie się nad innymi, prześladowanie, dokonywanie przestępstw)³⁴.

Powstawaniu grup o znamionach niedostosowania społecznego sprzyja osłabienie lub brak kontroli ze strony rodziców oraz innych instytucji wychowawczych³⁵.

Zasadnym wydaje się w tym miejscu pytanie o wskaźniki niedostosowania społecznego. S. Kita do typowych przejawów niedostosowania dzieci i młodzieży zalicza: nieposłuszeństwo wobec dorosłych, kłamstwa, wagarowanie, sprawstwo przemocy, zachowania bierne jako reakcja na doświadczaną przemoc, alkoholizowanie się³⁶. E. Wysocka, cytując za L. Pytką, wśród wiodących symptomów niedostosowania społecznego wymienia ponadto ryzykowne zachowania seksualne, ucieczki z domów, autoagresję³⁷. Dowody empiryczne sugerują, iż poszczególne wskaźniki niedostosowania społecznego mogą ze sobą współwystępować. B. Woynarowska wykazała, iż czynnikami silnie skorelowanymi z ryzykiem podjęcia przez młodzież wczesnej aktywności seksualnej są min. spożywanie alkoholu oraz wagarowanie³⁸.

---

²⁹ F. Zanecki, *Socjologia wychowania*, Warszawa 2001, s. 83, cytat za: M. Dąbrowska-Bąk, K. Pawełek, *Dysfunkcjonalność lokalnego społeczeństwa wychowującego*, Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2013, s. 21.

³⁰ A. Tłuściak-Deliowska, *Normy grupy rówieśniczej regulujące zachowanie się w sytuacji dręczenia szkolnego*, „Psychologia Wychowawcza” 2014, nr 6, s. 28.

³¹ K. Rigby, *op. cit.*, s. 72.

³² B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Impuls, Kraków 2000, s. 122.

³³ A. Tłuściak-Deliowska, *op. cit.*, s. 29.

³⁴ S. Kita, *Profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2009, nr 18, s. 288.

³⁵ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 636.

³⁶ S. Kita, *op. cit.*, ss. 281-285.

³⁷ E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, t. 2(27), s. 15.

³⁸ J. Imacka, M. Bulsa, *Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży jako czynnik zwiększający ryzyko zakażenia chorobami przenoszonymi drogą płciową*, „Hygeia Public Health” 2012, nr 47(3), s. 273.

Nie sposób w niniejszym artykule wyczerpująco omówić wszystkich zachowań, które uznawane są za wskaźniki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży. Dlatego też autorka postanowiła odnieść się do kilku wybranych komponentów.

Spżywanie alkoholu przez dzieci i młodzież jest istotnym problemem. Dane CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) z 2013 r. wskazują, że alkohol jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych substancji psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej³⁹. Wyniki badania HBSC z 2006 r. wykazały, że ponad 90% piętnastolatków ma już za sobą inicjację alkoholową, a połowa z nich upiła się przynajmniej raz w tygodniu⁴⁰.

Skala ryzykownych zachowań seksualnych, na co wskazują Z. Izdebski i K. Wąż, wzrasta w przypadku osób niedostosowanych społecznie⁴¹. W wyniku badań przeprowadzonych wśród wychowanków Ochotniczych Hufców Pracy ustalono, że średni wiek inicjacji seksualnej respondentów przypadła na 16. rok życia (16,4 lat – dziewczęta, 16,1 lat – chłopcy); znaczny odsetek badanych (11,3%) odbył pierwszy stosunek seksualny nie mając ukończonych 14 lat, co piąty badany zadeklarował doświadczenia seksualne z co najmniej 5 partnerami⁴².

Jednym z wiodących symptomów niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży jest dokonywanie samookaleczeń. O ile precyzyjne dookreślenie rozpowszechnienia samookaleczeń w populacji ogólnej jest dość trudne, o tyle w populacji klinicznej szacuje się, że zjawisko to dotyczy od 40% do nawet 80% pacjentów w okresie adolescencji⁴³.

Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży jest jednym z najdotkliwszych problemów współczesnego społeczeństwa⁴⁴. Stąd też pilna potrzeba podejmowania działań przeciwdziałających nasilaniu się zjawiska.

---

³⁹ K. Resler, D. Cichosz, *Nadużywanie alkoholu przez dzieci i młodzież w Polsce i na świecie*, „Pediatria i Medycyna Rodzinna” 2015, nr 11(3), s. 296.

⁴⁰ J. Sadowska-Mazuryk, A. Tomczuk-Ismer, A. Jakubczyk, M. Wojnar, *Picie alkoholu przez młodzież w kontekście okresu dojrzewania*, „Alkoholizm i Narkomania” 2013, nr 2, s. 173.

⁴¹ Z. Izdebski, K. Wąż, *Zdrowie seksualne i reprodukcyjne młodzieży*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2014, nr 12(1), s. 49.

⁴² M. Łukaszek, *Szorstka młodość. Socjalizacyjne wyznaczniki zachowań seksualnych młodzieży (na podstawie badań wychowanków Ochotniczych Hufców Pracy)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013, cytata za: Z. Izdebski, K. Wąż, *Zdrowie seksualne i reprodukcyjne młodzieży*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2014, nr 12(1), s. 49.

⁴³ K. Lenkiewicz, E. Racicka, A. Bryńska, *Samouszkodzenia – miejsce w klasyfikacji zaburzeń psychicznych, czynniki ryzyka i mechanizmy kształtujące. Przegląd badań*, „Psychiatria Polska” 2017, nr 51(2), s. 326.

⁴⁴ E. Cygnar, B. Gaweł, *op. cit.*, s. 4.

Profilaktyka niedostosowania społecznego

W przedłożonej części opracowania omówiono teoretyczne modele profilaktyki w zakresie niedostosowania społecznego.

Klasyczna definicja profilaktyki zakłada, że są to działania, programy lub interwencje, których zadaniem jest zapobieganie problemom, zaburzeniom lub chorobom (w tym także uzależnieniom), zanim one wystąpią⁴⁵.

Jedną ze strategii zapobiegania występowaniu oraz eskalacji zjawiska nieprzystosowania społecznego zaproponował St. Górski. Rozróżnił on profilaktykę powstrzymującą i eliminującą⁴⁶. Profilaktyka powstrzymująca obejmuje swym zasięgiem działania polegające na usuwaniu warunków zwiększających ryzyko podejmowania zachowań niepożądanych, uświadamianie konsekwencji określonych zachowań, a nadto – uniemożliwianie jednostce wykonanie zachowań niepożądanych⁴⁷. Z kolei profilaktyka eliminująca dzieli się na dwie podgrupy. Istotą pierwszej z nich, tj. profilaktyki eliminująco-objawowej, jest prowadzenie działań wychowawczych o charakterze interwencyjnych, które to działania ukierunkowane są na eliminację pierwszych symptomów podejmowania przez jednostkę niepożądanych zachowań. Profilaktyka eliminująco-uprzedzająca tymczasem polega na usuwaniu wszelkich czynników, zarówno natury środowiskowej, jak i organizacyjnej (np. interwencje lekarskie), których występowanie sprzyja pojawianiu się patologicznych zachowań⁴⁸.

Jak podaje A. Jaworska, biorąc pod uwagę zapobieganie procesom prowadzącym do niedostosowania społecznego, wyróżnić można trzy stopnie profilaktyki:

- profilaktykę pierwszego stopnia, obejmującą: środki umożliwiające zwalczanie wiodących przyczyn niedostosowania (alkoholizm, ubóstwo), podnoszenie ogólnego standardu życia, promocję zdrowia psychicznego i fizycznego, troskę o odpowiedni poziom wychowania w rodzinie i szkole, wpływanie na massmedia;
- profilaktykę drugiego stopnia, celem której jest ujawnianie i niwelowanie wszelkich zaburzeń osobowości i niedostosowań, zanim nastąpi stan typowy dla wykołajenia społecznego;

---

⁴⁵ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002, ss. 19-33.

⁴⁶ K. Borzucka-Sitkiewicz, K. Kowalczywska-Grabowska, *Profilaktyka społeczna. Aspekty teoretyczno-metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 75.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

- profilaktykę trzeciego stopnia, mającą na celu zapobieganie implikacjom niedostosowania społecznego⁴⁹.

Przeciwdziałanie rozumiane jako ochrona, akt uprzedzający, stanowi wyzwanie zarówno dla rodziców, opiekunów, jak i nauczycieli. Skuteczna profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży winna być zbudowana na solidnych podstawach – kooperacji działań rodziny, szkoły, środowiska lokalnego. W sytuacji niewydolności wychowawczej rodziny szkoła – następne pod względem znaczenia socjalizacyjne środowisko, powinna uruchomić system wsparcia udzielanego przez instytucje o charakterze profilaktyczno-wspierającym, działające w środowisku lokalnym.

Podsumowanie

We współczesnym dyskursie pedagogicznym problematyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży zajmuje istotne miejsce. Obserwowany w ostatnich dekadach intensywny postęp we wszystkich dziedzinach stworzył nie tylko możliwości rozwoju, ale też w bezpośredni sposób przyczynił się do eskalacji zjawiska niedostosowania społecznego.

Określenie przyczyn niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży wymaga holistycznego spojrzenia, bowiem na ostateczny obraz zachowania nakłada się szereg czynników. W przedłożonym opracowaniu genezę niedostosowania społecznego rozpatrywano dwuczynnikowo, tj. w kontekście uwarunkowań endogennych (uszkodzenia centralnego układu nerwowego, uwarunkowania psychiczne, stan zdrowia) oraz uwarunkowań egzogennych (szczególną uwagę poświęcono przyczynom tkwiącym w środowisku rodzinnym, szkole i grupie rówieśniczej).

Jak słusznie zauważyła B. Krupa, wykrycie czynników odpowiedzialnych za powstawanie zjawiska niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży, warunkuje dobór adekwatnych programów profilaktycznych oraz innych przedsięwzięć ukierunkowanych na niwelowanie skutków niedostosowania społecznego⁵⁰. M. Dziewiecki dodaje, że „W przeciwnym przypadku działania profilaktyczne koncentrować się będą na zmaganiu się z symptomami, a nie ze źródłami zagrożeń”⁵¹.

Nadmienić należy, iż profilaktyka niedostosowania społecznego w populacji dzieci i młodzieży nie może być traktowana jako możliwość. Wręcz

---

⁴⁹ A. Jaworska, *op. cit.*, ss. 181-182.

⁵⁰ B. Krupa, *op. cit.*, s. 10.

⁵¹ M. Dziewiecki, *Integralna profilaktyka uzależnień w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Rubikon 2003, cytata za: B. Krupa, *Doświadczenia życiowe młodzieży z okresu wczesnego dzieciństwa i ich związek z niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Łódź 2011, s. 294.

przeciwnie – winna być traktowana jako konieczność, swoista inwestycja w przyszłość ogółu społeczeństwa.

Analiza literatury tematu dostarczyła wniosków, że u podłoża niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży leżą przede wszystkim niezaspokojone potrzeby psychiczne – uznania, bezpieczeństwa, miłości, szacunku, przynależności. O ile bowiem deprivacja potrzeb biologicznych jest możliwa do skompensowania na dalszych etapach życia, o tyle konsekwencje niezaspokojenia podstawowych potrzeb psychicznych rzutują negatywnie na rozwój osobowości jednostki, jej biografię. Potwierdzenie tej tezy odnaleźć można w słowach H. Filipczuk „Wypaczenie rozwoju osobowości na skutek stałego niezaspokajania potrzeb (...) może przejawiać się w formie nieprzystosowania społecznego polegającego na nieakceptowaniu norm regulujących życie społeczne, na zachowaniach agresywnych, aspołecznych”⁵².

Piśmiennictwo

- Borzucka-Sitkiewicz K., Kowalczevska-Grabowska K., *Profilaktyka społeczna. Aspekty teoretyczno-metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Cygnar E., Gaweł B., *Wokół pojęcia profilaktyki niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Rozprawy Humanistyczne” 2016, nr 1(1).
- Dąbrowska-Bąk M., Pawełek K., *Dysfunkcjonalność lokalnego społeczeństwa wychowującego*, Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2013.
- Deręgowska J., *Edukacja dzieci i młodzieży z chorobą nowotworową jako czynnik wsparcia*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21.
- Filipczuk H., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa 1980.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Imacka J., Bulsa M., *Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży jako czynnik zwiększający ryzyko zakażenia chorobami przenoszonymi drogą płciową*, „Hygeia Public Health” 2012, nr 47(3).
- Izdebska H., *Rodzina i jej funkcja wychowawcza*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Izdebski Z., Wąż K., *Zdrowie seksualne i reprodukcyjne młodzieży*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2014, nr 12(1).
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Impuls, Kraków 2012.
- Jurczyńska G., Muszyńska-Graca M., Janosik E., *Możliwości adaptacyjne młodzieży w wieku dorastania do funkcjonowania społecznego*, „Medycyna Środowiskowa” 2016, nr 2.
- Kałdon B., Tempczyk Ż., *Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych*, Stowarzyszenie „Nauka Edukacja Rozwój” Ostrowiec Świętokrzyski – Warszawa 2012.
- Kita S., *Profilaktyka niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*,

---

⁵² H. Filipczuk, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa 1980, s. 221.

- „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2009, nr 18.
- Kowaluk-Romanek M., *Choroba przewlekła a zachowania przystosowawcze dzieci w młodym wieku szkolnym*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2012, nr 4.
- Kozera-Mikuła P., *Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym – diagnoza i metody pracy terapeutycznej*, [w:] B. Skwarek, E. Wulbach, I. Lewicka (red.), *Patologie i uzależnienia (wybrane problemy teorii i praktyki)*, Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa 2014.
- Krupa B., *Doświadczenia życiowe młodzieży z okresu wczesnego dzieciństwa i ich związek z niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Łódź 2011.
- Kupczyk J., *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1989.
- Lenkiewicz K., Racicka E., Bryńska A., *Samouszkodzenia – miejsce w klasyfikacji zaburzeń psychicznych, czynniki ryzyka i mechanizmy kształtujące. Przegląd badań*, „Psychiatria Polska” 2017, nr 51(2).
- Pospiszyl K., Żabczyńska E., *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, PWN, Warszawa 1981.
- Przetacznik-Gierowska M., *Wychowanie w rodzinie*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 1998.
- Resler K., Cichosz D., *Nadużywanie alkoholu przez dzieci i młodzież w Polsce i na świecie*, „Pediatria i Medycyna Rodzinna” 2015, nr 11(3).
- Rigby K., *Przemoc w szkole. Jak ją ograniczyć. Poradnik dla rodziców i pedagogów*, tłum. R. Mitoraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Różnowska A., *Zjawisko agresji i lęku w szkole wiejskiej i miejskiej*, [w:] A. Margasiński, B. Zajęcka (red.), *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Impuls, Kraków 2000.
- Sadowska-Mazuryk J., Tomczuk-Ismer A., Jakubczyk A., Wojnar M., *Picie alkoholu przez młodzież w kontekście okresu dojrzewania*, „Alkoholizm i Narkomania” 2013, nr 2.
- Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Difin, Warszawa 2011.
- Syrek E., *Wychowanie jako przedmiot analiz pedagogiki społecznej i socjologii wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987.
- Tłuściak-Deliowska A., *Normy grupy rówieśniczej regulujące zachowanie się w sytuacji dręczenia szkolnego*, „Psychologia Wychowawcza” 2014.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Impuls, Kraków 2000.
- Wojnarska A. (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, PWN, Warszawa 2013.
- Szymańska J., Zamecka J., *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.
- Kokociński M., *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.
- Kędzior J., *Młodzież jako specyficzna kategoria społeczna*, [w:] J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, (red.), *Współczesna młodzież pomiędzy Eros a Thanatos*, Falochron, Agencja Wydawnicza „ARGI” s.c., Wrocław 2008.
- Wysocka E., *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, t. 2(27).

Autor

mgr Magdalena Wójcik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Pedagogiki

5. DEPRESJA WIEKU MŁODZIEŃCZEGO. PRZYCZYNY, PRZEBIEG, ZALECENIA OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE

Szymon Sadowski

Słowa kluczowe: zaburzenie depresyjne, nastolatek, adolescencja, diagnoza.

Wprowadzenie

Przez długi czas uważano, że depresja dotyczy tylko osób dorosłych, a młodość utożsamiano z najpiękniejszymi latami życia¹. Ten wyidealizowany obraz okresu dojrzewania nie pokrywa się jednak z rzeczywistością. Wskazuje się wręcz na nastanie „ery melancholii”, a kryjącym się pod tą historyczną nazwą zaburzeniem depresyjnym najbardziej zagrożeni są młodzi ludzie². Epidemia depresji zbiera coraz bardziej tragiczne żniwo w postaci samobójczego targnięcia się na własne życie. Dane zestawione przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) lokują Polskę w czołówce pod względem liczby samobójstw na 100 tysięcy mieszkańców³. Ponadto według raportu Najwyższej Izby Kontroli z czerwca 2017 r., młodzież szkolna nie ma zapewnionej odpowiedniej opieki psychologiczno-pedagogicznej, która jest kluczowa w sytuacji doświadczania przez nastolatka depresji⁴. Prawie połowa szkół publicznych (44,2%) nie zatrudniała na etacie ani psychologa, ani pedagoga. Alarmująca jest również kondycja opieki psychiatrycznej dla młodych. Brakuje specjalistów – według zestawienia Naczelnej Izby Lekarskiej psychiatrów dziecięco-młodzieżowych jest 412 w całym kraju⁵, a na miejsce w szpitalu nierzadko

¹ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

² M. E. P. Seligman, E. F. Walker, D. L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.

³ <https://data.oecd.org/healthstat/suicide-rates.htm> (online: 12.08.2018).

⁴ *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży*, NIK, Warszawa, czerwiec 2017 r., <https://www.nik.gov.pl/plik/id,14389,vp,16841.pdf> (online: 12.08.2018).

⁵ Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentyistów wg dziedziny i stopnia specjalizacji z uwzględnieniem podziału na lekarzy wykonujących i nie wykonujących zawodu – stan na 30.06.2018,

https://www.nil.org.pl/_data/assets/pdf_file/0016/131425/Zestawienie-nr-04.pdf

trzeba czekać nawet parę tygodni. Jak jednak reagować, by nie było za późno? Jak rozpoznawać pierwsze symptomy depresji? Wydaje się, że zadanie to spoczywa głównie na opiekunach młodego człowieka, ponieważ oni przebywają z nim na co dzień. Wiedza i umiejętności dorosłych wychowawców w zakresie identyfikowania czynników ryzyka zachowań samobójczych to najskuteczniejsza metoda zapobiegania aktom autodestruktywności⁶.

Celem opracowania jest analiza depresji doświadczanej przez dzieci i młodzież, w kontekście specyfiki okresu dorastania i ze szczególnym uwzględnieniem problematyki samobójstw, jak również wskazanie czynników zwiększających oraz zmniejszających ryzyko depresji, w tym prezentacja zaleceń opiekuńczo-wychowawczych dotyczących profilaktyki i reagowania na zachowania autodestruktywne.

Charakterystyka okresu dorastania

Dorastanie, inaczej adolescencja, to okres burzliwych zmian, w którym młody człowiek jest niejako zawieszony pomiędzy bez troską dzieciństwa a zbliżającymi się obowiązkami i odpowiedzialnością płynącą z dorosłości. Jest to czas budowania tożsamości i określania własnych granic. Młody człowiek musi nauczyć się dokonywać wyborów i ponosić konsekwencje, jakie ze sobą niosą. Rodzice i inni dorośli często przestają pełnić rolę autorytetów, co może prowadzić do nieporozumień na linii opiekunowie-potomstwo. Gdy konflikt przybiera ostrą fazę, może przyczynić się do poczucia odrzucenia i obniżenia poczucia własnej wartości u nastolatków⁷. W tym okresie rozwoju rośnie znaczenie grupy rówieśniczej⁸. Młodzi ludzie szczególnie pragną być akceptowani i od tego uzależniają w dużej mierze swoją samoocenę. Rówieśnicy stają się lustrem, w którym nastolatków się przegląda. Podczas dorastania w młodzieży zachodzi wiele zmian w różnorodnych sferach, w zrozumieniu których niezbędna jest im pomoc rówieśników. Jest to również czas eksperymentowania, wcielania się w różne role, poszukiwania własnego miejsca. Młody człowiek jest bardzo wyczulony na wszelkie oznaki odrzucenia, często całymi godzinami analizując sytuacje, które miały miejsce. Przed nastolatkiem postawionych jest wiele zadań rozwojowych, co sprawia że jego sytuację psychologiczną

(online: 12.08.2018).

⁶ M. Stanisławska-Kubiak, M. Matecka, E. Mojs, *Nastoletni pacjent po próbie samobójczej w szpitalu*, „Pielęgniarstwo Polskie” 2010, nr 2, ss. 104-108.

⁷ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

⁸ A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Dorastanie* [w:] J. Trempała (red.). *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, ss. 259-286.

trudno nazwać łatwą i przyjemną. Można pokusić się nawet o stwierdzenie, że jest to okres konfliktów, zachodzących zarówno wewnątrz jednostki, jak i w jej relacjach z innymi⁹. Budzi się w młodym człowieku popęd seksualny, jednak jego zaspokojenie czy ekspresja są obłożone licznymi zakazami czy ryzykiem. Polska młodzież jest również bardzo przeciążona obowiązkami szkolnymi¹⁰; a życie wielu z nich pełne jest stresu¹¹. Światowej sławy psychiatra i filozof włoskiego pochodzenia Vittorino Andreoli określa wręcz wiek młodzieńczy czasem metamorfozy, która nieodłącznie łączy się z cierpieniem¹². Jest ono związane z rozczarowaniem, szczególnie w sferze uczuciowej, oczekiwaniem na dookreślenie tego, kim naprawdę jest się, a także sporem pomiędzy własną indywidualnością a całkowitym utożsamieniem się z grupą. Wszystko to powoduje, że bardzo ważny dla nastolatka staje się świat tworzony w wyobraźni, gdzie zniesione zostają ograniczenia rzeczywistości. Wiek ten cechuje również egocentryzm poznawczy; młodzież skupiona jest na sobie, skłonna do wygłaszania radykalnych sądów o świecie czy sztywnego myślenia w kategoriach czarno-białych¹³. W połączeniu z nadmierną wrażliwością emocjonalną, będącą składową tego okresu, nastolatki często doświadczają negatywnych emocji, poczucia osamotnienia czy braku zrozumienia, co szczególnie sprzyja wykształceniu zaburzeń depresyjnych.

Zaburzenie depresyjne

Depresja jest postrzegana w kategoriach choroby cywilizacyjnej. Dane statystyczne mówią o 350 milionach chorych na to zaburzenie nastroju na świecie, natomiast w Polsce liczba ta sięga 1,5 miliona osób¹⁴. Co więcej, odnotowywany jest trend wzrostowy zachorowań, co prawdopodobnie przyczyni się do tego, że w 2020 roku depresja stanie się drugą najczęstszą, po chorobie niedokrwiennej serca, przyczyną niepełnosprawności na świecie¹⁵. Zaburzenie depresyjne to nie tylko cierpienie indywidualne czy za-

---

⁹ M. Stanisławska-Kubiak, M. Matecka, E. Mojs, *op. cit.*, ss. 104-108.

¹⁰ M. Kocór, *Szkoła jako miejsce wsparcia w trudnych sytuacjach*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2018, nr 9(1), ss. 218-224.

¹¹ S. Korczyński, *Stres w środowisku edukacyjnym młodzieży*, Difin, Warszawa 2015.

¹² V. Andreoli, *Zrozumieć cierpienie. Aby ból ustąpił radości*, Wydawnictwo Homini, Kraków 2009.

¹³ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

¹⁴ M. Osińska, A. Kazberuk, K. Celińska-Janowicz, R. Zadykowicz, E. Rysiak, *Depresja – choroba cywilizacyjna XXI wieku*, „Geriatrics” 2017, nr 11, ss. 123-129.

¹⁵ J. Rybakowski, *Oblicza choroby maniakalno-depresyjnej*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2009.

grożenie śmiertelnością, łączy się ono również z wysokimi kosztami społecznymi. Biorąc wszystkie te przesłanki pod uwagę, postuluje się, by prewencja, diagnostyka czy leczenie depresji stały się priorytetem w obszarze zdrowia psychicznego.

Depresja nastolatków

W dzisiejszych czasach depresja coraz częściej dotyka osoby coraz młodsze. W latach 60. ubiegłego stulecia, średni wiek początku stanów depresyjnych wynosił trzydzieści lat, podczas gdy obecnie jest to mniej niż piętnaście lat¹⁶. Kwestia częstości występowania czy rozpoznawania nie jest jednak tak dobrze rozpoznana, jak w przypadku osób dorosłych. Różne źródła podają od 2-5% zachorowalności wśród populacji dzieci i młodzieży na pełnoobjawową depresję¹⁷. Szacunki te rosną, gdy pod uwagę się weźmie dystymię, zaburzenie afektywne dwubiegunowe czy subkliniczne postaci zaburzeń nastroju. Również przyglądając się starszej grupie wiekowej (po 12 roku życia), dane wskazują na wyższy odsetek chorych – nawet 8%¹⁸. Inni badacze szacują, że około 20% młodych osób doświadczy przed ukończeniem szkoły średniej przynajmniej jednego epizodu depresji¹⁹. Badania przeprowadzone na populacji polskiej również wskazują na wysoki odsetek adolescentów cierpiących na depresję: w badaniach z udziałem krakowskich uczniów szkół średnich wynosił on 27%²⁰, a w gdańskich – 26%²¹, z czego można wyciągnąć wniosek, że co czwarty nastolatek może być zagrożony depresją.

Zaburzenie depresyjne stanowi również jedną z podstawowych przyczyn śmierci w młodym wieku – w wyniku samobójstw czy wypadków, do których się przyczynia²². Trzeba również podkreślić, że depresja jest często niediagnozowana, a co się z tym wiąże – nieleczona²³. Odnotowywane są również różnice międzypłciowe w liczbie zachorowań – prawie dwa razy

---

¹⁶ M.E.P. Seligman, E. F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.

¹⁷ E. Link-Dratkowska, *Depresja dzieci i młodzieży – podejście poznawczo-behawioralne. Teoria i terapia*. „Psychiatria” 2011, nr 8(3), ss. 84-90.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

²⁰ J. Bomba, R. Modrzejewska, *Prospektywne badanie dynamiki depresji u młodzieży w późnej fazie dorastania*, „Psychiatria Polska” 2006, nr 40(4), ss. 695-706.

²¹ A. Dymowska, K. Nowicka-Sauer, *Depresja wśród młodzieży – problem wciąż aktualny*, „Forum Medycyny Rodzinnej” 2015, nr 9(2), ss. 124-126.

²² D. Hart, C. Hart-Weber, *Depresja nastolatka*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2007.

²³ *Ibidem*.

bardziej zagrożone są dziewczęta²⁴.

Etiologia

Patogeneza zaburzenia depresyjnego w ogóle, nie wykluczając wieku rozwojowego, nie jest do końca poznana²⁵. Wskazuje się na różnorodne mechanizmy oddziaływań. Wśród czynników ryzyka wymienia się wpływy biologiczne, obejmujące genetyczną podatność na zranienie, zaburzoną regulację stężenia kortyzolu czy specyficzne dysfunkcje ośrodkowego układu nerwowego²⁶. Również zwraca się uwagę na rolę relacji rodzinnych – do wywołania zaburzenia przyczynia się duży poziom wrogości w rodzinie, konfliktowość, brak uzyskiwanego wsparcia, trudna sytuacja materialna, przemoc, rodzina niepełna czy występowanie przewlekłej choroby, ze szczególnym naciskiem położonym na zaburzenia psychiczne – głównie depresję matki²⁷. Dużą wagę przykładają się ponadto do roli stresorów, niektórzy autorzy wskazują nawet stres jako główną przyczynę rosnącej liczby zachorowań na depresję²⁸. W wielu badaniach szkoła jest wymieniana przez nastolatków jako najsilniejsze źródło stresu²⁹. Szczególnie negatywną rolę w powstawaniu zaburzeń nastroju może mieć przemoc szkolna, która występuje bardzo powszechnie, zwłaszcza w formie agresji werbalnej, takiej jak wyzywanie, wyśmiewanie czy obraźliwe komentarze na temat rodziny³⁰. Kolejnym czynnikiem zagrażającym jest sytuacja, gdy dziecko nie radzi sobie z wyzwaniem edukacyjnym, a dodatkowo rodzice mają duże oczekiwania w stosunku do niego, manifestując rozczarowanie osiągnięciami potomka. Podkreśla się również znaczenie cech psychologicznych samego młodego człowieka, w tym w szczególności jego samoocenę, poczucie sprawstwa, strategię radzenia sobie z problemami, skłonność do ruminacji, pesymistyczny styl atrybucji czy cechy osobowościowe, takie jak

---

²⁴ P.E. Jose, I. Brown, *When does the gender difference in rumination begin? Gender and age differences in the use of rumination by adolescents*, „Journal of Youth and Adolescence” 2008, no. 37(2), pp. 180-192.

²⁵ E. Link-Dratkowska, *Depresja dzieci i młodzieży – podejście poznawczo-behawioralne. Teoria i terapia*. „Psychiatria” 2011, nr 8(3), ss. 84-90.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ K. Restifo, S. Bögels, *Family processes in the development of youth depression: Translating the evidence to treatment*, „Clinical Psychology Review” 2009, no. 29(4), pp. 294-316; A. Brzozowska, T. Wolańczyk, *Zaburzenia nastroju u dzieci* [w:] T. Wolańczyk, J. Komender (red.). *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005, ss. 126-138.

²⁸ D. Hart, C. Hart-Weber, *Depresja nastolatka*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2007.

²⁹ S. Korczyński, *Stres w środowisku edukacyjnym młodzieży*, Difin, Warszawa, 2015.

³⁰ A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczko-Dombi, *Przemoc w szkole. Raport z badań*, maj 2011.

nieśmiałość czy perfekcjonizm oraz ogólnie pojętą odporność psychiczną³¹.

Obraz kliniczny depresji młodzieńczej

Pomimo faktu, że rozpoznaje się współcześnie depresję wieku rozwojowego na podstawie kryteriów diagnostycznych dorosłych, to pewne cechy zaburzenia są typowe dla młodzieży³². Wśród najbardziej charakterystycznych objawów podkreślić należy zwiększoną drażliwość, irytację czy wybuchy złości, które mogą nawet przysłaniać typowo kojarzony z depresją smutek czy płaczliwość³³. Ze względu na kłopoty z werbalizacją własnych uczuć i brak świadomości dotyczącej tego, co jest normą, a co już poza nią wykracza, obniżony nastrój często nie pojawia się w wypowiedziach adolescentów, przemawia za nim raczej mimika twarzy czy postawa ciała³⁴. Nasilone stereotypy płciowe i silna socjalizacja chłopców powodują, że rzadko zwierniają się oni ze swoich trosk, starając się raczej rozładować napięcie poprzez hiperaktywność czy przemoc, przez co spotykane są u nich postawy negatywistyczne, a nawet antyspołeczne³⁵. W obrazie klinicznym nastolatków cierpiących z powodu depresji zauważyć można również tendencje do ucieczek z domu, dąsanie się, zrzędlivość czy niepokój ruchowy. Szczególnie młodszy adolescent wykazują szereg objawów somatycznych – skarżą się na bóle głowy czy brzucha, zgłaszają również nasilony lęk³⁶. Obraz kliniczny zaburzenia depresyjnego ma u młodzieży częściej niż u osób dorosłych charakter atypowy, co sprawia dodatkowe trudności diagnostyczne³⁷; i tak zamiast zwykle spotykanej bezsensowności może pojawić się nadmierna senność, przyrost masy ciała, uczucie ciężkości w kończynach czy tak typowa dla tego wieku rozwojowego nawet u zdrowych jednostek – nadwrażliwość na przejawy odrzucenia społecznego³⁸. Nie ulegają natomiast zmianie depresyjne schematy myślenia związane z negatywną wizją przyszłości, siebie czy świata.

---

³¹ D. Hart, C. Hart-Weber, *Depresja nastolatka*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2007.

³² K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

³³ E. Link-Dratkowska, *Depresja dzieci i młodzieży – podejście poznawczo-behawioralne. Teoria i terapia*. „Psychiatria” 2011, nr 8(3), ss. 84-90.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.

³⁶ D. Hart, C. Hart-Weber, *Depresja nastolatka*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2007.

³⁷ M. Dudek, *Depresja wśród młodzieży licealnej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych LXVII” 2014, ss. 139-151.

³⁸ Rabe-Jabłońska, 2004, za: M. Kołodziejek, *Depresja u dzieci i młodzieży: podstawy teoretyczne, psychoterapia poznawczo-behawioralna*, „Psychoterapia” 2008, nr 2(145), ss. 15-33.

Skutki depresji u młodzieży

Depresja zaburza funkcjonowanie rodzinne, społeczne czy szkolne młodych ludzi³⁹. Pogorszenie wyników osiągnięć edukacyjnych czy trudności w przyswajaniu nowych treści wiążą się często z samooskarżaniem, co w połączeniu z niezadowoleniem rodziców, często nieświadomych chorobowego podłoża kłopotów, stanowi błędne koło, prowadzące do utrwalania się zaburzenia. Problemy w relacjach z członkami rodziny czy rówieśnikami przyczyniają się do poczucia osamotnienia. Ponadto badania wskazują, że depresja wieku rozwojowego stanowi predyktor ponownego wystąpienia tego czy innego zaburzenia natury psychicznej w dorosłym życiu⁴⁰. Depresja potęguje również lęki czy obawy, które nawet bez obecności choroby są w tym wieku nasilone. Permanentny zły nastrój próbuje być zagłuszony przez zachowania ryzykowne czy stanowiące zagrożenie dla zdrowia bądź życia. Nadużywanie substancji psychoaktywnych: narkotyków, dopalaczy czy alkoholu jest nie tylko konsekwencją depresji, ale również poprzedza wystąpienie jej objawów. Badania pokazują, że nawet 30% nastolatków z depresją sięga po substancje psychoaktywne, a szczególnie wysoki odsetek odnotowuje się w grupie chłopców⁴¹. Kolejnym problemem jest często współwystępujące uzależnienie od internetu⁴². Depresja jest również silnie powiązana z zaburzeniami odżywiania i niezadowoleniem z własnego wyglądu⁴³. Co więcej, wiąże się ona także z ryzykiem samookaleceń czy samobójstwa.

Samobójstwa

Próby samobójcze adolescentów są powszechnym problemem na całym świecie i jedną z najczęstszych przyczyn umieszczenia nastoletnich pacjentów na oddziałach psychiatrycznych, toksykologii, ortopedii czy intensywnej terapii⁴⁴. Targnięcie się na własne życie jest wciąż obarczone społecznym tabu, co powoduje trudności w oszacowaniu rzeczywistej liczby sa-

---

³⁹ A. Thapar, S. Collishaw, D.S. Pine, A.K. Thapar, *Depression in adolescence*, „The Lancet” 2012, no. 379(9820), pp. 1056-1067.

⁴⁰ M. Kołodziejek, *Depresja u dzieci i młodzieży: podstawy teoretyczne, psychoterapia poznawczo-behawioralna*, „Psychoterapia” 2008, nr 2(145), ss. 15-33.

⁴¹ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

⁴² J.H. Ha et al., *Depression and Internet addiction in adolescents*, „Psychopathology” 2007, no. 40(6), pp. 424-430.

⁴³ D.R. Neumark-Sztainer, J.I. Haines, P.A. van den Berg, *Shared Risk and Protective Factors for Overweight and Disordered Eating in Adolescents*, „American Journal of Preventive Medicine” 2007, no. 33(5), pp. 359-369.

⁴⁴ M. Stanisławska-Kubiak, M. Matecka, E. Mojs, *Nastoletni pacjent po próbie samobójczej w szpitalu*, „Pielęgniarstwo Polskie”, 2010, nr 2, ss. 104-108.

mobójstw. Nawet co piąte samobójstwo nastolatka nie jest zgłaszane na Policję⁴⁵. Ponad 90% młodzieży, która dokonała samobójstwa cierpiała na co najmniej jedno zaburzenie psychiczne, a u więcej niż połowy zaburzeniem tym była depresja⁴⁶. Jest ona również wskazywana, obok wcześniejszej próby samobójczej, jako najistotniejszy czynnik ryzyka samobójstwa. Związane jest to z charakterystycznym dla depresji poczuciem utraty sensu życia, niską samooceną, anhedonią czy brakiem nadziei na zmianę. Dodatkowymi czynnikami sprzyjającymi wyborowi takiego typu rozwiązania u młodocianych pacjentów cierpiących na depresję są: wykorzystywanie seksualne, ucieczki z domu, przypadki samobójstw w rodzinie, bycie członkiem rozbitej rodziny, kłopoty w szkole, nadużywanie substancji psychoaktywnych czy impulsywność⁴⁷.

Rozpoznawanie depresji – zalecenia opiekuńczo-wychowawcze

Warto na początku przede wszystkim podkreślić fakt, że depresja u każdego nastolatka wygląda inaczej, a także jej obraz różni się od depresji dorosłych. Rodzice czy inni opiekunowie młodego człowieka, mający z nim stały kontakt, są w stanie zauważyć zmiany w jego zachowaniu. Wydaje się jednak, że najtrudniejszym zadaniem jest odróżnianie zachowań, które mieszczą się w rozwojowej normie od zachowań, które poza tę normę już wykraczają. Łatwo jest bowiem zinterpretować rozdrażnienie czy apatię jako przejawy burzy hormonalnej, buntu młodzieńczego czy nawet lenistwa. Często nawet sami adolesecenci nie zdają sobie sprawy z prawdziwego podłoża problemów. Trzeba podkreślić również, jak ważna dla nastolatka jest społeczna akceptacja – bojąc się odrzucenia, mogą oni usilnie maskować swoje problemy i udawać, że nic się nie dzieje. Jak więc dotrzeć do wychowanka? Należy przede wszystkim zdobyć jego zaufanie, nie wywierać na niego presji perfekcyjnego wykonywania zadań. Szczególnie ważna jest rozmowa dotycząca codziennej aktywności nastolatka, jego planów na przyszłość oraz relacji interpersonalnych (m.in. funkcjonowanie w grupie rówieśniczej). Jednocześnie nastolatka nie powinno się traktować z pobła-

---

⁴⁵ A. Gmitrowicz, M. Makara-Studzińska, A. Młodożeniec, *Ryzyko samobójstwa u młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017.

⁴⁶ M.M. Steele, T. Doey, *Suicidal behaviour in children and adolescents part 1: etiology and risk factors*, „Canadian Journal of Psychiatry” 2007, no. 52(6), pp. 21S-33S.

⁴⁷ B.I. Goldstein et al., *Substance use and the treatment of resistant depression in adolescents*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2009, no. 48(12), pp. 1182-1192; A. Gmitrowicz, M. Makara-Studzińska, A. Młodożeniec, *Ryzyko samobójstwa u młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017.

żaniem, bagatelizując skalę jego problemów. Powinno się pomóc zrozumieć młodemu człowiekowi, co naprawdę czuje, pytać o jego emocje czy odczucia. Nie należy jednak traktować jednego aspektu zachowania jako podstawy do zdiagnozowania depresji pamiętając, że dojrzewanie to burzliwy okres, pełen emocjonalnych zawirowań⁴⁸.

By dokonać wstępnej diagnozy depresji u dziecka, warto odpowiedzieć sobie na pytania o zmiany zachodzące w zachowaniu czy aktywności nastolatka w ostatnim czasie, odnotowując jak często się one pojawiają, i jak długo trwają. Po pierwsze, trzeba się zastanowić, czy nastolatek nie stał się w ciągu ostatnich tygodni drażliwy, smutny, marudny czy apatyczny. Może on komunikować brak energii do działania czy problemy z koncentracją. Jego funkcjonowanie szkolne i społeczne mogły ulec znacznemu nawet pogorszeniu. Dotychczas sprawiające przyjemność aktywności czy realizacja hobby, przestały być dla niego nagradzające. Alarmująca jest również izolacja społeczna i ograniczanie kontaktów z rówieśnikami. Nastolatek może zacząć obwiniać siebie, wyrażać pesymistyczne myśli odnośnie przyszłości czy sygnalizować brak sensu życia. Charakterystyczne są również problemy ze snem czy wahania masy ciała⁴⁹.

Jeśli młody człowiek wykazuje większość powyższych objawów, warto udać się do specjalisty. Dodatkowym czynnikiem wskazującym na chorobowe podłoże zmian u adolescenta jest historia zaburzeń nastroju w rodzinie – może to wskazywać na genetyczną podatność na depresję.

Podsumowanie

Wyniki badań pokazują, że depresja nie omija dzieci i młodzieży. Co więcej, jest ona zjawiskiem coraz częstszym, osiągając obecnie alarmujący poziom rozpowszechnienia. Specyfika okresu dorastania, gdy na pierwszy plan wysuwają się emocjonalne zawirowania i poczucie osamotnienia, dodatkowo połączone z charakterystyczną nadwrażliwością na akceptację społeczną, plus nakładające się na to rosnące wymagania otoczenia powodują, że czas ten obciążony jest szczególnym ryzykiem rozwoju zaburzeń nastroju. Wśród pozostałych czynników ryzyka wymienia się oddziaływanie genetyczne czy sytuację rodzinną młodego człowieka. Dużo uwagi poświęca się ponadto silnie negatywnemu oddziaływaniu stresorów, również ze względu na fakt, że młodzież często nie ma wypracowanych efektywnych strategii radzenia sobie ze stresem. Mimo podstawowych cech wspól-

---

⁴⁸ A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Dorastanie* [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, ss. 259-286.

⁴⁹ K. Ambroziak, A. Kołakowski, K. Siwek, *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.

nych z depresją wieku dorosłego, pewne aspekty obrazu choroby są specyficzne dla okresu nastoletniego. Najbardziej charakterystyczna jest dominacja złości czy drażliwości nad typowo kojarzonym z depresją smutkiem. Często niestety bywa tak, że objawy depresyjne są bagatelizowane poprzez przypisywanie ich młodzieńczym zawirowaniom życiowym. Może to pociągać za sobą tragiczne konsekwencje, łącznie z odebraniem sobie życia przez młodego człowieka. Dlatego tak istotne wydaje się, by zwiększać społeczną świadomość problemu i szerzyć psychoedukację, szczególnie wśród dorosłych na co dzień przebywających z młodzieżą, czyli wśród rodziców czy wychowawców szkolnych. To oni jako pierwsi mogą zauważyć alarmujące zmiany w zachowaniu swoich podopiecznych, co powinno znaleźć swoje odzwierciedlenie w częstszym podejmowaniu leczenia zaburzeń nastroju przez nastolatków.

Piśmiennictwo

- Ambroziak K., Kołakowski, A., Siwek, K., *Depresja nastolatków*, GWP, Sopot 2018.
- Andreoli V., *Zrozumieć cierpienie. Aby ból ustąpił radości*, Wydawnictwo Homini, Kraków 2009.
- Bomba J., Modrzejewska, R., *Prospektywne badanie dynamiki depresji u młodzieży w późnej fazie dorastania*, „Psychiatria Polska” 2006, nr 40(4).
- Brzozowska A., Wolańczyk, T., *Zaburzenia nastroju u dzieci* [w:] T. Wolańczyk, J. Komender (red.). *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.
- Dudek M., *Depresja wśród młodzieży licealnej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych LXVII” 2014.
- Dymowska A., Nowicka-Sauer, K., *Depresja wśród młodzieży – problem wciąż aktualny*, „Forum Medycyny Rodzinnej” 2015, nr 9(2).
- Giza-Poleszczuk A., Komendant-Brodowska, A., Baczko-Dombi, A., *Przemoc w szkole. Raport z badań*, maj 2011.
- Gmitrowicz A., Makara-Studzińska, M., Młodożeniec, A., *Ryzyko samobójstwa u młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2017.
- Goldstein B.I. et al., *Substance use and the treatment of resistant depression in adolescents*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2009, no. 48(12).
- Ha, J.H. et al., *Depression and Internet addiction in adolescents*, „Psychopathology” 2007, no. 40(6).
- Hart A.D., Hart-Weber C., *Depresja nastolatka*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2007.
- Jose P.E., Brown I., *When does the gender difference in rumination begin? Gender and age differences in the use of rumination by adolescents*, „Journal of Youth and Adolescence” 2008, no. 37(2).
- Kocór M., *Szkoła jako miejsce wsparcia w trudnych sytuacjach*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2018, nr 9(1).
- Kołodziejek M., *Depresja u dzieci i młodzieży: podstawy teoretyczne, psychoterapia poznawczo-behawioralna*, „Psychoterapia” 2008, nr 2(145).
- Korczyński S., *Stres w środowisku edukacyjnym młodzieży*, Difin, Warszawa 2015.
- Link-Dratkowska E., *Depresja dzieci i młodzieży – podejście poznawczo-behawioralne. Teo-*

- ria i terapia. „Psychiatria” 2011, nr 8(3).
- Neumark-Sztainer D.R., Haines J.I., van den Berg P.A., *Shared Risk and Protective Factors for Overweight and Disordered Eating in Adolescents*, „American Journal of Preventive Medicine” 2007, no. 33(5).
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. *Dorastanie* [w:] J. Trempała (red.). *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Osińska, M., Kazberuk, A., Celińska-Janowicz, K., Zadykowicz, R., Rysiak, E., *Depresja – choroba cywilizacyjna XXI wieku*, „Geriatra” 2017, nr 11.
- Restifo, K., Bögels, S., *Family processes in the development of youth depression: Translating the evidence to treatment*, „Clinical Psychology Review” 2009, no. 29(4).
- Rybakowski, J., *Oblicza choroby maniakalno-depresyjnej*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2009.
- Seligman, M.E.P., Walker E.F., Rosenhan, D.L., *Psychopatologia*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.
- Stanisławska-Kubiak, M., Matecka, M., Mojs, E., *Nastoletni pacjent po próbie samobójczej w szpitalu*, „Pielęgniarstwo Polskie” 2010, nr 2.
- Steele M.M., Doey T., *Suicidal behaviour in children and adolescents part 1: etiology and risk factors*, „Canadian Journal of Psychiatry” 2007, no. 52(6).
- Thapar A., Collishaw S., Pine D.S., Thapar A.K., *Depression in adolescence*, „The Lancet” 2012, no. 379(9820).

Źródła internetowe

- <https://data.oecd.org/healthstat/suicide-rates.htm> (online: 12.08.2018).
- Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży*, NIK, Warszawa, czerwiec 2017 r., <https://www.nik.gov.pl/plik/id,14389,vp,16841.pdf> (online: 12.08.2018).
- Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentyistów wg dziedziny i stopnia specjalizacji z uwzględnieniem podziału na lekarzy wykonujących i nie wykonujących zawodu – stan na 30.06.2018, https://www.nil.org.pl/_data/assets/pdf_file/0016/131425/Zestawienie-nr-04.pdf (online: 12.08.2018).

Autor
Szymon Sadowski
Uniwersytet Jagielloński

6. ORTOREKSJA – NIEZDROWA OBSESJA NA PUNKCIE ZDROWEJ ŻYWNOŚCI

Benita Wielgus, Jakub Morawski, Aleksandra Patriak

Słowa kluczowe: ortoreksja, restrykcje dietetyczne, zaburzenia odżywiania, diagnoza, leczenie.

Wprowadzenie

Obecnie bardzo popularnym trendem zdrowotnym kreowanym m.in. w mass mediach są różnego rodzaju diety (np. diety antyrakowe, antyzawałowe czy antyalergiczne; diety związane z grupą krwi i oczyszczające). Niektóre z nich propagują „powrót do natury”, czyli całkowite wykluczenie jakiegokolwiek obróbki termicznej warzyw i owoców, tzw. „dieta surowa”.

Na temat różnego rodzaju diet wypowiadają się w środkach masowego przekazu zarówno eksperci od spraw żywienia, jak i ludzie bez specjalistycznego wykształcenia w zakresie żywienia człowieka, często dzieląc się swoimi doświadczeniami w serwisach społecznościowych, blogach czy vlogach. Uogólniając, pożywienie dzielą oni na zdrowe i szkodliwe. Nierzadko podziały te są ze sobą sprzeczne, a same przekazywane informacje wykluczają się. Wobec powyższego współczesny człowiek czerpie wiedzę o żywieniu już nie tylko z literatury profesjonalnej, czy informacji pozyskanych od lekarza specjalisty w trakcie wizyty lekarskiej, ale również korzysta z informacji dostępnych w mediach masowego przekazu.

Wydawałoby się, że ten natłok informacji odnośnie zdrowego żywienia jest czymś pożądanym. Każdy człowiek powinien dbać o swoje ciało i zdrowie, szczególnie sposobami, które są rekomendowane przez specjalistów. Jednak nadmierne przywiązanie do restrykcyjnej i „prozdrowotnej” diety może wpłynąć negatywnie na zdrowie człowieka, pod względem fizycznym, psychicznym, a nawet społecznym. Brak konsultacji ze specjalistami, poleganie wyłącznie na źródłach internetowych oraz wspomniane wyżej, często sprzeczne informacje na temat żywienia, mogą prowadzić do rozregulowania prawidłowych mechanizmów funkcjonowania organizmu, znacznie obniżając jakość życia.

Celem opracowania jest analiza przyczyn, przebiegu i konsekwencji ortoreksji, będącej zachowaniem związanym ze zdrowym odżywianiem i na tym tle zaprezentowanie przesłanek pozwalających na uwzględnienie ortoreksji jako jednostki chorobowej. W pierwszej części scharakteryzowano ortoreksję. Dalej poruszono m.in. problemy diagnostyczne, rozpowszechnienie, jak i możliwe kierunki terapii tego zachowania.

Definicja

Definicję ortoreksji (*orthorexia nervosa*) wprowadził S. Bratmana w 1997 r. Termin ten odnosi się do nadmiernej koncentracji uwagi na zdrowej diecie. Podobnie jak inne niespecyficzne zaburzenia odżywiania, ma istotny wpływ na funkcjonowanie społeczne, a co za tym idzie, stała się przedmiotem intensywnej badań i dyskusji środowiska naukowego. Wzrost częstości występowania ortoreksji związany jest prawdopodobnie z tendencjami epoki postmodernizmu dotyczącymi promocji zdrowia, zdrowego stylu życia oraz wzrostu znaczenia wyglądu zewnętrznego¹. Jest to zatem nowe zjawisko kulturowe.

Duże zainteresowanie ortoreksją wynika przede wszystkim ze świadomości na temat ogromnej podatności młodych osób na treści niesione za pośrednictwem mediów społecznościowych. Obok negatywnego obrazu własnego ciała, depresji i tendencji do porównań społecznych, zaburzenia odżywiania stanowią znaczący problem wśród młodego pokolenia. W badaniach Turner i Lefevre, szczególne powiązania ortoreksji zaobserwowano z poziomem zaangażowania w użytkowanie serwisu społecznościowego – *Instagram* – im jest ono wyższe, tym większe ryzyko zachowań prowadzących do ujawnienia się zaburzenia².

Kryteria diagnostyczne i narzędzia

Choć ortoreksji nie uwzględniono w najważniejszych podręcznikach diagnostycznych (ICD-10, DSM-IV i DSM-V), to w literaturze pojawia się wiele potencjalnych kryteriów diagnostycznych zaburzenia. Jedne z pierw-

---

¹ A. Michalska, N. Szejko, A. Jakubczyk, M. Wojnar, *Niespecyficzne zaburzenia odżywiania się – subiektywny przegląd*, „Psychiatr. Pol” 2016, nr 50(3), ss. 503-504.

² P.G. Turner, C.E. Lefevre, *Instagram use is linked to increased symptoms of orthorexia nervosa*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2017, no. 22(2), p. 281.

szych zaproponowali Moroze i wsp.³ Wyróżnili oni cztery główne kryteria, stanowiące podstawę do trafnego rozpoznania ortoreksji:

- a. Obsesyjne zaabsorbowanie jedzeniem „zdrowej żywności”, szczególnie związane z jej jakością i składem odżywczym posiłków.
- b. Obsesyjne zaabsorbowanie staje się dla osoby szkodliwe z powodów:
  - niezrównoważonego sposobu odżywiania (np. niedożywienie spowodowane niewłaściwą dietą);
  - silnego stresu lub pogorszenia funkcjonowania w sferze społecznej, akademickiej lub zawodowej spowodowanego obsesyjnymi myślami lub zachowaniami.
- c. Zaburzenie nie jest związane wyłącznie z symptomami innej jednostki chorobowej, jak np. zaburzeń obsesyjno-kompulsyjne czy schizofrenii.
- d. Zaburzenie nie może być lepiej wyjaśnione przez czynniki kulturowe (np. restrykcje odżywiania związane z religią) lub zdiagnozowane alergie i inne schorzenia, które wymagają ścisłej kontroli diety.

Narzędziem, które najczęściej używane jest w badaniach nad ortoreksją, jest kwestionariusz ORTO-15 autorstwa Doniniego i wsp.⁴. Został on skonstruowany w oparciu o przesiewowe narzędzie opracowane przez twórcę terminu, S. Bartmana. Składa się z 15 pozycji, z których każda punktowana jest od 1 do 4 (zawsze, często, czasami, nigdy). Pytania w kwestionariuszu związane są z czasem poświęconym na myślenie o zdrowym żywieniu, ograniczaniu przyjemności z powodu diety, wydawaniem pieniędzy na zdrową żywność czy wpływem ścisłej diety na samoocenę. Im wyższy wynik w kwestionariuszu, tym mniej restrykcyjne są zachowania związane z odżywianiem, przejawiane przez osobę badaną.

Narzędzie zaadaptowano do prowadzenia badań na polskiej populacji⁵.

Mimo dużej popularności narzędzia, można spotkać się z krytycznymi opiniami na jego temat. Missbach i wsp.⁶ wskazują na to, że obecnie wykorzystywane narzędzia (w tym głównie ORTO-15) cechują się znacznie gorszymi właściwościami psychometrycznymi, niż wynikałoby to z badań autorów kwestionariusza. Ich własna adaptacja wymagała usunięcia prawie

---

³ R.M. Moroze, T.M. Dunn, J.C. Holland, J. Yager, P. Weintraub, *Microthinking about micro-nutrients: a case of transition from obsessions about healthy eating to near-fatal "orthorexia nervosa" and proposed diagnostic criteria*, „Psychosomatics” 2015, no. 56(4), pp. 400-401.

⁴ L. Donini, D. Marsili, M.P. Graziani, M. Imbriale, C. Cannella, *Orthorexia nervosa: validation of a diagnosis questionnaire*, „Eating and Weight Disorders” 2005, no. 10/2, pp. 28-30.

⁵ A. Brytek-Matera, M. Krupa, E. Poggiogalle, L. Donini, *Adaptation of the ORTHO-15 test to Polish women and men*, „Eating and Weight Disorders” 2014, no. 19, p. 71.

⁶ B. Missbach, T. Dunn, J. Koenig, *We need new tools to assess Orthorexia Nervosa. A commentary on „Prevalence of Orthorexia Nervosa among College Students Based on Bratman's Test and Associated Tendencies.”*, „Appetite” 2016, no. 108, pp. 1-4.

połowy itemów, a końcowe narzędzie cechowało się przeciętną rzetelnością (alfa Cronbacha = 0,67). Podobne problemy zaobserwowano w innych próbach adaptacji kwestionariusza, między innymi do populacji portugalskiej czy tureckiej. Missbach wraz ze współpracownikami wskazują na konieczność ostrożnego wyciągania wniosków z badań z wykorzystaniem ORTO-15 i postulują stworzenie nowych, bardziej rzetelnych metod diagnozy ortoreksji.

Rozpoznanie różnicowe

Ortoreksję należy różnicować z symptomami: jadłowstrętu psychicznego, zaburzenia obsesyjno-kompulsywnego (*Obsessive-Compulsive Disorder*, OCD), zaburzeń osobowości anankastycznej, zaburzeń somatycznych, lękowych oraz zaburzeń ze spektrum psychotycznego⁷.

Ponieważ ortoreksja jest zaburzeniem stosunkowo od niedawna opisywanym w literaturze i wciąż słabo poznanym, toczy się aktualnie dyskusja, czy stanowi ona niezależną jednostkę diagnostyczną⁸ czy wpisuje się w spektrum zaburzeń odżywiania, zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych lub nawet zaburzeń ze spektrum autyzmu.

Z badań Martinsa i wsp.⁹ wynika, że ortoreksja jest zaburzeniem jakościowo różnym od zaburzeń odżywiania. Ograniczenia jedzenia i spadek masy ciała u ortorektyków jest konsekwencją zachowań dążących do osiągnięcia optymalnego zdrowia, podczas gdy u osób cierpiących na anoreksję i bulimie celem jest osiągnięcie perfekcyjnej, szczupłej sylwetki. Ponadto u osób z ortoreksją nie stwierdza się poczucia niskiej wartości¹⁰. Dieta nie odnosi się do ilości spożywanych posiłków, ale ich jakości. Z badań na pol-

---

⁷ N.S. Koven, A.W. Abry, *The clinical basis of orthorexia nervosa: emerging perspectives*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2015, no. 11, pp. 386-388.

⁸ T.M. Dunn, S. Bratman, *On orthorexia nervosa: A review of the literature and proposed diagnostic criteria*, „Eating Behaviors” 2016, no. 21, pp. 14-17.

⁹ M.C.T., Martins, M. dos Santos Alvarenga, S.V.A. Vargas, K.S.C. de Jesus Sato, F.B. Scaglius, *Ortorexia nervosa: reflexões sobre um novo conceito*, „Revista de Nutrição” 2011, no. 24(2), za: I. Łucka, D. Janikowska-Hołowienieko, P. Domarecki, T. Plenikowska-Ślusarz, M. Domarecka, *Ortoreksja – oddzielna jednostka chorobowa, spektrum zaburzeń odżywiania czy wariant zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych?*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna” 2017, nr 17(4), s. 8.

¹⁰ M.A. Barnes, M.L. Caltabiano, *The interrelationship between orthorexia nervosa, perfectionism, body image and attachment style*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2017, no. 22(1), p. 182.

skiej próbie¹¹ wyciągnięto jednak wnioski, iż ortoreksja nie stanowi odrębnej jednostki, ale wpisuje się w spektrum zaburzeń odżywiania.

Ortoreksję należy różnicować z zaburzeniami obsesyjno-kompulsywnymi, choć są to jednostki diagnostyczne zbliżone fenotypowo. Stąd, być może, rozbieżność w poglądach badaczy – część z nich klasyfikuje ortoreksję jako zjawisko ze spektrum OCD¹². Z najnowszych badań wynika jednak, że mimo wielu podobieństw – natrętnych myśli na temat diety, kompulsywnych zachowań prowadzących do jej podtrzymywania oraz nadmiernego skoncentrowania na czystości i jakości spożywanych posiłków itp. – rozpoznanie zaburzenia obsesyjno-kompulsywnego wymaga stwierdzenia, że uporczywe myśli i intensywne, powtarzające się zachowania nie dotyczą tylko odżywiania, czego nie obserwuje się u osób z podejrzeniem rozpoznania ortoreksji¹³.

Obecnie, chcąc przyporządkować symptomy ortoreksji do konkretnej jednostki nozologicznej DSM-V, najczęściej klasyfikuje się ją jako zaburzenie odżywiania polegające na unikaniu lub ograniczaniu przyjmowania pokarmów, czyli ARFID (*Avoidant Restrictive Food Intake Disorder*). ARFID objawia się niespełnianiem odpowiednich potrzeb żywieniowych lub energetycznych, co wiąże się z utratą masy ciała lub z zaburzeniami w funkcjonowaniu psychospołecznym¹⁴. Dunn i Bartman¹⁵ sugerują jednak, że warto rozróżnić ortoreksję od ARFID, ponieważ mają one różne podłoże etiologiczne. Osoby cierpiące na ortoreksję dążą do tego, by ich dieta była tak zdrowa, jak to tylko możliwe, podczas gdy w ARFID ograniczenie przyjmowania pokarmów wynika np. z małego apetytu, obawy przed zakrztuszeniem się czy z uwagi na własności sensoryczne jedzenia (smak, zapach, konsystencja itp.)

Dell'Osso i wsp.¹⁶ wysunęli ciekawą hipotezę, jakoby osoby z wysoką tendencją do ortoreksji, posiadały pewne cechy tożsame z objawami zaburzeń ze spektrum autyzmu, takie jak: obsesja zdrowego odżywiania, rytualizacja czynności przyrządzania pokarmów czy poświęcanie dużo czasu na

---

¹¹ I. Łucka, D. Janikowska-Hołowieńko, P. Domarecki, T. Plenikowska-Ślusarz, M. Domańska, *op. cit.*, s. 9.

¹² A. Brytek-Matera, *Orthorexia nervosa—an eating disorder, obsessive-compulsive disorder or disturbed eating habit*, „Archives of Psychiatry and Psychotherapy” 2012, no. 1(1), p. 58.

¹³ I. Łucka, D. Janikowska-Hołowieńko, P. Domarecki, T. Plenikowska-Ślusarz, M. Domańska, *op. cit.*, s. 8.

¹⁴ B. Ziółkowska, *Zaburzenie polegające na ograniczaniu/unikaniu przyjmowania pokarmów – rozważania w świetle wyników badań*, „Pediatria Polska” 2017, nr 92, s. 734.

¹⁵ T.M. Dunn, S. Bratman, *op. cit.*, p. 16.

¹⁶ L. Dell'Osso, M. Abelli, B. Carpita, S. Pini, G. Castellini, C. Carmassi, V. Ricca, *Historical evolution of the concept of anorexia nervosa and relationships with orthorexia nervosa, autism, and obsessive-compulsive spectrum*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2016, no. 12, p. 1658.

kategoryzowanie, badanie czy ocenianie jedzenia. Co więcej, wskazani autorzy twierdzą, że osoby cierpiące na ortoreksję są w grupie ryzyka wykluczenia społecznego przez przejawianą wyższość moralną i brak tolerancji, co do innego sposobu żywienia. Te właśnie cechy mogą być przejawem zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym, które są typowe dla wysokofunkcjonujących pacjentów ze spektrum autyzmu. Potwierdzenie tej hipotezy wymaga jednak dodatkowych, prospektywnych badań.

Rozpowszechnienie, profil psychologiczny i interkorelacje

Częstość występowania ortoreksji w populacji ogólnej ocenia się na 7%¹⁷, w tym istnieją wyraźne różnice płciowe – mężczyźni cierpią na nią częściej, jak również rzadziej szukają pomocy z powodu jej objawów¹⁸. Jednakże w innych badaniach nie stwierdzono różnic międzypłciowych¹⁹. Zaburzenie jest bardziej rozpowszechnione wśród osób z niższym poziomem wykształcenia oraz bardziej prawdopodobne u osób starszych²⁰. W innych badaniach także wykazano związek ortoreksji z wiekiem, ale bardziej podatna okazała się grupa osób młodych²¹. Z kolei w badaniach Arusoglu i wsp.²² nie wykazano korelacji między ortoreksją a wiekiem. Odnotowuje się też różnice międzykulturowe w występowaniu ortoreksji²³. Trudno się jednak dziwić tej rozbieżności wniosków, jako że ortoreksja jest stosunkowo nowym zaburzeniem i nie ma jeszcze w pełni potwierdzonych kryteriów diagnostycznych. Prawdopodobnym jest, że wraz ze wzrostem badań na jej temat, wzrośnie również zgodność badaczy, co do jej rozpowszechnienia.

---

¹⁷ L.M. Donini, D. Marsili, M.P. Graziani, M. Imbriale, C. Cannella, *Orthorexia nervosa: a preliminary study with a proposal for diagnosis and an attempt to measure the dimension of the phenomenon*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2004, no. 9(2), p. 151.

¹⁸ A. Michalska, N. Szejko, A. Jakubczyk, M. Wojnar, *op. cit.*, s. 503.

¹⁹ A. Brytek-Matera, L.M. Donini, M. Krupa, E. Poggiogalle, P. Hay, *Orthorexia nervosa and self-attitudinal aspects of body image in female and male university students*, „Journal of Eating Disorders” 2015, no. 3(1), p. 8.

²⁰ L.M. Donini, D. Marsili, M.P. Graziani, M. Imbriale, C. Cannella, *op. cit.*, p. 154.

²¹ A. Dittfeld, K. Gwizdek, P. Jagielski, A. Brzęk, K. Ziora, *Ocena związku pomiędzy ortoreksją a wegetarianizmem z użyciem BOT (Bratman Test for Orthorexia)*, „Psychiatr. Pol.” 2017, nr 51(6), s. 1140.

²² Za: *Ibidem*, s. 1142.

²³ C. Gramaglia, A. Brytek-Matera, R. Rogoza, P. Zeppegno, *Orthorexia and anorexia nervosa: two distinct phenomena? A cross-cultural comparison of orthorexic behaviours in clinical and non-clinical samples*, „BMC psychiatry” 2017, no. 17(1), pp. 18-19.

Analizy korelacyjne wykazały, że ortoreksja jest w znacznym stopniu powiązana z perfekcjonizmem, szczególnie w takich obszarach jak: zorientowanie na samego siebie, zorientowanie na innych i odniesienie społeczne oraz narcyzm²⁴. Ponadto wiąże się z wysokim poziomem skoncentrowania na wyglądzie oraz wadze – wyższe wyniki na skali ortoreksji korelowały z niższym zadowoleniem ze stanu własnego ciała. Z badań wynika, że ortorektycy częściej wykazują lękowy bądź unikowy styl przywiązania, rzadziej zaś bezpieczny. Osoby z doświadczeniem zaburzeń odżywiania w przeszłości są w większym stopniu podatne na ortoreksję. Nie stwierdzono związku ortoreksji z poczuciem własnej wartości²⁵.

Znaczna część badaczy uważa, że wegetarianizm przyczynia się do ukształtowania fanatycznego sposobu myślenia o diecie i żywieniu, z kolei inni uważają, że wegetarianizm jest dobrym sposobem maskowania zaburzeń odżywiania. Z badań Dittfeld i wsp.²⁶ wynika, że istnieją istotne różnice w fanatycznym myśleniu na temat jedzenia w grupie wegetarian i niewegetarian (w badaniu wykorzystano test BOT – *Bratman Test for Orthorexia*). Również rodzaj diety wegetariańskiej miał znaczenie. Z kolei czas jej stosowania korelował z ortoreksją ujemnie – im dłuższy okres czasu na diecie, tym mniejsze ryzyko wystąpienia zaburzenia.

Powikłania somatyczne i terapia

Wśród powikłań somatycznych wyróżnia się: niedożywienie, zaburzenia gospodarki kwasowo-zasadowej i wodno-elektrolitowej, niedobór witamin i mikroelementów. Ortoreksja może prowadzić do ciężkiej hiponatremii, hipokaliemii, kwasicy metabolicznej, odmy podskórnej i śródpiersiowej oraz pancytopenii²⁷.

Terapia osób cierpiących na ortoreksję wymaga kooperacji interdyscyplinarnego zespołu, w którego skład powinien wchodzić lekarz, psychoterapeuta oraz dietetyk²⁸. Idealna interwencja powinna obejmować leczenie farmakologiczne, psychoterapię (poznawczo-behawioralną) oraz psychoedukację.

Odnotowuje się skuteczność leków hamujących wychwyt zwrotny serotoniny (SSPI), które mają pozytywny wpływ na leczenie objawów zarówno

---

²⁴ C.D. Oberle, R.O. Samaghabad, E.M. Hughes, *Orthorexia nervosa: Assessment and correlates with gender, BMI, and personality*, „Appetite” 2017, no. 108, p. 307.

²⁵ M.A. Barnes, M.L. Caltabiano, *op. cit.*, p. 182.

²⁶ A. Dittfeld, K. Gwizdek, P. Jagielski, A. Brzęk, K. Ziara, *op. cit.*, pp. 1139-1141.

²⁷ I. Łucka, D. Janikowska-Hołowieńko, P. Domarecki, T. Plenikowska-Ślusarz, M. Domańska, *op. cit.*, s. 10.

²⁸ N.S. Koven, A.W. Abry, *op. cit.*, pp. 391.

anoreksji, jak i zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych, z którymi ortoreksja w wielu względach wykazuje podobieństwo symptomatologiczne. Inne leki, wykorzystywane w leczeniu ortoreksji to leki antypsychotyczne, głównie olanzapina²⁹, która zmniejsza nasilenie obsesyjnej natury myślenia magicznego związanego z jedzeniem.

Przeszkodę w efektywnym przebiegu leczenia farmakologicznego mogą stanowić przekonania pacjenta na temat nienaturalnego pochodzenia leków. Wobec tego, należy zastosować także psychoterapię. Powinna ona być dostosowana do indywidualnych potrzeb pacjenta oraz opierać się na rozpoznaniu nie tylko symptomów zaburzenia, ale także koncentrować się na sposobie nabywania, przygotowywania i konsumowania żywności oraz uczuciach towarzyszących owym czynnościom³⁰. Praca terapeutyczna oparta na metodzie poznawczo-behawioralnej powinna dotyczyć niewłaściwego obrazu siebie osoby cierpiącej na ortoreksję. Powinna ona zdać sobie sprawę z faktu, iż ograniczanie diety i wybiórczość w spożywaniu produktów stanowi problem, oraz że jakość żywności nie jest jedynym czynnikiem wpływającym na zdrowie. Interwencja powinna skutkować wyeliminowaniem obsesyjnego myślenia o pożywieniu, jego wartości oraz sposobu przygotowywania³¹.

Z kolei różne formy treningu relaksacyjnego powinny mieć pozytywny wpływ na redukcję lęku, towarzyszącego czynnościom przygotowywania i konsumowania posiłków³².

Podsumowanie

Ortoreksja jest względnie nowym zaburzeniem, którego kryteria nie pozwalają jeszcze na wyodrębnienie go jako osobnej jednostki chorobowej. Wciąż potrzebne są dalsze badania, które skupiać się będą na jego kryteriach diagnostycznych, rozpowszechnieniu czy problemach somatycznych, by można było dostosować do niego odpowiednią terapię i leczenie. Wiadomo jednak, że problem jest aktualny i przyciąga coraz większe zainteresowanie psychologów i psychiatrów na świecie. Ważne jest także popularyzowanie wiedzy na temat ortoreksji, gdyż może się ona okazać pomocna zarówno lekarzom, jak i bliskim osób, które na nią cierpią. Dzięki czemu interwencja będzie szybsza, a zatem bardziej skuteczna.

---

²⁹ *Ibidem*, pp. 391.

³⁰ *Ibidem*, pp. 391-392.

³¹ A. Brytek-Matera, *op. cit.*, ss. 58-59.

³² A. Schröder, J. Heider, A. Zaby, R. Göllner, *Cognitive behavioral therapy versus progressive muscle relaxation training for multiple somatoform symptoms: Results of a randomized controlled trial*, „Cognitive Therapy and Research” 2013, no. 37(2), pp. 297-304.

Z pewnością, osoby wykazujące symptomy ortoreksji doświadczają obniżonego samopoczucia pod względem fizycznym, psychicznym i społecznym. Nie warto ignorować tego problemu, tylko dlatego, że wywodzi się on z popularnej mody, która *de facto* ma sprawić, że będziemy zdrowsi, oczyszczając nasz organizm i zapewniając mu odpowiednie składniki odżywcze. Jak potwierdzają badania, wszystko, co wykracza poza granice zdrowego rozsądku, nie jest dobre dla naszego ciała.

Piśmiennictwo

- Barnes M.A., Caltabiano M.L., *The interrelationship between orthorexia nervosa, perfectionism, body image and attachment style*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2017, no. 22(1).
- Brytek-Matera A., Donini L.M., Krupa M., Poggiogalle E., Hay P., *Orthorexia nervosa and self-attitudinal aspects of body image in female and male university students*, „Journal of Eating Disorders” 2015, no. 3(1).
- Brytek-Matera A., Krupa M., Poggiogalle E., Donini L., *Adaptation of the ORTHO-15 test to Polish women and men*, „Eating and Weight Disorders” 2014, no. 19.
- Brytek-Matera A., *Orthorexia nervosa – an eating disorder, obsessive-compulsive disorder or disturbed eating habit*, „Archives of Psychiatry and Psychotherapy” 2012, nr 1(1).
- Dell’Osso L., Abelli M., Carpita B., Pini S., Castellini G., Carmassi C., Ricca V., *Historical evolution of the concept of anorexia nervosa and relationships with orthorexia nervosa, autism, and obsessive-compulsive spectrum*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2016, no. 12.
- Dittfeld A., Gwizdek K., Jagielski P., Brzęk A., Ziara K., *Ocena związku pomiędzy ortoreksją a wegetarianizmem z użyciem BOT (Bratman Test for Orthorexia)*, „Psychiatr. Pol.” 2017, nr 51(6).
- Donini L.M., Marsili D., Graziani M.P., Imbriale M., Cannella C., *Orthorexia nervosa: a preliminary study with a proposal for diagnosis and an attempt to measure the dimension of the phenomenon*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2004, no. 9(2).
- Donini L., Marsili D., Graziani M.P., Imbriale M., Cannella C., *Orthorexia nervosa: validation of a diagnosis questionnaire*, „Eating and weight disorders” 2005, no. 10/2.
- Dunn T.M., Bratman S., *On orthorexia nervosa: A review of the literature and proposed diagnostic criteria*, „Eating Behaviors” 2016, no. 21.
- Gramaglia C., Brytek-Matera A., Rogoza R., Zeppugno P., *Orthorexia and anorexia nervosa: two distinct phenomena? A cross-cultural comparison of orthorexic behaviours in clinical and non-clinical samples*, „BMC Psychiatry” 2017, no. 17(1).
- Koven N.S., Abry A.W., *The clinical basis of orthorexia nervosa: emerging perspectives*, „Neuropsychiatric Disease and Treatment” 2015, no. 11.
- Łucka I., Janikowska-Hołowieńko D., Domarecki P., Plenikowska-Ślusarz T., Domarecka M., *Ortoreksja – oddzielna jednostka chorobowa, spektrum zaburzeń odżywiania czy wariant zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych?*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna” 2017, nr 17(4).
- Michalska A., Szejko N., Jakubczyk A., Wojnar M., *Niespecyficzne zaburzenia odżywiania się – subiektywny przegląd*, „Psychiatr. Pol.” 2016, nr 50(3).

- Martins M.C.T, dos Santos Alvarenga M., Vargas S.V.A., de Jesus Sato K.S.C., Scaglius F.B., *Ortorexia nervosa: reflexões sobre um novo conceito*, „Revista de Nutrição” 2011, no. 24(2).
- Missbach B., Dunn T., Koenig J., *We need new tools to assess Orthorexia Nervosa. A commentary on “Prevalence of Orthorexia Nervosa among College Students Based on Bratman's Test and Associated Tendencies.”*, „Appetite” 2016, no. 108.
- Moroze R.M., Dunn T.M., Holland J.C., Yager J., Weintraub P., *Microthinking about micronutrients: a case of transition from obsessions about healthy eating to near-fatal “orthorexia nervosa” and proposed diagnostic criteria*, „Psychosomatics” 2015, no. 56(4).
- Oberle C.D., Samaghabadi R.O., Hughes E.M., *Orthorexia nervosa: Assessment and correlates with gender, BMI, and personality*, „Appetite” 2017, no. 108.
- Schröder A., Heider J., Zaby A., Göllner R., *Cognitive behavioral therapy versus progressive muscle relaxation training for multiple somatoform symptoms: Results of a randomized controlled trial*, „Cognitive Therapy and Research” 2013, no. 37(2).
- Turner P.G., Lefevre C.E., *Instagram use is linked to increased symptoms of orthorexia nervosa*, „Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity” 2017, no. 22(2).
- Ziółkowska B., *Zaburzenie polegające na ograniczaniu/unikaniu przyjmowania pokarmów – rozważania w świetle wyników badań*, „Pediatria Polska” 2017, nr 92.

Autorzy
Benita Wielgus
Jakub Morawski
Aleksandra Patriak
Uniwersytet Jagielloński

7. BADANIE PRZYCZYNOWOŚCI W SENSIE GRANGERA NA RYNKU PRODUKTÓW ROLNYCH

Katarzyna Drabarczyk, Aleksandra Jakubiec

Słowa kluczowe: produkty rolne, pszenica, żywiec rzeźny (wieprzowy), przyczynowość Grangera.

Wprowadzenie

Produkty rolne są to produkty wytworzone w działalności rolniczej obejmującej działalność związaną z uprawą roślin oraz chowem i hodowlą zwierząt. W art. 32 ust. 1 Traktatu Rzymskiego przez produkty rolne należy rozumieć płody ziemi, produkty pochodzące z hodowli i rybołówstwa, jak również produkty pierwszego przetworzenia, które pozostają w bezpośrednim związku z tymi produktami¹. Traktat ten wymienia również całą listę produktów, które kwalifikuje jako rolne.

Ceny produktów rolnych są przedmiotem licznych badań z powodu kluczowej roli w funkcjonowaniu rynków. Od dawna poszukuje się także przyczyn ich zmienności. Analizuje się również związek między poszczególnymi rynkami produktów rolnych, a także między różnymi krajami. Mechanizm cenowy odgrywa kluczową rolę w procesie powiązań rynków. Na jego znaczenie wskazują klasyczne modele równowagi². Jeżeli na rynku nie występują sztuczne bariery, to ceny powinny się kształtować w zależności od układu kosztów transferowych. Teoria pokazuje, iż w warunkach rynku konkurencyjnego zmiany cen mogą zależeć od popytu i podaży na dany produkt. W związku z tym, że w ostatnich latach rynki towarowe ze względu na motywy i strategie ich uczestników coraz bardziej upodobniają się do rynków finansowych, wiele narzędzi matematyki, ekonometrii i inżynierii finansowej stosowanych jest właśnie na rynkach towarowych. Również w Polsce od kilku lat pojawiają się prace wykorzystujące metody eko-

¹ Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską Dz. Urz. UE 2006 C 321E/37.

² T. Takayama, G. Judge, *Spatial and temporal price allocation models*, North-Holland Publishing, Amsterdam 1971.

nometrii finansowej do analizy rynku towarowego, w tym rynku rolnego³.

Celem badań uczyniono określenie współzależności między cenami pszenicy, cenami żywca rzeźnego (wieprzowego) a wielkością ich produkcji w Polsce. Dodatkowo określono wpływ zmian cen pszenicy i cen żywca rzeźnego (wieprzowego) w Polsce, Czechach, na Litwie i na Słowacji. Okres badań to lata 2000-2016. W badaniach wykorzystano korelację rang Spearmana oraz test przyczynowości w sensie Grangera.

Przyczynowość w sensie Grangera na rynku produktów rolnych – przegląd badań

Z przeglądu literatury wynika, iż istnieje wiele badań dotyczących produktów rolnych, które wykorzystywały test przyczynowości w sensie Grangera. Poniższy przegląd prezentuje wybrane wyniki badań z zastosowaniem tej metody.

S. Gędek⁴ analizował współzależności między cenami prosiąt, pszenicy oraz żywca wieprzowego w latach 1995-2000 i 2004-2009 w okolicach Ryk. W obydwu wydzielonych okresach, jak wskazują na to wyniki testu Grangera występowało wzajemne oddziaływanie cen żywca i prosiąt, wyraźniejsze w przypadku oddziaływania cen żywca na ceny prosiąt niż odwrotnie. Cena żywca wieprzowego była przyczyną w sensie Grangera dla ceny prosiąt i cena prosiąt była przyczyną w sensie Grangera dla ceny żywca wieprzowego. Można też stwierdzić, w obydwu wyróżnionych okresach, oddziaływanie cen prosiąt na ceny pszenicy. Było to jednak oddziaływanie bardzo słabe.

J. Rembeza⁵ badał powiązania między cenami pszenicy i żywca wieprzowego w Polsce a cenami na wybranych rynkach zagranicznych w latach 1996-2008. Uzyskane dla rynku pszenicy wyniki wskazują, że ceny w Polsce kształtowane były przez warunki cenowe na rynkach zagranicznych. Przyczynowy wpływ w sensie Grangera na ceny w Polsce miały zarówno ceny rynku francuskiego, jak i amerykańskiego. Większe wartości testu uzyskano w przypadku testowania wpływu rynku francuskiego. Może to sugerować większy wpływ cen we Francji niż w USA na ceny pszenicy w Polsce. Uzyskane wyniki potwierdzają, że polski rynek pszenicy był na

---

³ M. Krawiec, *Badanie przyczynowości w sensie Grangera na rynku zbóż w Polsce w latach 2007-2011*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2013, nr 1 (334), s. 60.

⁴ S. Gędek, *Analiza współzależności cen produktów rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G” 2010, t. 97, z. 3, ss. 88-98.

⁵ J. Rembeza, *Powiązanie pomiędzy cenami produktów rolnych w Polsce i w krajach UE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2009, t. 7 (22), ss. 111-119.

rynku międzynarodowym typowym biorcą cenowym. Natomiast ceny wieprzowiny w Polsce kształtowały się pod wyraźnym wpływem cen zagranicą. W odróżnieniu od pszenicy stwierdzono jednak również wpływ cen polskich, na niektóre rynki zagraniczne (rynek duński)⁶.

M. Hamulczuk i C. Klimkowski⁷ analizowali powiązania między cenami ropy a cenami pszenicy w Polsce w latach 2004-2011. Dane dotyczące całego okresu wskazują, że pomiędzy cenami ropy a cenami pszenicy zachodziły zależności o charakterze przyczynowym (w sensie Grangera). Zmiany cen ropy rosyjskiej (Urals) oraz ropy brytyjskiej (Brent) były przyczyną kształtowania się cen pszenicy w Polsce. Odwrotnej zależności na poziomie istotności 0,05 nie potwierdzono. W przypadku relacji między przeciętnymi cenami ropy eksportowanej z krajów OPEC (ang. *Organization of the Petroleum Exporting Countries*, Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową), zależności dwustronne występowały na poziomie istotności 0,1.

J. Rembeza i J. Chotkowski⁸ badali powiązania cen produktów rolnych (pszenicy, jęczmienia i mleka) na rynku polskim, niemieckim i francuskim w latach 1995-2005. Po podzieleniu danego okresu na 3 podokresy wyniki sugerują, że nie we wszystkich z nich ujawniały się związki przyczynowe. Nastąpił wzrost krótkookresowych powiązań pomiędzy cenami na rynku polskim a cenami na rynkach Unii Europejskiej. Szczególnie wyraźnie zjawisko to wystąpiło w przypadku cen pszenicy, a więc produktu będącego przedmiotem aktywnego międzynarodowego handlu.

M. Krawiec⁹ badając ceny na rynku zbóż w Polsce w latach 2007-2011 stwierdziła, że zmiany cen pszenicy paszowej są przyczyną w sensie Grangera dla zmian cen pszenicy konsumpcyjnej i odwrotnie. Natomiast zmiany cen kukurydzy paszowej wpływają na zmiany cen jęczmienia paszowego, a te z kolei wpływają na zmiany cen pszenicy konsumpcyjnej.

A. Tłuczak¹⁰ analizowała wpływ cen żywca na ceny detaliczne mięsa w latach 2000-2010. Uzyskane wyniki pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków: zmiany cen w skupie wybranych produktów rolnych, w tym wypadku ceny żywca, spowodowały zmiany cen detalicznych w sklepach artykułów spożywczych. W kolejności zmiany cen detalicznych

---

⁶ J. Rembeza, *Powiązania pomiędzy cenami produktów rolnych w Polsce i krajach UE...*, *op. cit.*, ss. 115-116.

⁷ M. Hamulczuk, C. Klimkowski, *Powiązanie między cenami ropy a cenami pszenicy w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G” 2011, t. 98, z. 3, ss. 176-190.

⁸ J. Rembeza, J. Chotkowski, *Powiązanie cen produktów rolnych pomiędzy rynkiem polskim a rynkami UE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2006, t. 15, ss. 198-204.

⁹ M. Krawiec, *Badanie*, *op. cit.*, ss. 59-72.

¹⁰ A. Tłuczak, *Wpływ cen skupu żywca na ceny detaliczne mięsa*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2011, t. 12, z. 2, ss. 373-380.

mięsa wieprzowego oraz kurcząt patroszonych miały wpływ na zmiany cen trzody chlewnej oraz cen drobiu w skupie.

M. Hamulczuk¹¹ badał powiązania cen wieprzowiny na rynku niemieckim, polskim i duńskim w latach 1995-2007. Wyniki badań wskazały, że ceny w Polsce w długim okresie były w większym stopniu powiązane z cenami duńskimi niż niemieckimi. Przeprowadzone badania potwierdziły znaczny wzrost w czasie krótkookresowych powiązań cenowych polsko-duńskich i polsko-niemieckich. Odwrotną tendencję zaobserwowano w przypadku relacji duńsko-niemieckich. W przeciwieństwie do długookresowych zmian cen wieprzowiny będących pod presją niskich cen duńskich, kierunek przepływu krótkookresowych impulsów cenowych przebiegał od rynku niemieckiego do duńskiego oraz od polskiego do duńskiego.

Cel i metoda badań

Celem badań uczyniono przeanalizowanie współzależności między cenami pszenicy, cenami żywca rzeźnego (wieprzowego), plonem pszenicy z 1ha w gospodarstwach indywidualnych i produkcją żywca rzeźnego (wieprzowego) w gospodarstwach indywidualnych. Badania przeprowadzono na województwach Polski oraz wybranych krajach Unii Europejskiej. Okres badań to lata 2000-2016. Dane pochodziły z Banku Danych Lokalnych GUS (Główny Urząd Statystyczny) oraz bazy EUROSTAT (ang. *European Statistical Office*, Europejski Urząd Statystyczny). W celu określenia związku między cenami podanych produktów rolnych a wielkością ich produkcji zastosowano analizę korelacji rang Spearmana. Istotność tych współczynników określono testem t-Studenta. W celu określenia przyczynowości między cenami pszenicy a cenami żywca rzeźnego (wieprzowego) wykorzystano test przyczynowości w sensie Grangera. Jeśli przy pomocy zmiennej X jesteśmy w stanie dokładnie prognozować wartości zmiennej Y, wtedy mówimy o przyczynowości w sensie Grangera. W sytuacji, gdy zmienna X jest przyczyną w sensie Grangera zmiennej Y oraz zmienna Y jest przyczyną w sensie Grangera zmiennej X, występuje przypadek przyczynowości wzajemnej. Hipoteza zerowa w tej metodzie mówi o braku przyczynowości. W niniejszej pracy w badaniu przyczynowości zastosowano model autoregresyjny ADL z rozkładem opóźnień¹²:

---

¹¹ M. Hamulczuk, *Powiązania cen wieprzowiny pomiędzy rynkiem polskim, duńskim i niemieckim*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2007, t. XVII, ss. 195-206.

¹² W tym opracowaniu liczba opóźnień wynosi 1.

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^Q \alpha_i y_{t-i} + \sum_{i=0}^P \beta_i x_{t-i} + \varepsilon_t$$

gdzie: y, x – zmienne modelu podlegające badaniu, α, β – parametry modelu, Q, P – opóźnień, ε_t – składnik losowy.

Wyniki badań

Na podstawie przeprowadzonej analizy korelacji rang Spearmana stwierdzono, że w niektórych województwach w Polsce występuje związek między ceną pszenicy i jej plonem z 1 ha w gospodarstwach indywidualnych oraz związek między ceną żywca rzeźnego (wieprzowego) i wielkością jego produkcji w gospodarstwach indywidualnych (tabela 1). W przypadku pszenicy związek ten był wyłącznie dodatni. Oznacza to, że zmiany cen pszenicy mają ten sam kierunek, co zmiany wielkości jej produkcji. W przypadku żywca rzeźnego związek był ujemny (wyjątkiem było województwo pomorskie). W związku z tym, kiedy cena żywca rzeźnego rośnie, to spada jego wielkość produkcji i odwrotnie.

Tabela 1. Związek między cenami pszenicy i żywca rzeźnego (wieprzowego) a wielkością ich produkcji w latach 2000-2016 [Polska]

Województwo	Związek	
	Cena pszenicy i plon z 1 ha	Cena żywca rzeźnego i wielkość produkcji
Dolnośląskie	0,39	-0,75***
Kujawsko-pomorskie	0,53**	-0,30
Lubelskie	0,36	-0,33
Lubuskie	0,32	-0,50**
Łódzkie	0,48**	-0,65***
Małopolskie	0,47*	-0,79***
Mazowieckie	0,41	-0,75***
Opolskie	0,68***	-0,39
Podkarpackie	0,46*	-0,65***
Podlaskie	0,43*	-0,66***
Pomorskie	0,67***	0,51**
Śląskie	0,51**	-0,78***
Świętokrzyskie	0,42*	-0,41
Warmińsko-mazurskie	0,62***	-0,09
Wielkopolskie	0,28	-0,86***
Zachodniopomorskie	0,50**	-0,76***

r – współczynnik korelacji rang Spearmana statystycznie istotny przy poziomie istotności:

$p \leq 0,01$ (***),

$p \in (0,01; 0,05]$ (**) i $p \in (0,05; 0,1]$ (*)

Źródło: Badania własne.

Związek między ceną pszenicy a jej plonem był statystycznie istotny w jedenastu województwach. Najsilniejszy w województwach: opolskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim. Natomiast w województwach dolnośląskim, lubelskim, lubuskim, mazowieckim i wielkopolskim nie odnotowano statystycznie istotnego związku między ceną pszenicy a wielkością jej plonu. Związek między ceną żywca rzeźnego a wielkością jego produkcji był statystycznie istotny również w przypadku jedenastu województw, z czego aż w dziewięciu wartość poziomu istotności p wynosiła mniej niż 0,01. Z uzyskanych danych wynika, że w województwach kujawsko-pomorskim, lubelskim, opolskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim nie wystąpił statystycznie istotny związek między ceną żywca rzeźnego i wielkością jego produkcji.

W tabeli 2 przedstawiono związek oraz wyniki testu przyczynowości w sensie Grangera dla cen pszenicy i cen żywca rzeźnego (wieprzowego) w podziale na województwa.

Tabela 2. Związek i test przyczynowości Grangera dla cen pszenicy i cen żywca rzeźnego (wieprzowego) w latach 2000-2016 [Polska]

Województwo	Związek	cena pszenicy → cena żywca rzeźnego		cena żywca rzeźnego → cena pszenicy	
	Cen pszenicy i cena żywca rzeźnego	<i>Test F</i>	<i>p-value</i>	<i>Test F</i>	<i>p-value</i>
Dolnośląskie	0,60**	32,8983	0,0000	0,5310	0,4791
Kujawsko-pomorskie	0,70***	18,6612	0,0008	0,1268	0,7275
Lubelskie	0,67***	22,9809	0,0004	0,1828	0,6760
Lubuskie	0,71***	12,5827	0,0036	0,0093	0,9246
Łódzkie	0,68***	26,4098	0,0002	0,4259	0,5254
Małopolskie	0,68***	17,5164	0,0011	0,1110	0,7443
Mazowieckie	0,70***	22,9439	0,0004	0,4488	0,5146
Opolskie	0,67***	20,6005	0,0006	0,1524	0,7026
Podkarpackie	0,66***	18,9478	0,0008	0,0639	0,8044
Podlaskie	0,66***	24,8617	0,0002	0,2383	0,6336
Pomorskie	0,60**	21,6719	0,0005	0,2808	0,6051
Śląskie	0,66***	20,2344	0,0006	0,1753	0,6822
Świętokrzyskie	0,66***	17,0908	0,0012	0,1074	0,7483
Warmińsko-mazurskie	0,70***	17,4927	0,0011	0,0687	0,7974
Wielkopolskie	0,67***	20,8173	0,0005	0,3183	0,5823
Zachodniopomorskie	0,69***	18,0099	0,0010	0,0733	0,7909

r – współczynnik korelacji rang Spearmana statystycznie istotny przy poziomie istotności:

$p \leq 0,01$ (***)

$p \in (0,01; 0,05)$ (**) i $p \in (0,05; 0,1)$ (*)

Źródło: Badania własne.

Patrząc na wyniki można zauważyć, iż związek między cenami pszenicy i żywca rzeźnego był silny i statystycznie istotny w każdym przypadku. We wszystkich województwach był to związek dodatni. Oznacza to, że dodatnia (ujemna) zmiana ceny pszenicy związana była z dodatnią (ujemną) zmianą ceny żywca rzeźnego i odwrotnie. Test przyczynowości w sensie Grangera dostarczył informacji, która z cen była przyczyną zmiany drugiej ceny. Z poniższych wyników można wnioskować, iż w każdym z województw w badanym okresie to zmiana ceny pszenicy była przyczyną w sensie Grangera dla zmiany ceny żywca rzeźnego. Odrzuca się hipotezę zerową o braku przyczynowości w sensie Grangera dla wartości *p-value* mniejszej niż 0,1. Nie stwierdzono, aby cena żywca rzeźnego (wieprzowego) była przyczyną zmiany ceny pszenicy w jakimkolwiek województwie.

Tabela 3 przedstawia wyniki testu przyczynowości Grangera dla cen pszenicy w czterech wybranych krajach. Z uzyskanych wyników można wnioskować, że zmiany cen pszenicy w Polsce i na Słowacji nie miały ze sobą związku (wartość *p-value* większa niż 0,1). Test między Polską a Czechami pokazał, że zmiany cen pszenicy w Polsce były przyczyną w sensie Grangera dla zmian cen pszenicy w Czechach. W przypadku zmian cen pszenicy w Polsce i na Litwie możemy mówić o przyczynowości wzajemnej. Jednak wpływ zmian cen pszenicy w kierunku Litwa→Polska był silniejszy niż odwrotnie. Uzyskane wyniki nie wskazują na to, aby rynek pszenicy w Polsce był typowym biorcą cenowym.

Tabela 3. Test przyczynowości Grangera dla cen pszenicy w latach 2000-2016

Kierunek zależności	Test <i>F</i>	<i>p-value</i>
Czechy→Polska	2,2048	0,1614
Polska→Czechy	7,6641	0,0160
Litwa→Polska	11,2865	0,0051
Polska→Litwa	6,8476	0,0213
Słowacja→Polska	2,7589	0,1206
Polska→Słowacja	1,9372	0,1873

Źródło: Badania własne.

W tabeli 4 zamieszczono wyniki testu przyczynowości Grangera dla cen żywca rzeźnego (wieprzowego) między tymi samymi krajami, co w przypadku cen pszenicy. Wyniki badań wskazują, iż między cenami żywca w Polsce i na Litwie nie wystąpiła przyczynowość w sensie Grangera. Wyniki wskazują na to, że ceny żywca rzeźnego w Polsce kształtowały się pod wpływem zmian cen w Czechach i na Słowacji. Ponadto nie stwierdzono, aby ceny żywca w Polsce wpływały na zmiany cen na rynkach zagranicznych.

Tabela 4. Test przyczynowości Grangera dla cen żywca rzeźnego (wieprzowego) w latach 2000-2016

Kierunek zależności	Test <i>F</i>	<i>p-value</i>
Czechy→Polska	5,4692	0,0360
Polska→Czechy	0,1260	0,7283
Litwa→Polska	0,3432	0,5680
Polska→Litwa	2,3753	0,1473
Słowacja→Polska	4,0435	0,0656
Polska→Słowacja	0,2385	0,6334

Źródło: Badania własne.

Podsumowanie

1. Na podstawie uzyskanych wyników badań można stwierdzić, że związek między ceną pszenicy a jej plonem, jak również związek między ceną żywca rzeźnego (wieprzowego) a wielkością jego produkcji w gospodarstwach indywidualnych w Polsce był statystycznie istotny w jedenastu województwach (nie były to te same województwa). W przypadku pszenicy związek ten był największy w województwach: opolskim, pomorskim oraz warmińsko-mazurskim, a w przypadku żywca rzeźnego w województwach: wielkopolskim, małopolskim i śląskim. W jednym województwie (lubelskim) nie odnotowano żadnego statystycznie istotnego związku.
2. Test przyczynowości w sensie Grangera dla cen pszenicy i cen żywca rzeźnego w Polsce w latach 2000-2016 pokazał, że te pierwsze miały statystycznie istotny wpływ na te drugie w przypadku każdego województwa. Odwrotnego kierunku nie odnotowano.
3. Analiza przyczynowości cen pszenicy pokazała, iż nie było żadnego związku między Polską a Słowacją. Między Polską a Litwą wystąpiła przyczynowość wzajemna, z tym, że wpływ cen na Litwie na ceny w Polsce był silniejszy niż odwrotnie. Ponadto odnotowano wpływ zmian cen pszenicy w Polsce na zmiany cen w Czechach.
4. Analiza dla cen żywca rzeźnego (wieprzowego) wskazała, że między Polską a Litwą przyczynowość w sensie Grangera nie wystąpiła w żadnym kierunku. Wyniki analizy pokazały również, że ceny żywca rzeźnego w Polsce kształtowały się pod wpływem zmian cen w Czechach i na Słowacji.
5. Badania zostały przeprowadzone na dosyć ograniczonym zestawie produktów rolnych. Wyniki pokazały tylko pewien wycinek rzeczywistości. Dodanie do tych badań, kolejnych produktów rolnych i poszerzenie o dodatkowe rynki zagraniczne pozwoliłoby uzyskać peł-

niejszy obraz oddziaływań między cenami. Ciekawym elementem mogłoby być uwzględnienie sezonowości cen produktów rolnych.

Piśmiennictwo

- Gędek S., *Analiza współzależności cen produktów rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G” 2010, t. 97, z. 3.
- Hamulczuk M., *Powiązania cen wieprzowiny pomiędzy rynkiem polskim, duńskim i niemieckim*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2007, t. XVII.
- Hamulczuk M., Klimkowski C., *Powiązanie między cenami ropy a cenami pszenicy w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G” 2011, t. 98, z. 3.
- Krawiec M., *Badanie przyczynowości w sensie Grangera na rynku zbóż w Polsce w latach 2007-2011*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2013, nr 1 (334).
- Rembeza J., *Powiązanie pomiędzy cenami produktów rolnych w Polsce i w krajach UE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2009, t. 7 (22).
- Rembeza J., Chotkowski J., *Powiązanie cen produktów rolnych pomiędzy rynkiem polskim i a rynkami UE*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2006, t. 15.
- Takayama T., Judge G., *Spatial and temporal price allocation models*, North-Holland Publishing, Amsterdam 1971.
- Tłuczak A., *Wpływ cen skupu żywca na ceny detaliczne mięsa*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2011, t. 12, z. 2.

Akty prawne

Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.Urz. UE 2006 C 321E/37).

Autorzy
mgr Katarzyna Drabarczyk
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Finansów

lic. Aleksandra Jakubiec
Szkoła Główna Handlowa

8. KOMUNIKACJA MEDYCZNA JAKO RODZAJ KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ W UJĘCIU WYBRANYCH TEORII JĘZYKOZNAWCZYCH

Oliwia Kowalczyk

Słowa kluczowe: komunikacja w medycynie, kompetencja językowa, reguły konwersacyjne, funkcje komunikacji.

Wprowadzenie

Komunikacja językowa to zjawisko, w którym znaczenie przekazu może być bezbłędnie zinterpretowane przez uczestników interakcji, pod warunkiem posiadania przez nich wspólnego kodu¹. Posługiwanie się tym samym językiem przez nadawcę i odbiorcę nie jest jednoznaczne z umiejętnością poprawnego odkodowania informacji, należy bowiem pamiętać, że „język służy nie tylko komunikowaniu się – służy także reprezentowaniu rzeczywistości w umyśle ludzkim”². Niezbędną umiejętnością w kontakcie z drugim człowiekiem staje się zatem kompetencja językowa, czyli zdolność stosowania języka adekwatnie do odbiorcy uczestniczącego w danym akcie mowy, jak i do okoliczności towarzyszących danemu procesowi komunikacyjnemu.

Jak zatem w świetle tych ustaleń, zdefiniować komunikację medyczną? Jest to proces charakteryzujący się dwoma podstawowymi celami, z których pierwszy to dążenie do wymiany informacji w atmosferze wzajemnej życzliwości i zaufania, drugi natomiast dotyczy otoczenia pacjenta opieką w sferze psychicznej³. Komunikacja między lekarzem a pacjentem polega więc na „porozumieniu” i terminu tego można używać synonimicznie w kontekście opieki nad chorym. To swoiste „porozumienie” umożliwi podmiotom tego procesu komunikowania się osiągnięcie własnych celów:

---

¹ A.S. Reber, E.S. Reber, *Słownik psychologii*, Scholar, Warszawa 2005 s. 327.

² I. Kurcz, *Język i komunikacja*, [w:] J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna*, GWP, Gdańsk 2000, s. 231.

³ J. Doroszewski, *Komunikacja pacjenta z lekarzem – literatura, stanowiska, problemy* [w:] *Językowe, psychologiczne i etyczne aspekty komunikacji lekarza z pacjentem*, Warszawska Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2006, s. 42.

pierwszemu z uczestników procesu – lekarzowi, umożliwiła poznanie stanu somatycznego i psychicznego tego drugiego – pacjenta oraz stwarza podstawę do planowania terapeutycznego; drugiego uczestnika – pacjenta, natomiast wyposaża w wiedzę dotyczącą diagnozy i planów związanych z dalszym leczeniem. Ponadto ta swoista komunikacja „ma na celu (...) wzajemne zrozumienie i (...) pozytywną więź psychiczną między podmiotami tego procesu”⁴.

Celem opracowania jest analiza i ocena wybranych aspektów komunikacji lekarz-pacjent. Obok definicji i zadań jakie powinna pełnić, ukazano również zakres ról uczestników tej wyjątkowej interakcji. Omówiono funkcje dyskursu medycznego ze względu na bezpośrednie nadawcy, przeanalizowano zagadnienie komunikacji interpersonalnej w środowisku medycznym, scharakteryzowano też poziomy i kierunki, w jakich się odbywa. W ostatniej części wskazano różne modele występujące w dyskursie medycznym prezentując role interlokutorów w podejmowanych decyzjach procesu leczniczo-terapeutycznego.

Język medyczny w ujęciu kompetencji językowej Della H. Hymesa i reguł konwersacyjnych Herberta P. Gricea

W językoznawstwie przyjmuje się, że termin kompetencji językowej na początku lat 60. XX w. został zaproponowany przez przedstawiciela nurtu gramatyki generatywnej N. Chomsky’ego, który utożsamiał umiejętność posługiwania się danym językiem z nieuświadomianym posiadaniem reguł tworzenia syntagm i zasad ich stosowania. W tak rozumianym, idealistycznym pojęciu kompetencji językowej mamy przedstawiony wariant zakładający uniwersalny model „wiedzy idealnego użytkownika dowolnego języka naturalnego”⁵. Taki abstrakcyjny, oparty o hipotetyczne założenia idealnej społeczności i idealnego użytkownika schemat, nie odzwierciedla jednak aktów komunikacji uwarunkowanej kulturowo, jak i w kontekście społecznym. Wymiar społeczny, jednostkowe postrzeganie okoliczności towarzyszących danemu procesowi komunikacyjnemu są nieodzownymi elementami warunkującymi funkcję komunikacyjną danego języka. Mówimy tu o kompetencji komunikacyjnej (por. teoria D.H. Hymesa), przez którą rozumieć należy „zdolność (umiejętność) posługiwania się językiem odpowiednio do sytuacji i do słuchacza i słuchaczy”⁶. Zatem Hymes wskazuje,

---

⁴ *Ibidem*, s. 43.

⁵ I. Kurcz, *op. cit.*, s. 232.

⁶ *Ibidem*, s. 246.

że nie poprawność gramatyczna wypowiedzi stanowi o kompetencji językowej użytkownika, a umiejętność rozpoznania kontekstu wypowiedzi i adekwatne tworzenie i stosowanie reguł danego języka. Podkreśla rolę zarówno czynników poznawczych, jak i emocjonalnych oraz wolicjonalnych w stosownym funkcjonowaniu w przestrzeni społecznej.

Analizując komunikację medyczną można więc przyjąć, że dla spełnienia jej celu uczestnicy powinni wykazywać kompetencję komunikacyjną (szczególnie lekarz – zwykle nadawca komunikatu), dzięki której wyrażenie intencji będzie skuteczne i zrozumiałe dla odbiorcy-pacjenta. Z punktu widzenia językoznawczego, dla efektywności tej interakcji niezbędne jest postępowanie według zasad rzeczywistości i kooperacji, z których pierwsza umożliwi odbiorcy, dzięki kontekstowi sytuacyjnemu, odpowiednią interpretację treści komunikatu, druga natomiast wyposaża uczestników komunikacji w reguły konwersacyjne wskazujące, w jakim kierunku powinien podążać dyskurs.

Takie ujęcie komunikacji między lekarzem a pacjentem możemy odnieść do reguł konwersacyjnych H.P. Gricea, które regulują interakcję między uczestnikami tego specyficznego rodzaju komunikacji międzyludzkiej. Autor ten wyróżnił cztery maksymy, z których zignorowanie choćby jednej wpływa na efektywność komunikacji, a więc sygnalizuje wystąpienie implikatury konwersacyjnej. Zatem pierwszą maksymą, która powinna być przestrzegana przez lekarza w rozmowie z pacjentem, według założeń teorii Gricea, jest ilość. Przekazywany komunikat powinien zawierać ilość danych odpowiednią do możliwości percepcyjnych odbiorcy w danej sytuacji, w danym czasie i odpowiednio do celu rozmowy. Drugą maksymą dobrej komunikacji jest jej jakość, czyli przekazywanie prawdziwych informacji, co w odniesieniu do rozmów lekarza z pacjentem nie wymaga dalszego wyjaśniania. Trzecim warunkiem efektywnej konwersacji jest maksyma relewancji, oznaczająca mówienie na temat, powstrzymanie się od dygresji, z wyjątkiem celowego odejścia od wątku głównego. Ostatnim, nie mniej istotnym, acz często zapominanym w środowisku lekarskim, elementem tej teorii jest maksyma sposobu, w świetle której należy formułować komunikaty odpowiednio do odbiorcy. Oznacza to między innymi unikanie żargonu, dostosowanie sposobu artykulacji, jasne, zwarte i zrozumiałe przekazywanie informacji, innymi słowy kierowanie się zasadami jasności wypowiedzi i prostoty języka. Pierwsza z nich oznacza wolne tempo wypowiedzi, unikanie humoru i ironii, tonu żartobliwego, dostosowanie sposobu wypowiedzi do możliwości percepcyjnych odbiorcy. Prostota natomiast to nic innego, jak unikanie zbyt wyspecjalizowanego słownictwa, posługiwanie się językiem codziennym, ogólnodostępnym. Należy jednak zaznaczyć, że zdaniem niektórych badaczy języka medycznego, stosowanie zbyt potocznych określeń może wywoływać u pacjentów lęk i niepokój,

dlatego należy rozważyć w tych okolicznościach zastosowanie pewnej „tajemniczości” w konstruowanej wypowiedzi. Pacjent bowiem, w zależności od stanu zdrowia i wyobrażenia swojej choroby, oczekuje pewnej możliwej do przyjęcia prawdy⁷.

Równie istotną umiejętnością w prowadzeniu dialogu jest sztuka słuchania. Jej obecne znaczenie objaśniają Baylon i Mignot, którzy przestrzegają przed poddaniem się rutynie w kontaktach z pacjentami i sprowadzeniem lekarza do roli „strażnika zdrowia”⁸. „Klinika to miejsce dla lekarza rodzinnego i internisty: po pierwsze słuchać, po drugie słuchać i ciągle słuchać za cenę ryzyka, że pacjent może zająć miejsce zarezerwowane dawniej dla lekarza, stać się aktorem i tworzyć swój przypadek”⁹. Reguły konwersacyjne Grice’a odpowiadają regułom współdziałania. „Sukces interakcji językowej (...) zależy nie tylko od uzgodnienia kroków partnerów, lecz także od ich predyspozycji komunikacyjnych, a mianowicie ich przynależności do jednej wspólnoty językowej, w pewnym stopniu także wspólnoty kulturowej”¹⁰. Takie pragmatyczne podejście do języka uzasadnia nadrzędną rolę tego rodzaju komunikacji, jako zasadę kooperacji (pomimo różnic wynikających m.in. z pozycji społecznej, wykształcenia, kompetencji itp.) czyli intencjonalnego ukierunkowania rozmowy do osiągnięcia wspólnego celu – w przypadku komunikacji lekarza z pacjentem osiągnięcia wspólnie obranego celu prowadzącego do sukcesu terapeutycznego.

Komunikacja medyczna a funkcje mowy

W językoznawstwie tradycyjnie wyróżnia się trzy funkcje mowy: informującą zorientowaną na przekaz treści, ekspresywną zorientowaną na nadawcę komunikatu i apelatywną zorientowaną na odbiorcę komunikatu. Są to funkcje zaproponowane przez K. Bühlera w latach 20. ubiegłego stulecia, który uznał język za psychologiczne narzędzie oddziaływania na innych ludzi, obok zachowań paralingwistycznych, jak m.in. gestykulacja czy mimika. Według niego funkcje języka to forma bezpośredniego oddziaływania na uczestników procesu komunikacji. Poza tymi podstawowymi, rozpoznaje się również – za R. Jakobsonem – funkcję fatyczną zorientowaną na kontakt między uczestnikami danego aktu komunikacyjnego i funkcję performatywną – za J. Austinem – której celem jest spowodowanie nowego stanu

---

⁷ Ch. Baylon, X. Mignot, *Komunikacja*, Flair, Kraków 2008.

⁸ *Ibidem*, s. 351.

⁹ *Ibidem*, s. 351.

¹⁰ A. Kiklewicz, *Reguły konwersacyjne H. P. Grice’a: pragmatyka czy semantyka?*, „Linguistica Copernicana” 2011, Nr 2(6), s. 30.

w rzeczywistości¹¹. W teorii języka wyróżnia się także funkcję kreowania światów pojęciowych poprzez wywieranie wpływu na mentalny świat odbiorcy, czy funkcję perswazyjną służącą wywieraniu wpływu na odbiorcę.

Omawiając dyskurs profesjolektu medycznego i analizując komunikację, która zachodzi między lekarzem i pacjentem należy zwrócić szczególną uwagę na tzw. funkcję terapeutyczną wypowiedzi, której celem jest motywowanie pacjenta do działania w walce z chorobą poprzez dialog. Taka forma interakcji jest obecnie szeroko omawiana tak w kontekście samej komunikacji w praktyce medycznej, jak i w odniesieniu do badań nad analizą dyskursu specjalistycznego. Współcześnie kwestia komunikowania się, rozmowy, dialogu z pacjentem została odsunięta na plan dalszy wraz z pojawieniem się nowych możliwości diagnozowania. Od XIX w. na skutek stosowania coraz doskonalszych urządzeń służących obserwowaniu wnętrza ludzkiego ciała pacjent przestał być postrzegany jako istotne, a częstokroć jedyne źródło informacji. Według D.T. Wada i W. Halligana, w ten sposób powstał tzw. model biomedyczny, w którym kluczową rolę w diagnostyce przejęły aspekty fizjologiczne – pacjent w procesie leczenia otrzymał rolę odbiorcy, a związany z nim wymiar psychologiczny czy społeczny został wyeliminowany¹². Takie postrzeganie roli pacjenta zaczęło się zmieniać w latach 50. XX wieku¹³, kiedy w postawienie diagnozy włączono poznanie i analizę płaszczyzny zarówno społecznej, jak i psychologicznej życia jednostki, a dialog z pacjentem zaczął być postrzegany jako cenne źródło informacji w procesie diagnozy i leczenia. Na znaczenie umiejętności interpersonalnych i osobistej wrażliwości w kontakcie z pacjentami zwracał uwagę M. Balint, który trafnie zinterpretował istotę kontaktu lekarza z chorym słowami „Zajmować się chorymi, to po prostu być dobrze wychowanym i serdecznym. (...) nie widzę u lekarzy zajmowania się psychiką, temperamentem chorego (...) nic nie stoi na przeszkodzie, aby lekarz, który widzi na łóżku kobietę chorą na zapalenie płuc, powiedział dzień dobry i nosił krawat”¹⁴.

---

¹¹ R. Grzegorzczkova, *Podstawowe funkcje języka a dialog lekarz-pacjent* [w:] *Komunikacja lekarz-pacjent w diagnostyce i leczeniu nowotworów*, Warszawa Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2005, s. 20.

¹² Por. D.T. Wade, W. Halligan, *Do Biomedical Models of Illness make Good Healthcare Systems?*, „British Medical Journal” 2004, no. 329, pp. 1398-401.

¹³ Por. prace M. Balinta dotyczące psychosomatycznego podłoża jednostki chorobowej oraz procesów zachodzących w relacji lekarza z pacjentem od strony psychologicznej.

¹⁴ M. Balint, *The Doctor, His Patient and the Illness*, Pitman, London.2e, 1964; Millenium edition, 2000, Churchill Livingstone, Edinburgh [za:] Ch. Baylon, X. Mignot, *op. cit.*, s. 349.

Charakterystyka i model medycznej komunikacji interpersonalnej

Doroszewski podaje dwie definicje terminu komunikacja medyczna. Szersza określa ją jako „porozumienie między różnymi – pojedynczymi lub licznymi – podmiotami, które dotyczy spraw związanych z medycyną; ma ono charakter bezpośredni lub pośredni (...) i cel poznawczy (...) lub pragmatyczny (...)”¹⁵. Druga, węższa definicja mówi o „porozumieniu między lekarzem, pielęgniarką lub innym pracownikiem służby zdrowia a pacjentem, zachodzącym w ramach stosunku opieki medycznej, tj. postępowania leczniczego lub zapobiegawczego”¹⁶. Uczestniczące w tym procesie podmioty wykorzystują znaki zarówno językowe, czyli werbalne, jak i pozajęzykowe, niewerbalne, w sposób świadomy oraz intencjonalny. Należy zwrócić uwagę, że znaki werbalne są w tym procesie używane najczęściej, znaki niewerbalne i behawioralne są zwykle stosowane rzadziej, szczególnie przez nadawcę komunikatu (lekarza), co coraz częściej podnosi się w dyskusjach dotyczących poprawy komunikacji między lekarzem a pacjentem. Ten rodzaj interakcji interpersonalnej może odbywać się różnymi kanałami przekazu, stąd może ona mieć charakter pośredni lub bezpośredni. Inną cechą tej wzajemnej influencji jest czas jej trwania, krótki, np. w odniesieniu do wizyty ambulatoryjnej, jednorazowej porady lekarskiej lub długi do bardzo długiego, w przypadku chorób przewlekłych. Ten szczególny rodzaj komunikacji Doroszewski nazywa „medyczną komunikacją interpersonalną”, którą charakteryzuje „umyślne, świadome i celowe, bezpośrednie lub pośrednie, przekazywanie informacji wraz ze zjawiskami jej towarzyszącymi przez jedną osobę (nadawcę) drugiej osobie (odbiorcy)”¹⁷. Można zatem powiedzieć, że jest to interakcja dwóch osób (w środowisku medycznym będą to relacje na linii lekarz-pacjent, ale także m.in. pacjent-pielęgniarka, lekarz-lekarz, lekarz-rodzina pacjenta, lekarz-pielęgniarka, pacjent-rehabilitant, pacjent-farmaceuta), zachodząca w określonym kontekście, w określonej sytuacji i mająca cechy relacji symetrycznej bądź niesymetrycznej. Pierwszy rodzaj relacji odbywa się między stronami posiadającymi taki sam lub zbliżony status, np. lekarz-lekarz, drugi natomiast zachodzi między partnerami, z których jeden ma pozycję uprzywilejowaną, hierarchicznie nadrzędną, np. lekarz-pielęgniarka.

W tym miejscu należy podsumować rodzaje treści komunikatu w dyskursie medycznym, które zostały ujęte w szerszej perspektywie we wcześniejszym fragmencie niniejszego tekstu. W zależności od implikacji, jakie

---

¹⁵ J. Doroszewski, *op. cit.*, s. 43.

¹⁶ *Ibidem*, s. 43.

¹⁷ *Ibidem*, s. 45.

te komunikaty ze sobą niosą wyróżnia się ich trzy rodzaje: 1) o charakterze informacyjnym, 2) o charakterze emotywnym, 3) o charakterze dyrektywnym. Informacyjny charakter komunikowania się oznacza tu pozyskanie informacji koniecznych do podjęcia decyzji, czyli np. wywiad lekarski czy wywiad pielęgniarski celem zaplanowania procesu leczniczego i zarazem osiągnięcia założonego celu, tj. wyleczenie, powstrzymanie, ustabilizowanie lub spowolnienie rozwoju procesu chorobowego, zapewnienie odpowiedniej jakości życia w przypadku stanów paliatywnych. Jest to także przekazywanie informacji o stanie chorego, o planach terapeutycznych, o zamierzonych dalszych postępowaniach terapeutyczno-leczniczych. Funkcja emotywna służy wyrażaniu emocji i uczuć partnerów interakcji, jest to ten szczególny rodzaj interakcji lekarza z pacjentem, któremu obecnie poświęca się coraz więcej uwagi również w polskim w środowisku medycznym i pacjenckim. Dyrektywna funkcja w komunikacji pomiędzy lekarzem a pacjentem łączy się z motywowaniem do działania, do podejmowania starań prowadzących do przestrzegania zaleceń związanych np. z dawkowaniem leków, przestrzeganiem diety, sposobem postępowania okołoi pozabiegowego etc. Szczególne znaczenie ma tu motywowanie do procesu leczenia w obliczu choroby słabo rokującej. W komunikacji medycznej można także realizować funkcję terapeutyczną komunikatu, czyli wywierać wpływ na stan emocjonalny i przekonaniowy pacjenta. Choć w językoznawczej literaturze przedmiotu nie jest ona wymieniana, to jednak coraz częściej pisze się o niej w opracowaniach dotyczących wpływu komunikatu na stan mentalny i mentalno-emocjonalny pacjenta jako podmiotu uczestniczącego w dyskursie medycznym.

Obszary działania społecznego w komunikacji medycznej i proces komunikacji zachodzący pomiędzy lekarzem i pacjentem

W przypadku dyskursu medycznego w odniesieniu do komunikowania wymienia się dwa obszary działania społecznego, które łączy wspólny cel – efektywne działania skutkujące polepszeniem stanu zdrowia chorego¹⁸. W pierwszym przypadku należy rozpatrywać akt pomiędzy lekarzem a pacjentem (lub pacjentem i innymi pracownikami sektora związanego ze świadczeniem usług zdrowotnych), w drugim natomiast wymiana komunikatu zachodzi między samymi pracownikami tego sektora. Mimo wspólnych treści w sytuacji związanej z jednym i tym samym przypadkiem cho-

---

¹⁸ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, PWN, Warszawa 1998, s. 313.

robotycznym komunikacja na obu tych płaszczyznach będzie zachodzić w odmienny sposób, co ma związek z asymetrią informacyjną, jako że lekarz lub inny profesjonalista służby zdrowia jest ekspertem, pacjent natomiast zwykle jest laikiem, ma zatem wiedzę wybiórczą. W komunikacji lekarz-pacjent uczestnikami procesu mogą być sami pacjenci, ale także i rodzina pacjenta, czy osoby trzecie mające pewien dostęp do informacji o stanie zdrowia chorego. Kontekst tego procesu jest zwykle dyktowany warunkami niezależnymi od samych uczestników, m.in. warunki placówki świadczeń zdrowotnych, specyfika jednostki chorobowej. Mówimy tutaj o komunikatach zorientowanych wokół stanu chorego zarówno werbalnych, jak i niewerbalnych wyrażających stany emocjonalne partnerów sytuacji komunikacyjnej. Problemem w tym specyficznym rodzaju komunikacji są szумы powstające na skutek np. niewłaściwych warunków (w gabinecie znajduje się więcej osób niezaangażowanych bezpośrednio w daną sytuację aktu komunikacyjnego, otoczenie jest „nieprzyjazne” dla danej sytuacji, uczestnicy mają pewne uprzedzenia itp.). Barrierami w tym procesie mogą być również aspekty personalne związane z wiekiem, wykształceniem uczestników, różnice socjokulturowe, czy też niedostosowania sposobu wypowiedzi przez lekarza używającego profesjolektu lekarskiego, często niemożliwym do odkodowania przez odbiorcę – laika-pacjenta.

W drugim z wymienionych obszarów komunikacja odbywa się pomiędzy personelem medycznym i w związku z tym można ją odnieść do komunikowania organizacyjnego. Jeśli przeanalizujemy placówkę świadcząca usługi zdrowotne jako organizację, w której zachodzą procesy komunikacyjne pomiędzy osobami na różnych poziomach struktury organizacyjnej, wyróżnimy dwa rodzaje tych procesów: interpersonalne i grupowe. Pierwszy z nich wydaje się bardziej złożony, gdyż może odbywać się w dwóch kierunkach: w górę i w dół¹⁹. Drugi rodzaj odbywa się na tym samym poziomie. Pierwsze ujęcie określa sytuację, w której pracownik relacjonuje swoje zadania przełożonemu (laborant lekarzowi, pielęgniarka lekarzowi, stażysta lekarzowi, lekarz oddziałowy ordynatorowi itp.), w przypadku omawianej komunikacji medycznej będą to kwestie związane z danym przypadkiem chorobowym (komunikacja interpersonalna w górę). Drugi schemat zakłada sytuację dokładnie odwrotną i opisuje wydawanie poleceń podwładnym przez przełożonego (komunikacja interpersonalna w dół). W takim schemacie organizacyjnym pojawia się również komunikowanie w obrębie grupy formalnej bądź nieformalnej. W szpitalu (rozumianym zarówno jako instytucja związana z ochroną zdrowia oraz świad-

---

¹⁹ Por. B.R. Kuc, J.M. Moczydłowska, *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Difin, Warszawa 2009, s. 193; J. Penc, *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*, Difin, Warszawa 2010, s. 115.

czeniu usług zdrowotnych, jak i miejsce, w którym zachodzą procesy komunikacji medycznej) komunikowanie grupowe w obrębie grupy formalnej będzie miało miejsce wśród np. samych lekarzy, pielęgniarek, czy rehabilitantów pracujących na jednej zmianie, komunikowanie nieformalne natomiast odniesiemy do grup osób z różnych szczebli w hierarchii pracowniczej (komunikacja interpersonalna w kierunku poziomym).

Modele komunikacji w dyskursie medycznym

W ujęciu tradycyjnym komunikacji medycznej między lekarzem a pacjentem mamy dwóch partnerów: pacjenta ze słabym poziomem wiedzy, ale jednocześnie z informacjami niezbędnymi dla drugiego uczestnika, który dzięki ich zebraniu przez wywiad lekarski będzie w stanie wypełnić czy też osiągnąć zamierzone cele (przeanalizowanie przypadku, wybór metody terapeutycznej, przekazanie informacji pacjentowi o dalszym postępowaniu, zaleceniach etc.) W tym modelu rola pacjenta sprowadza się do zaakceptowania tych decyzji i dostosowaniu się do zaleceń. Jest to tzw. model asymetryczny lub paternalistyczny akcentujący bezwarunkowo autorytet lekarza, w którym pacjent przyjmuje rolę biernego odbiorcy komunikatu i w którym prawo decyzji leży tylko po jednej stronie. Obecnie, w związku ze wzrostem świadomości pacjentów oraz łatwym dostępem do nowych technologii, komunikacja ta przybiera postać modelu partnerskiego lub nawet bliskiego nowemu zjawisku określanego jako pacjocentryzm. W modelu partnerskim charakterystyczne jest współdziałanie uczestników sytuacji komunikacyjnej i włączenie pacjenta do współdecydowania o procesie leczniczym. W modelu zorientowanym na pacjenta wskazującym na symetrię relacji obu uczestników procesu komunikacyjnego decyzje podejmowane przez lekarza uzgadniane są z pacjentem i, co ważne, przy wyborze terapii brane są pod uwagę takie aspekty życia pacjenta, jak jego sytuacja społeczna, rodzinna, potrzeby emocjonalne czy postawy wobec proponowanych rozwiązań.

Zastosowanie danego modelu komunikacji pozostaje w sferze dyskusji i uzależnione jest od okoliczności, które uzasadniają wybór danego rodzaju postępowania. Powinno być jednak zgodne z potrzebami i oczekiwaniami obu partnerów sytuacji komunikacyjnej i dla zapewnienia spełnienia celu nadrzędnego tego procesu przy zachowaniu wspólnej płaszczyzny porozumienia. Nadawanie znaczeń naszym przekazom i sprawne komunikowanie się z drugim człowiekiem zależne są od wzajemnego zrozumienia czyli właściwego kodowania i dekodowania informacji, dzięki czemu intencja nadawcza będzie zgodna z interpretacją komunikatu. Istotne są również szacunek, akceptowanie prawa do własnych wyborów, wiara we wzajemne

dobre intencje w dążeniu do współpracy w nakreśleniu wspólnego celu terapeutycznego.

Podsumowanie

Komunikacja między lekarzem a pacjentem jest szczególnym rodzajem interakcji międzyludzkiej, wymagającym odpowiedniego podejścia do jednostki. Wskazanie zadań interlokutorów oraz ról jakie pełnią w tym procesie, poprzez nakreślenie wybranych zasad prowadzenia dialogu na podstawie wybranych teorii językoznawczych, wydaje się zabiegiem ułatwiającym i porządkującym zrozumienie istoty komunikowania się specjalisty i laika. Obecnie podkreśla się znaczenie podejścia humanistycznego w naukach medycznych, które przez umożliwienie holistycznego podejścia do pacjenta jest istotnym czynnikiem uzupełniającym proces terapeutyczny. Zauważa się potrzebę zrozumienia sfery emocjonalnej, poznawczej i behawioralnej chorego, co w połączeniu z postępowaniem w diagnostyce schorzeń odgrywa ważną rolę w osiągnięciu wyznaczonych celów w procesie dochodzenia do zdrowia. Sposób prowadzenia dialogu, przekazywania informacji przez personel medyczny wpływają na proces zdrowienia pacjenta, ale i postrzegania przez osobę chorą istoty schorzenia, proponowanych zabiegów oraz planów terapeutycznych. Kształtowanie humanistycznych postaw, umiejętności interpersonalnych, sposobów komunikowania się z pacjentami, postrzegania chorego jako indywidualnej jednostki stają się obecnie, obok wiedzy techniczno-instrumentalnej, *stricte* medycznej, również istotnymi elementami edukowania kadr medycznych. Leczenie, niesienie pomocy to szczególny rodzaj kontaktu, wymagający poznania kompetencji komunikacyjnych w świetle humanistycznego podejścia do drugiego człowieka.

Piśmiennictwo

- Balint M., *The Doctor, His Patient and the Illness*, Pitman, London. 2e, 1964. Millenium edition, 2000, Churchill Livingstone, Edinburgh.
- Baylon Ch., Mignot X, *Komunikacja*, Flair, Kraków 2008.
- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społecznego*, Astrum, Wrocław 1999.
- Doroszewski J., *Komunikacja pacjenta z lekarzem – literatura, stanowiska, problemy* [w:] *Językowe, psychologiczne i etyczne aspekty komunikacji lekarza z pacjentem*, Warszawa: Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2006.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, PWN, Warszawa 1998.
- Głodowski W., *Komunikowanie interpersonalne*, Hansa Communication, Warszawa 2006.
- Grice H.P., *Logic and conversation*, [in:] Cole P., Morgan J.L. (red.), *Syntax and semantics*,

- V/3, New York Academic Press,, tłumaczenie: Grice H.P. *Logika i konwersacja*, „Prze-
gląd Humanistyczny” 1977, t. 21, nr 6.
- Grzegorzyczkowa R., *Podstawowe funkcje języka a dialog lekarz-pacjent* [w:] *Komunikacja
lekarz-pacjent w diagnostyce i leczeniu nowotworów*, Warszawska Drukarnia Naukowa
PAN, Warszawa 2005.
- Horder J., *The First Balint Group*, „British Journal of General Practice” 2001, no. 51.
- Kiklewicz A., *Reguły konwersacyjne H. P. Grice’a: pragmatyka czy semantyka?*, „Linguistica
Copernicana” 2011, nr 2(6).
- Kuc B.R., Moczyłowska J.M., *Zachowania organizacyjne. Podręcznik akademicki*, Difin,
Warszawa 2009.
- Kurcz I., *Język i komunikacja*, [w:] J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psycholo-
gia ogólna*, GWP, Gdańsk 2000.
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Antykwa, Kraków 2000.
- Penc J., *Komunikacja i negocjowanie w organizacji*, Difin, Warszawa 2010.
- Reber A.S., Reber E.S., *Słownik psychologii*, Scholar, Warszawa 2005.
- Strelau J., *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna*, GWP, Gdańsk 2000.
- Wade D.T., Halligan W., *Do Biomedical Models of Illness make Good Healthcare Systems?*,
„British Medical Journal” 2004, no. 329.

Autor

mgr Oliwia Kowalczyk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera
w Bydgoszczy

Pracownia Komunikacji w Medycynie CM UMK

9. ZASADY WSPÓLDZIAŁANIA JEDNOSTEK OCHRONY PRZECIWPOŻAROWEJ Z POLICJĄ PODCZAS ZDARZEŃ RATOWNICZYCH NA TERENIE POWIATU BRZESKIEGO

Izabela Kmak-Błaszczuk

Słowa kluczowe: straż pożarna, policja, działania ratownicze, bezpieczeństwo, współdziałanie.

Wprowadzenie

Konstytucja, jako najwyższe prawo Rzeczypospolitej Polskiej w artykule 5 stanowi, że Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju¹.

Kluczowym elementem systemu gwarantującego bezpieczeństwo społeczeństwu jest współdziałanie różnych podmiotów, które poprzez realizację ustawowych zadań zapewniają ochronę obywatelom. Zasady oraz formy współdziałania regulują ustawy, rozporządzenia oraz różnego rodzaju porozumienia zawierane pomiędzy podmiotami. Zadaniem tych wszystkich aktów prawnych jest stworzenie regulacji szeroko pojętego bezpieczeństwa społeczności lokalnej na terenie chronionym. W obliczu rozwoju cywilizacyjnego wzrasta ilość potencjalnych zagrożeń oraz zmienia się ich charakter, co powoduje konieczność ciągłego doskonalenia procedur ratowniczych.

Głównym celem podjętych rozważań jest przedstawienie zasad współdziałania jednostek ochrony przeciwpożarowej z policją jako podmiotów wiodących w zapewnieniu bezpieczeństwa na terenie powiatu brzeskiego. Analiza zagrożeń, przedstawienie w świetle przepisów prawnych organizacji jednostek ochrony przeciwpożarowej i policji oraz zakresu przypisa-

---

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

nych im ustawowo zadań pozwoli na przybliżenie zasad ich współdziałania.

Zagrożenia występujące na terenie powiatu brzeskiego

Powiat brzeski jest jednym z dwunastu powiatów województwa opolskiego, leży w pobliżu dwóch znaczących miast – Opola i Wrocławia. Powiat składa się z trzech gmin miejskich (Brzeg, Grodków i Lewin Brzeski) oraz trzech wiejskich (Skarbimierz, Lubsza i Olszanka). Powierzchnia powiatu to 876 km², zamieszkuje go ponad 90 tys. mieszkańców². Główną rzeką powiatu jest Odra, natomiast lasy zajmują 18,9% całości powierzchni³.

Zagrożenia na terenie powiatu brzeskiego wynikają z szeroko pojętego rozwoju cywilizacyjnego oraz położenia geograficznego. Do najpoważniejszych należą: powódź, pożary, katastrofy komunikacyjne i budowlane, skażenia chemiczno – ekologiczne, anomalie pogodowe: huraganowe wiatry, trąby powietrzne, susze, upały, mróz, obfite opady śniegu⁴.

Zagrożenie powodzią wynika z usytuowania rzeki Odry, której długość wynosi 38,6 km i przebiega przez 4 gminy powiatu: Brzeg, Skarbimierz, Lubsza, Lewin Brzeski. Najbardziej zagrożona jest gmina Lewin Brzeski, z uwagi na położenie w dolinie rzek Odry i Nysy Kłodzkiej. Powódź może wystąpić również w wyniku intensywnych opadów deszczu, roztopów oraz tworzących się na rzekach zatorów lodowych⁵.

Zagrożenie pożarem może wystąpić na terenie całego powiatu, w lasach, w obiektach mieszkalnych, przemysłowych, użyteczności publicznej, upraw i nieużytków, środków transportu i materiałów niebezpiecznych przewożonych zarówno środkami transportu drogowego lub kolejowego. Pożary lasów zwykle obejmują duże obszary i stanowią zagrożenie dla kolejowych i drogowych szlaków komunikacyjnych. Zasięg pożarów obiektów mieszkalnych, przemysłowych i magazynowych zwykle ogranicza się

---

² *Gmina Miejska Brzeg. Powiat Brzeski, Statystyczne Wademecum Samorządowca 2017*, Urząd Statystyczny w Opolu, https://opole.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_opolskie/portrety_gmin/brzeski/gmina_Brzeg.pdf (online: 14.09.2018).

³ *Ibidem.*

⁴ *Plan Zarządzania Kryzysowego Powiatu Brzeskiego z dnia 26 stycznia 2018 r.*, opracował J. Koronkiewicz, Brzeg 2018, <https://brzeg-powiat.pl/powiat-brzeski/pczk/plan-zarzadzania-kryzysowego-powiatu-brzeskiego/> (online: 05.08.2018)

⁵ *Ibidem.*

do miejsca ich lokalizacji. Największym natomiast zagrożeniem są pożary zakładów zwiększonego ryzyka⁶, które posiadają na swoim terenie substancje chemiczne używane podczas procesu produkcyjnego. W Brzegu na terenie Zakładów Tłuszczowych „Kruszwica” S.A przy ul. Ziemi Tarnowskiej zmagazynowany jest heksan, kwas siarkowy oraz wodorotlenek sodowy⁷. Zagrożenie pożarowe stanowią również zbiorniki paliw płynnych i gazów skroplonych oraz gazociągi przesyłowe, którymi przesyłany jest gaz ziemny. Osobną grupę stanowią pożary upraw i nieużytków, które pomimo prowadzenia na szeroką skalę kampanii medialnych o zakazie wypalania traw, pozostałości roślinnych i ściernisk, wywoływane są przez człowieka i stanowią duże zagrożenie dla mieszkańców oraz mogą powodować niekontrolowane rozprzestrzenianie się pożaru na okoliczne zabudowania.

Przecinające teren powiatu szlaki komunikacyjne drogowe i kolejowe o zasięgu krajowym i międzynarodowym stanowią potencjalne zagrożenie wystąpienia wypadków komunikacyjnych oraz z uwagi na przewóz materiałów niebezpiecznych, występuje zagrożenie chemiczne i ekologiczne.

Rozbudowa infrastruktury kolejowej, zwiększenie liczby podróżujących oraz różnorodność przewożonych materiałów niebezpiecznych zwiększają ryzyko wystąpienia poważnych wypadków i incydentów w transporcie kolejowy⁸. Przez teren powiatu brzeskiego przebiegają trzy trasy kolejowe. Linia kolejowa nr 132 o dużym natężeniu ruchu towarowego i osobowego, łączy województwa śląskie, opolskie i dolnośląskie, obsługuje trasę Bytom-Wrocław Główny. Stanowi część linii E 30 zaliczanej do III paneuropejskiego korytarza transportowego łączącego Niemcy, Polskę i Ukrainę. Linia kolejowa nr 277 przebiega na trasie Opole Groszowice-Wrocław Brochów charakteryzuje się mniejszym natężeniem ruchu. Regionalna Linia kolejowa nr 288 obsługuje pasażerów na trasie Nysa – Grodków-Brzeg. Zagrożenie stanowić może wypadek pociągu pasażerskiego powodujący dużą liczbę poszkodowanych, utrudniony dostęp w dotarciu do miejsca zdarzenia lub wypadek pociągu towarowego⁹.

---

⁶ Rozporządzenie Ministra Rozwoju z dnia 29 stycznia 2016r. w sprawie rodzajów i ilości znajdujących się w zakładzie substancji niebezpiecznych decydujących o zaliczeniu zakładu do zakładu o zwiększonym lub dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej (Dz.U. 2016 poz. 138).

⁷ Heksan 190 ton w 7 zbiornikach i instalacji wydziału ekstrakcji, kwas siarkowy 15% – 90 ton w zbiorniku, wodorotlenek sodowy 50% – 80 ton w zbiorniku, *Plan Zarządzania Kryzysowego Powiatu Brzeskiego z dnia 26 stycznia 2018 r...*, op. cit., s. 28.

⁸ PKP Polskie Linie Kolejowe uchwałą nr 1266/2017 z dnia 21 grudnia 2017r. wprowadziły Instrukcję o postępowaniu przy przewozie koleją towarów niebezpiecznych IR-16, https://www.plk sa.pl/files/public/user_upload/pdf/Akty_prawne_i_przepisy/Instrukcje/Wydruk/Instrukcja_o_postepowaniu_przy_przewozie_koleja_towarow_niebezpiecznych_Ir-16_21_12_17.pdf (online: 05.08.2018).

⁹ *Plan Zarządzania Kryzysowego Powiatu Brzeskiego z dnia 26 stycznia 2018 r...*, op. cit.

Przez teren powiatu brzeskiego przebiegają, oprócz dróg wojewódzkich, powiatowych i gminnych, dwie drogi krajowe nr DK 94 i DK 39 oraz autostrada A4 o bardzo dużym natężeniu ruchu. Zagrożenie stanowią wypadki komunikacyjne z udziałem zarówno samochodów osobowych, autobusów, jak i pojazdów ciężarowych ze szczególnym uwzględnieniem przewożących substancje niebezpieczne.

Katastrofy budowlane mogą wystąpić we wszelkiego rodzaju budynkach, bez względu na ich przeznaczenie oraz wielkość. Szczególnie zagrożone są budynki wysokie znajdujące się na terenie Brzegu, do których zaliczamy 10 kondygnacyjne budynki mieszkalne przy ul. Ofiar Katynia i Szkolnej oraz 13 kondygnacyjne budynki przy ul. Chocimskiej. Na terenie miasta znajdują się również budynki, które zaliczamy do najwyższych z uwagi na wysokość wieży, są to budynek Ratusza Miejskiego przy ul. Rynek 1 wysokość wieży 57 m., Kościół Świętego Krzyża przy ul. Pańskiej, wysokość wieży 58 m., Kościół Świętego Krzyża na Placu Kościelnym, wysokość wieży 45 m.

W powiecie brzeskim znajduje się wiele czynników mogących stworzyć potencjalne zagrożenie, jak: rozbudowana infrastruktura drogowa i kolejowa, wypadki komunikacyjne, przewóz materiałów niebezpiecznych, zakłady pracy magazynujące i stosujące przy produkcji materiały niebezpieczne, duże zalesienie terenu oraz rzeki Nysa Kłodzka i Odra. Ważną kwestią w podejmowanych działaniach prewencyjnych jest tworzenie systemów zapobiegających powstawaniu zagrożeń oraz wypracowaniu wspólnie z innymi podmiotami ratowniczymi skutecznych możliwości ich likwidacji. Do tego celu służy tworzenie analizy zagrożeń powiatu, a następnie powiatowych planów ratowniczych¹⁰.

Krajowy system ratowniczo-gaśniczy – organizacja i zadania

Zgodnie z ustawą z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (dalej: u.p.s.p.) Państwowa Straż Pożarna (PSP) to formacja zawodowa, umundurowana, wyposażona w specjalistyczny sprzęt, przeznaczona do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi i innymi miejscowymi zagrożeniami¹¹. Podstawowe zadania PSP zostały zdefiniowane w art. 1 ust. 2 u.p.s.p., do których należą m.in. rozpoznawanie zagrożeń pożarowych i in-

---

¹⁰ Opracowywanie planów ratowniczych na obszarze powiatu należy do zadań komendanta powiatowego PSP, art. 13 ust. 6 pkt 10 ustawy z dnia 24 sierpnia 1991r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. 2018 poz. 1313).

¹¹ *Ibidem*, art.1 ust. 1.

nych miejscowych zagrożeń, organizowanie i prowadzenie akcji ratowniczych w czasie pożarów, klęsk żywiołowych lub likwidacji miejscowych zagrożeń. Do zadań PSP należy także wykonywanie pomocniczych specjalistycznych czynności ratowniczych w czasie klęsk żywiołowych, nadzór nad przestrzeganiem przepisów przeciwpożarowych, prowadzenie prac naukowo-badawczych w zakresie ochrony przeciwpożarowej oraz ochrony ludności.

Na podstawie ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (dalej: u.o.o.p.) PSP organizuje Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy (KSRG), mający na celu ochronę życia, zdrowia, mienia lub środowiska poprzez walkę z pożarami lub innymi klęskami żywiołowymi; ratownictwo techniczne, chemiczne, ekologiczne, medyczne oraz współpracę z jednostkami systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego (PRM)¹².

KSRG jest integralną częścią organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa obejmującego obszar całego kraju. System skupia jednostki ochrony przeciwpożarowej, inne służby, inspekcje, straże, instytucje oraz podmioty, które dobrowolnie w drodze umowy cywilnoprawnej zgodziły się współdziałać w akcjach ratowniczych. Zadania KSRG zostały określone w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego¹³. Centralnym organem administracji rządowej w sprawach organizacji KSRG i ochrony przeciwpożarowej jest Komendant Główny PSP, podlegający bezpośrednio Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Funkcjonowanie KSRG zorganizowano na trzech poziomach, zgodnie z podziałem administracyjnym kraju: powiatowym, wojewódzkim i krajowym. Komendant Główny PSP, wojewoda lub starosta odpowiednio na obszarze kraju, województwa lub powiatu określają zadania KSRG, koordynują jego funkcjonowanie i kontrolują wykonywanie wynikających stąd zadań, a w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń życia, zdrowia lub środowiska kierują tym systemem¹⁴. Podmioty KSRG na obszarze powiatu realizują podstawowe czynności ratownicze oraz specjalistyczne czynności ratownicze w przypadku, gdy posiadają na terenie powiatu siły i środki umożliwiające podjęcie tych czynności¹⁵.

W ramach KSRG na terenie powiatu brzeskiego funkcjonują dwie Jednostki Ratowniczo-Gaśnicze w Brzegu i Grodkowie oraz dziesięć jednostek

---

¹² Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. 2018, poz. 620).

¹³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 lipca 2017 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. 2017 poz. 1319).

¹⁴ Art.14 ust. 3 ustawy z dnia 24 sierpnia 1991r.o ochronie przeciwpożarowej.

¹⁵§ 5 ust.1-2 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 lipca 2017r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego.

ochotniczych straży pożarnych (OSP) włączonych do KSRG: OSP Michałowice, OSP Lubsza, OSP Lewin Brzeski, OSP Olszanka, OSP Przylesie, OSP Lipki, OSP Tarnów Grodkowski, OSP Bąków, OSP Czepielowice i OSP Skorogoszcz¹⁶. Ponadto na terenie powiatu funkcjonuje 21 jednostek OSP niewłączonych do KSRG.

KSRG na poziomie powiatu tworzą następujące podmioty:

1. Komenda Powiatowa Państwowej Straży Pożarnej (KP PSP) w Brzegu;
2. jednostki ochrony przeciwpożarowej mające siedzibę na obszarze powiatu włączone do KSRG;
3. powiatowy zespół reagowania kryzysowego;
4. włączone do KSRG inne podmioty, inspekcje, straże, instytucje;
5. specjaliści w sprawach ratownictwa i inne podmioty, włączone do KSRG w drodze umowy cywilnoprawnej.

W Komendzie Powiatowej PSP w Brzegu jest zatrudnionych 110 funkcjonariuszy posiadających odpowiednie kwalifikacje do prowadzenia działań ratowniczo-gaśniczych. Skuteczność w podejmowanych działaniach zapewnia nie tylko wyszkolenie strażaków, ale również specjalistyczny sprzęt i pojazdy pożarnicze stanowiące wyposażenie Komendy Powiatowej PSP w Brzegu¹⁷. Rozbudowany system łączności zapewnia połączenie wszystkich jednostek OSP włączonych do KSRG ze stanowiskiem kierownika Komendanta Powiatowego PSP w Brzegu za pomocą systemu zdalnego alarmowania.

Policja – organizacja i zadania

Policja to podstawowy organ państwowy odpowiedzialny za bezpieczeństwo publiczne. Status organizacyjno-prawny Policji określa ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji¹⁸ (dalej: u.p.) W myśl art. 1 pkt 1 u.p. Policja to umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania

---

¹⁶ *Biuletyn Informacji Publicznej: Państwowa Straż Pożarna województwa opolskiego, Wykaz jednostek OSP włączonych do KSRG, stan na 7 marca 2018 r.*, http://psp.opole.pl/bip/static/upload/stroiny/zalaczniki/wykaz-jednostek-w-ksrg/bip_osp_w_ksrg_stan_na_2018_03_07.pdf (online: 28.08.2018).

¹⁷ *Informacja o stanie ochrony przeciwpożarowej miasta Brzeg w 2017 r. Brzeg, 19 czerwiec 2018 r.*, <http://brzeg24.pl/wp-content/uploads/2018/06/informacja-ochrona-p.po%C5%BC.pdf> (online: 08.09.2018).

¹⁸ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2017 poz. 2067, 2405, Dz.U. 2018 poz. 106, 138, 416, 650, 730,1039).

bezpieczeństwa i porządku publicznego. Podstawowe zadania Policji zostały zdefiniowane w art. 1 ust. 2 u.p., do których należą: ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi, wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców, współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów, gromadzenie, przetwarzanie i przekazywanie informacji kryminalnych¹⁹. Policja realizuje także zadania wynikające z przepisów prawa Unii Europejskiej oraz umów i porozumień międzynarodowych na zasadach i w zakresie w nich określonych²⁰.

Komenda Powiatowa Policji (KPP) w Brzegu wykonuje na obszarze powiatu brzeskiego zadania określone w u.p. w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom. KPP w Brzegu składa się z czterech wydziałów: Wydziału Kryminalnego, Wydziału Ruchu Drogowego, Wydziału do walki z Przestępczością Gospodarczą, Wydziału Prewencji oraz Zespołu do spraw Kadr i Szkolenia. Jednostkami podległymi są Komisariat Policji w Grodkowie i w Lewinie Brzeskim. W KPP w Brzegu jest zatrudnionych 173 funkcjonariuszy²¹.

Podstawy prawne i zakres współdziałania Policji i jednostek ochrony przeciwpożarowej na terenie powiatu brzeskiego

Policja i PSP są podległe ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych oraz przez niego nadzorowane. Współdziałanie obu podmiotów odbywa się na zasadach ogólnych związanych z szeroko pojętym bezpieczeństwem. Aktem prawnym podpisanym na poziomie centralnym jest porozumienie między Komendantem Głównym PSP a Komendantem Głównym Policji z dnia 12 czerwca 2001 r. o współdziałaniu Państwowej Straży Po-

---

¹⁹ *Ibidem*, art. 1 ust. 2 pkt. 1-10.

²⁰ *Ibidem* art. 1 ust. 3.

²¹ *Sesja Rady Miejskiej w Brzegu w dniu 28 czerwca 2018 r.*, <http://brzeg24.pl/gmina-brzeg/124605-xlv-sesja-rady-miejskiej-brzegu-relacja-na-zywo/> (online: 08.09.2018).

zarnej i Policji²² (dalej: porozumienie).

W porozumieniu strony w zakresie swoich kompetencji zobowiązały się do współdziałania polegającego na koordynowaniu wspólnych przedsięwzięć i pomocy służących zapobieganiu i usuwaniu skutków zdarzeń ratowniczych związanych z występowaniem zagrożeń dla życia, zdrowia i bezpieczeństwa ludzi oraz ich mienia i środowiska, których przyczyną są katastrofy naturalne i awarie techniczne, zakłócenia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz inne miejscowe zagrożenia. Współdziałaniem objęte są czynności zwłaszcza, z zakresu działań zapobiegawczo-przygotowawczych, organizowania i prowadzenia działań likwidujących zagrożenie na miejscu zdarzenia oraz szkolenie i doskonalenie zawodowe.

Współdziałanie obejmuje głównie działania zapobiegawczo-przygotowawcze w zakresie analizy sytuacji oraz zjawisk mogących powodować zagrożenie, analizy aktów prawnych z przedstawianiem propozycji ich zmian, które przyczynią się do: poprawy skuteczności działań, kontroli przestrzegania przepisów, konsultacji planów ratowniczych i planów działania w warunkach zagrożeń, wymiany informacji. W zakresie organizowania i prowadzenia działań likwidujących zagrożenie na miejscu zdarzenia ratowniczego współdziałanie obejmuje: wymianę informacji, koordynowanie działań obu służb, udzielanie wzajemnej pomocy podczas prowadzonych działań. W zakresie szkolenia i doskonalenia zawodowego strony deklarują przeprowadzanie wspólnych ćwiczeń i manewrów, współpracę w zakresie szeroko pojętego kształcenia celem poznania wszystkich procedur reagowania na zagrożenie, technik ratowniczych i interwencyjnych oraz sprzętu.

W ramach realizacji porozumienia Komendant Główny PSP wdrożył procedurę dysponowania specjalistycznych grup poszukiwawczo-ratowniczych (SGPR) KSRG do działań poszukiwawczych prowadzonych w terenie²³. Procedura określa zasady dysponowania SGPR podczas działań poszukiwawczych osoby zaginionej.

Gotowość operacyjna sił i środków KSRG, w szczególności dyspozycyjność, wyszkolenie i wyposażenie w sprzęt ratowniczy, umożliwia ich dysponowanie w trybie pilnym według kryterium obszaru chronionego, tzn. niezbędnych sił i środków do likwidacji lub ograniczania powstałego nagłego zagrożenia, mogących przybyć na miejsce zdarzenia w najkrótszym czasie. Sieć jednostek ochrony przeciwpożarowej umożliwia dotarcie sił

---

²² Porozumienie Komendanta Głównego PSP a Komendantem Głównym Policji z dnia 12 czerwca 2001r. o współdziałaniu Państwowej Straży Pożarnej i Policji.

²³ Procedura dysponowania Specjalistycznych Grup Poszukiwawczo-Ratowniczych Krajowego Sytemu Ratowniczo-Gaśniczego do działań poszukiwawczych prowadzonych w terenie.

ratowniczych do zagrożonej ludności (85% populacji) w ciągu 15 minut²⁴.

Jednostki ochrony przeciwpożarowej i Policja na terenie powiatu brzeskiego współdziałają na wielu płaszczyznach realizując zadania związane z szeroko pojętym zapewnieniem bezpieczeństwa społeczności lokalnej.

Zakres współpracy obu służb znajduje odzwierciedlenie w uregulowaniach prawnych dotyczących powiatu. W myśl przepisów zawartych w u.o.o.p. do zadań własnych powiatu należy: prowadzenie analiz i opracowywanie prognoz dotyczących pożarów, klęsk żywiołowych oraz innych miejscowych zagrożeń, prowadzenie analizy sił i środków KSRG na obszarze powiatu, budowanie systemu koordynacji działań jednostek ochrony przeciwpożarowej wchodzących w skład KSRG oraz służb, inspekcji, straży oraz innych podmiotów biorących udział w działaniach ratowniczych na obszarze powiatu; organizowanie systemu łączności, alarmowania i współdziałania między podmiotami uczestniczącymi w działaniach ratowniczych na obszarze powiatu²⁵.

W obowiązujących rozwiązaniach legislacyjnych zgodnie z ustawą o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. (dalej: u.s.p.), powiat wykonuje zadania publiczne w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, ochrony przeciwpowodziowej, ochrony przeciwpożarowej i zapobiegania innym nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi oraz środowiska²⁶. Art. 35 u.s.p. stanowi, że starosta jest zwierzchnikiem powiatowych służb, inspekcji i straży. Zasady zwierzchnictwa zawarte w art. 35. ust 3 u.s.p. określają uprawnienia starosty, polegające na:

- 1) powoływaniu i odwoływaniu kierowników tych jednostek w uzgodnieniu z wojewodą, a także do wykonywania wobec nich czynności w sprawach z zakresu prawa pracy, jeżeli przepisy szczególne nie stanowią inaczej;
- 2) zatwierdzaniu programów ich działania;
- 3) uzgadniania wspólnego działania tych jednostek na obszarze powiatu;
- 4) zlecaniu w uzasadnionych przypadkach przeprowadzenia kontroli.

W powiecie brzeskim, na podstawie art. 38 ust.1 u.s.p., została powołana przez starostę brzeskiego Powiatowa Komisja Bezpieczeństwa i Porządku w celu realizacji zadań starosty w zakresie zwierzchnictwa nad powiatowymi służbami, inspekcjami i strażami oraz zadań określonych w ustawach w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego. Efektem działań komisji jest opracowanie i wprowadzenie w życie „Powiatowego

---

²⁴ *Organizacja KSRG, dane na dzień 31.12.2017r.*, <http://www.straz.gov.pl/download/74> (online: 10.08.2018).

²⁵ Art. 21b ustawy o ochronie przeciwpożarowej.

²⁶ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2018 poz. 995,1000, 1349).

Programu Zapobiegania Przemocności oraz Ochrony Bezpieczeństwa Obywateli i Porządku Publicznego na lata 2014-2019²⁷. Program integruje wszystkie instytucje odpowiedzialne za problem szeroko rozumianego bezpieczeństwa oraz uzgadnia ich współdziałanie m.in. w zakresie zapobiegania zagrożeniom życia, zdrowia lub mienia oraz zagrożeniom środowiska, utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochrony praw obywatelskich, a także zapobiegania klęskom żywiołowym i innym nadzwyczajnym zagrożeniom.

Dokumentem, który również określa zakres współdziałania Policji i jednostek ochrony przeciwpożarowej na terenie powiatu brzeskiego jest Powiatowy plan ratowniczy²⁸ zatwierdzany przez starostę dla obszaru powiatu, po zasięgnięciu opinii właściwego komendanta wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej. Plany ratownicze wspomagają organizację działań ratowniczych i zawierają m.in. wykaz zadań realizowanych przez podmioty ratownicze oraz inne podmioty mogące wspomagać organizację działań ratowniczych. Do tych innych podmiotów zalicza się Policja. W ramach współdziałania służb na terenie powiatu brzeskiego, podczas różnego rodzaju zdarzeń policja realizuje zadania zawarte w arkuszu uzgodnień do planu ratowniczego. Z najważniejszych należy wyszczególnić: uzyskiwanie, przetwarzanie, przekazywanie, udostępnianie informacji o zaistniałym zdarzeniu lub zagrożeniu z wykorzystaniem policyjnych systemów łączności; umożliwianie swobody dojazdu i wyjazdu ekipom i jednostkom ratowniczym; przejęcie miejsce, terenu lub obiektu po zakończeniu działań ratowniczych; zorganizowanie objazdów rejonów zagrożonych; ochrona porządku, w tym niedopuszczanie do zbiegowisk w miejscach pracy ekip ratowniczych; pilotowanie pojazdów transportujących osoby poszkodowane; pomoc podczas ewakuacji; ochrona pozostawionego mienia; identyfikacja i prowadzenie wykazu osób poszkodowanych w zdarzeniu; udzielanie pierwszej pomocy lub kwalifikowanej pierwszej pomocy poszkodowanym; udział w pracy sztabu akcji.

Zasady współdziałania Policji i jednostek ochrony przeciwpożarowej zawarte są również w Planie Zarządzania Kryzysowego Powiatu Brzeskiego z dnia 26 stycznia 2018 r. opracowanego zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym²⁹. Plan określa zasady współdziałania pomiędzy instytu-

---

²⁷ Powiatowy Program Zapobiegania Przemocności oraz Ochrony Bezpieczeństwa Obywateli i Porządku Publicznego na lata 2014-2019, http://powiat.brzeski.opolski.sisco.info/zalaczniki/2197/Brzeg_Powiatowy_Program_Zapobiegania_Przemocznosci_2014-2019_14-02-2014_11-29-35.doc (online: 7.08.2018).

²⁸ § 7 ust.1 pkt.1 rozporządzenia w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego.

²⁹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2018 poz. 1401).

cjami uczestniczącymi w realizacji przedsięwzięć planowanych na wypadek sytuacji kryzysowych. Jednostkom ochrony przeciwpożarowej przypisano kluczową rolę w fazie reagowania na sytuacje kryzysowe, natomiast policja stanowi siłę podstawową zapewniającą bezpieczeństwo podczas prowadzonych działań.

Bardzo ważną płaszczyzną współdziałania Policji i jednostek ochrony przeciwpożarowej są działania podczas wypadków drogowych i katastrof komunikacyjnych. Podczas działań w zakresie usuwania skutków zdarzeń na drogach Policja realizuje zadania w oparciu o uprawnienia wynikające z u.p., ustawy Prawo o ruchu drogowym³⁰ oraz wytycznych Komendanta Głównego Policji³¹. Do zadań tych należy: czuwanie nad bezpieczeństwem i porządkiem ruchu na drogach; kierowanie ruchem i jego kontrolowanie; usuwanie pojazdów, jeżeli utrudniają prowadzenie akcji ratowniczej; wprowadzenie tymczasowych ograniczeń lub zakazów ruchu w przypadku zdarzeń, w wyniku których może nastąpić zagrożenie bezpieczeństwa ruchu drogowego, życia lub zdrowia osób; wyznaczanie niezbędnych objazdów. Jednostki ochrony przeciwpożarowej, podczas zdarzeń na drogach, realizują zadania zgodnie z wytycznymi Komendy Głównej PSP³² oraz przepisami zawartymi w rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie zakresu i trybu korzystania z praw przez kierującego działaniami ratowniczymi³³, które dają możliwość podejmowania decyzji na miejscu zdarzenia w zależności od sytuacji.

Z uwagi na bliskość autostrady A4 podjęte zostały działania mające na celu usprawnienie prowadzenia akcji ratowniczych na drogach. Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że wypadki na drogach są bardzo częste oraz charakteryzują się największą liczbą osób poszkodowanych i ofiar śmiertelnych³⁴. W związku z koniecznością zwiększenia skuteczności podejmowanych działań na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa użytkownikom dróg, w dniu 15 grudnia 2017 r. Komendant Główny PSP oraz Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad podpisali porozumienie, którego celem jest standaryzacja zasad współpracy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej i Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Auto-

---

³⁰ Ustawa z dnia 20 czerwca 1997r. Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. 2017 poz. 1260, 1926, 2018 poz. 79, 106, 138, 317, 650, 957, 1099, 1356).

³¹ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 lipca 2007 r. w sprawie postępowania policjantów na miejscu zdarzenia drogowego.

³² Zasady postępowania jednostek ochrony przeciwpożarowej w związku ze zdarzeniami na drogach, Komenda Główna PSP, listopad 2012.

³³ Rozporządzenie rady Ministrów z dnia 4 lipca 1992r. w sprawie zakresu i trybu korzystania z praw przez kierującego działaniem ratowniczym, (Dz.U. 1992 nr 54 poz. 259).

³⁴ A. Konieczny, *Organizacja działań ratowniczych podczas zdarzeń drogowych*, „Przegląd Pożarniczy” 2016, nr 10, ss. 24-29.

strad³⁵. Analogiczne porozumienia zostały podpisane na szczeblu wojewódzkim, w województwie opolskim w dniu 9 marca 2018 r. zawarto porozumienie pomiędzy Opolskim Komendantem Wojewódzki PSP w Opolu oraz Oddziałem Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w Opolu w zakresie współdziałania podczas zdarzeń drogowych oraz poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego³⁶. Zawarte porozumienie ma na celu poprawę bezpieczeństwa na drogach krajowych województwa opolskiego, przepływ informacji na temat zagrożeń oraz współdziałanie podczas zdarzeń drogowych.

W ramach ochrony autostrady A4 opracowano „Plan działań ratowniczych dla autostrady A4” wdrożony w życie w 2012 roku oraz aktualizowany na bieżąco³⁷. Plan określa zabezpieczenie omawianego odcinka w zakresie ratownictwa technicznego, chemicznego, udziału i współdziałania podmiotów ratowniczych oraz zabezpieczenia działań ratowniczych.

Podsumowanie

Wyszczególniony powyżej katalog zadań, które realizuje Policja i jednostki ochrony przeciwpożarowej na terenie powiatu brzeskiego, analiza dokumentów określających zakres współdziałania obu służb pozwala na stwierdzenie, że w wielu różnego rodzaju zdarzeniach służby współdziałają wspólnie. W funkcjonujących uregulowaniach prawnych role służb są doprecyzowane, a każda z nich realizuje ściśle wyznaczone zadania.

Obowiązujące w Polsce przepisy prawa pozwalają na szeroko rozumianą współpracę pomiędzy służbami. Oprócz uregulowań ustawowych istnieje możliwość zawierania porozumień na szczeblu lokalnym, które określają zakres współpracy w dużej mierze uzależniony od potrzeb i uwarunkowań lokalnych. W powiecie brzeskim pomiędzy KPP Policji i KP PSP nie podpisano odrębnych porozumień, co nie ma wpływu na funkcjonowanie

---

³⁵ Informacja o podpisaniu porozumienia w dniu 15 grudnia 2017 r. w sprawie współpracy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej i Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, http://www.straz.gov.pl/aktualnosci/lista_aktualnosci/ Podpisanie-porozumienia/idn:36501(online: 10.08.2018).

³⁶ Informacja o podpisaniu porozumienia w dniu 9 marca 2018 r. sprawie szczegółowych zasad współpracy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej woj. opolskiego z Oddziałem Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w Opolu w zakresie współdziałania podczas zdarzeń drogowych oraz poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego na drogach krajowych, <http://psp.opole.pl/aktualnosci/podpisanie-porozumienia/> (online:10.08.2018).

³⁷ Informacja o uzgodnieniu planu ratowniczego dla autostrady A 4, <http://psp.opole.pl/aktualnosci/opolski-komendant-wojewodzki-psp-uzgodnil-plan-rat/> (online: 10.08.2018).

i współdziałanie obu podmiotów.

Nie sposób pominąć roli starosty, który jako zwierzchnik służb, inspekcji i straży scala wszystkie podmioty na poziomie powiatowym i czuwa nad ich sprawnym funkcjonowaniem w zakresie przewidzianym u.s.p. Przy pomocy Komisji Bezpieczeństwa i Porządku starosta realizuje i wdraża w życie zadania z zakresu bezpieczeństwa. W ramach tych działań opracowuje Plan Zarządzania Kryzysowego, który dzięki siatce bezpieczeństwa pozwala szybko zorientować się w zakresie odpowiedzialności poszczególnych służb i instytucji za realizację oraz podział zadań.

Z analizy zagadnienia zasad współdziałania jednostek ochrony przeciwpożarowej i Policji wynika, że służby na terenie powiatu brzeskiego są przygotowane do prowadzenia działań mających na celu likwidację różnego rodzaju zagrożeń. Przygotowanie do nowych wyzwań, jakie stawia rozwój cywilizacyjny, jest realizowane poprzez system szkoleń oraz organizacji wspólnych ćwiczeń doskonalących.

Wszystkie działania służące ochronie ludności i zapewnienia bezpieczeństwa, które są podejmowane w ramach ustawowych zadań nałożonych na poszczególne podmioty, zapewniają społeczeństwu poczucie bezpieczeństwa. Jest to najważniejsza rola jaka przypadła w udziale jednostkom ochrony przeciwpożarowej i Policji.

Piśmiennictwo

Konieczny A., *Organizacja działań ratowniczych podczas zdarzeń drogowych*, „Przegląd Pożarniczy”, 2016, nr 10.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

(Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U 2018 poz. 1313).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz. U 2018, poz. 620).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji

(Dz.U. 2017 poz. 2067, 2405, Dz.U. 2018 poz. 106, 138, 416, 650, 730,1039)

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym

(Dz.U. 2018 poz. 995,1000, 1349).

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2018 poz. 1401).

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997r. Prawo o ruchu drogowym

(Dz.U. 2017 poz. 1260, 1926, Dz.U. 2018 poz. 79,106, 138, 317, 650, 957, 1099, 1356).

Rozporządzenie Ministra Rozwoju z dnia 29 stycznia 2016r. w sprawie rodzajów i ilości znajdujących się w zakładzie substancji niebezpiecznych decydujących o zaliczeniu zakładu do zakładu o zwiększonym lub dużym ryzyku wystąpienia poważnej awarii przemysłowej (Dz.U. 2016, poz. 138).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 3 lipca 2017r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. 2017 poz. 1319).

Rozporządzenie rady Ministrów z dnia 4 lipca 1992r. w sprawie zakresu i trybu korzystania z praw przez kierującego działaniem ratowniczym (Dz.U. 1992 nr 54 poz. 259).

Porozumienia, procedury, wytyczne, zasady

Procedura dysponowania Specjalistycznych Grup Poszukiwawczo-Ratowniczych Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego do działań poszukiwawczych prowadzonych w terenie.

Porozumienie Komendanta Głównego PSP a Komendantem Głównym Policji z dnia 12 czerwca 2001r. o współdziałaniu Państwowej Straży Pożarnej i Policji.

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 5 lipca 2007 r. w sprawie postępowania policjantów na miejscu zdarzenia drogowego.

Zasady postępowania jednostek ochrony przeciwpożarowej w związku ze zdarzeniami na drogach, Komenda Główna PSP, listopad 2012.

Źródła internetowe

Gmina Miejska Brzeg. Powiat Brzeski, Statystyczne Wademecum Samorządowca 2017, Urząd Statystyczny w Opolu,
https://opole.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_opolskie/portrety_gmin/brzeski/gmina_Brzeg.pdf (online: 14.09.2018).

Plan Zarządzania Kryzysowego Powiatu Brzeskiego z dnia 26 stycznia 2018 r., opracował J. Koronkiewicz, Brzeg 2018,
<https://brzeg-powiat.pl/powiat-brzeski/pczk/plan-zarzadzania-kryzysowego-powiatu-brzeskiego/> (online: 05.08.2018).

Instrukcja o postępowaniu przy przewozie koleją towarów niebezpiecznych IR-16,
https://www.plksa.pl/files/public/user_upload/pdf/Akty_prawne_i_przepisy/Instrukcje/Wydruk/Instrukcja_o_postepowaniu_przy_przewozie_koleja_towarow_niebezpiecznych_Ir-16_21_12_17.pdf (online: 05.08.2018).

Organizacja KSRG, dane na dzień 31.12.2017r.,<http://www.straz.gov.pl/download/74>
(online: 10.08.2018).

Biuletyn Informacji Publicznej: Państwowa Straż Pożarna województwa opolskiego, Wykaz jednostek OSP włączonych do KSRG, stan na 7 marca 2018 r.,
http://psp.opole.pl/bip/static/upload/strony/zalaczniki/wykaz-jednostek-w-ksrg/bip_osp_w_ksrg_stan_na_2018_03_07.pdf (online: 28.08.2018).

Informacja o stanie ochrony przeciwpożarowej miasta Brzeg w 2017 r. Brzeg, 19 czerwiec 2018 r.,
<http://brzeg24.pl/wp-content/uploads/2018/06/informacja-ochrona-p.pdf> (online: 08.09.2018)

Sesja Rady Miejskiej w Brzegu w dniu 28 czerwca 2018 r.,
<http://brzeg24.pl/gmina-brzeg/124605-xlv-sesja-rady-miejskiej-brzegu-relacja-na-zywo/> (online: 08.09.2018)

Powiatowy Program Zapobiegania Przestępczości oraz Ochrony Bezpieczeństwa Obywateli i Porządku Publicznego na lata 2014-2019,
http://powiat.brzeski.opolski.sisco.info/zalaczniki/2197/Brzeg_Powiatowy_Program_Zapobiegania_Przestepczosci_2014-2019_14-02-2014_11-29-35.doc (online: 7.08.2018).

Informacja o podpisaniu porozumienia w dniu 15 grudnia 2017 r. w sprawie współpracy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej i Generalnej Dyrekcji Dróg Kra-

jowych i Autostrad,

http://www.straz.gov.pl/aktualnosci/lista_aktualnosci/Podpisanie-porozumienia/idn:36501 (online: 10.08.2018).

Informacja o podpisaniu porozumienia w dniu 9 marca 2018 r. sprawie szczegółowych zasad współpracy jednostek organizacyjnych Państwowej Straży Pożarnej woj. opolskiego z Oddziałem Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w Opolu w zakresie współdziałania podczas zdarzeń drogowych oraz poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego na drogach krajowych, <http://psp.opole.pl/aktualnosci/podpisanieporozumienia/> (online:10.08.2018).

Informacja o uzgodnieniu planu ratowniczego dla autostrady A4, <http://psp.opole.pl/aktualnosci/opolski-komendant-wojewodzki-ppsp-uzgodnil-plan-rat/> (online: 10.08.2018)

Autor
mgr Izabela Kmak-Błaszczuk
Uniwersytet Opolski

10. ZAANGAŻOWANIE MIESZKAŃCÓW W BUDOWANIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO – IDEA I ROLA BUDŻETU PARTYCYPACYJNEGO NA PRZYKŁADZIE M.ST. WARSZAWA

Marta Seredyńska

Słowa kluczowe: budżet partycypacyjny, partycypacja, zaangażowanie społeczne, społeczeństwo obywatelskie.

Wprowadzenie

Partycypacja stała się dziś zjawiskiem, o którym głośno jest w debacie publicznej, jak i w kontekście działań podejmowanych przez instytucje miejskie. Istotnie, zaangażowanie mieszkańców w życie miasta, w którym na co dzień pracują i spędzają czas jest bardzo ważne, bowiem to obywatele tworzą strukturę miejską. Jak pokazują wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej w 2015 r., Polacy są coraz bardziej świadomi możliwości, jakie mają jako obywatele i chcą je wykorzystywać¹. W 2015 r. aż 41% mieszkańców Polski stwierdziło, że ma wpływ na sprawy swojego kraju, co w porównaniu z danymi z roku 1999 (twierdząco odpowiedziało 11% respondentów), wskazuje na zmiany podejścia Polaków do zarządzania publicznego.

Niewątpliwie na większe zainteresowanie obywateli sprawami swojego miejsca zamieszkania ma także wpływ wyników wyborów – zarówno parlamentarnych, jak i samorządowych. Wygrana poszczególnych opcji politycznych, zwracających uwagę na kwestie polityki społecznej oraz proponujących zmiany w tym kierunku sprawia, że społeczeństwo zaczyna bardziej interesować się możliwościami, jakie są mu przez państwo oferowane. To sprawia, że jednostkowi obywatele podejmują działania na rzecz swojego środowiska – i nie muszą być to inicjatywy ogólnomiejskie, coraz

---

¹ Zob. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Aktywność społeczno-polityczna Polaków*, „Komunikat z Badań” 2016, nr 16.

częściej bowiem zwraca się uwagę na te o charakterze lokalnym, sąsiedzkim. Dobrym przykładem są tu Miejsca Aktywności Lokalnej, w ramach których mieszkańcy mogą podejmować się działań na rzecz swojego najbliższego otoczenia, realizować się twórczo czy społecznie.

Wśród władz większości polskich miast od kilku lat obserwować możemy tendencję do dawania możliwości współdecydowania obywatelom o przeznaczeniu części budżetu danej struktury lokalnej. Aktywna postawa mieszkańców z kolei przyczynia się do efektywnego działania instytucji miejskich, które coraz chętniej chcą wchodzić z nimi w kooperację. W dalszej części opracowania opisano, jak wygląda aktualnie partycypacja społeczna, a także wyjaśniono jakie znaczenie ma narzędzie jakim jest budżet partycypacyjny. Jest on coraz bardziej popularny, szczególnie w większych miastach, które rozwijają możliwości współpracy z obywatelami oraz system komunikacji z nimi. Na przykładzie m.st. Warszawy pokazano w jakim stopniu mieszkańcy angażują się w tworzenie inicjatyw finansowanych ze środków miejskich, a także jakiego rodzaju projekty są zgłaszane oraz realizowane.

Pojęcie partycypacji

By rozpocząć rozważania nad istotą i rolą budżetu partycypacyjnego, warto najpierw zdefiniować samo pojęcie partycypacji. Bywa ono używane dziś bardzo często, pojawia się w dyskursie publicznym jako pozytywna forma aktywizacji obywateli. Warto zaznaczyć, że partycypacja społeczna jest jednym z przejawów demokracji, który obserwować możemy we współczesnym społeczeństwie. Dzięki niej zaufanie mieszkańców do władz i instytucji publicznych wzrasta, okazuje się bowiem, że nie tylko politycy mają wpływ na kształt polityki miejskiej, lecz istotny staje się również głos społeczeństwa.

Pojęcie partycypacji określić można jako „udział obywateli w zarządzaniu sprawami społeczności, której są członkami”². To najprostsza definicja zjawiska, które staje się coraz bardziej popularne, choć D. Długosz i J. Wygnański piszą o nim jako procesie, „w trakcie którego przedstawiciele społeczeństwa uzyskują wpływ, a pośrednio i kontrolę, nad decyzjami władz publicznych, gdy te decyzje mają bezpośredni lub pośredni wpływ na ich własne interesy”³. To bardziej rozbudowany opis, jednakże dobrze oddają-

---

² J. Hausner (red.), *Komunikacja i partycypacja społeczna. Poradnik*, MSAP AE Kraków, Kraków 1999, s. 41.

³ D. Długosz, J. Wygnański, *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej*, Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych, Warszawa, s. 12.

cy możliwości, uzyskiwane dzięki partycypacji. Partycypację trafnie zdefiniowała także K. Leśniewska-Napierała, twierdząc, że jest ona „aktywnym udziałem obywateli w zarządzaniu sprawami bezpośrednio dotyczącymi społeczności, w ramach których funkcjonują”⁴. Są to jedynie przykłady opisów terminu, któremu poświęcone jest niniejsze opracowanie, jednak warto zauważyć, że wszystkie łączy wskazanie na aktywność, jaką podjąć muszą obywatele. Oznacza to, że bez ich inicjatywy nie możemy mówić o procesie partycypacji, przez co zanika także poczucie pełnej demokratyzacji społeczeństwa. Jak wskazuje bowiem D. Sześciło „usługi publiczne nawet w klasycznym państwie dobrobytu nigdy nie były polem wyłącznej aktywności administracji publicznej”⁵. Takie podejście badacza jeszcze bardziej utwierdza w przekonaniu, że do prawidłowego funkcjonowania demokratycznego społeczeństwa potrzeba kooperacji obu stron: instytucji publicznych oraz obywateli. Tylko dzięki uzyskiwanemu między nimi dialogowi możliwe jest stworzenie tkanki społecznej o dynamicznej strukturze oraz otwartej na zmiany.

Partycypacja społeczna nie byłaby jednak możliwa, gdyby nie koncepcja dotycząca zarządzania, zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. Warto zaznaczyć, że od końca lat 70. XX wieku zarządzanie na poziomie lokalnym „ulegało ewolucji: z modelu administracyjnego do urynkowienia usług i struktur publicznych (koncepcja *New Public Management*), a następnie w kierunku partycypacji obywateli w zarządzaniu (*Governance* – współzarządzanie, zarządzanie partycypacyjne)”⁶. *New Public Management* opierało się na zmianie orientacji w zarządzaniu organizacjami publicznymi. Podejście to dużą wagę przywiązywało do analizy osiągniętych wyników oraz wprowadzaniu urynkowienia do procesu świadczenia usług, a także zorientowania na potrzeby i oczekiwania obywatela. To zdecydowanie koncepcja zorientowana na klienta, którym jest obywatel danego obszaru (całego kraju, miasta). W tym kontekście bardzo istotne jest pojęcie *Governance*, które podkreśla istotę włączania społeczeństwa w procesy decyzyjne.

H. Izdebski koncepcję *Governance* uznaje za kluczową dla władzy publicznej i zarządzania sieciowego. Procesy interakcyjne w poszczególnych sieciach pomagają w rozwiązywaniu problemów oraz wzmacniają kontakty pomiędzy poszczególnymi aktorami życia społecznego. Dzięki temu odchodzimy od demokracji wyborczej, na rzecz współdecydowania. Według

---

⁴ K. Leśniewska-Napierała, *Budżet partycypacyjny jako narzędzie finansowania inwestycji w Łodzi*, „Studia Miejskie” 2017, t. 25, s. 108.

⁵ D. Sześciło, *Samoobsługowe państwo dobrobytu. Czy obywatelska koprodukcja uratuje usługi publiczne?*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015, s. 12.

⁶ J. Łukomska-Szarek, *Budżetowanie partycypacyjne jako instrument współzrządzenia sferą publiczną*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 40, s. 138.

badacza *Governance* „skupia się na kwestiach zaangażowania obywateli jako interesariuszy, a nie jedynie obywateli jako konsumentów, oraz na zapewnieniu przejrzystości i równym traktowaniu; stanowi demokrację uczestniczącą, partnerską, interaktywną, charakteryzującą się dialogiem społecznym i akcentuje rolę etyki”⁷. Zarządzanie sieciowe, o którym wspomina Izdebski polega na włączaniu podmiotów pozarządowych w procesy decyzyjne, a także na samodzielnym podejmowaniu inicjatyw przez te podmioty. Ta swego rodzaju samoorganizacja staje się skutecznym narzędziem umożliwiającym realizowanie potrzeb obywateli.

Budżet partycypacyjny jako narzędzie służące zaangażowaniu społecznemu

Udział obywateli w kształtowaniu krajobrazu miejskiego oraz budowaniu sieci i relacji społecznych możliwy jest między innymi dzięki inicjatywie, nazywanej budżetem partycypacyjnym. Podobnie jak w przypadku pojęcia partycypacji, w przypadku budżetu partycypacyjnego także nie możemy mówić o jednej uniwersalnej definicji. W różnych krajach pojęcie to odnosi się do innych rozwiązań, angażujących mieszkańców w proces podejmowania decyzji. Mówiąc najbardziej ogólnie, jest to wydzielona w ramach budżetu danej jednostki samorządu terytorialnego część środków finansowych, które przeznaczone mają być na inwestycje zgłoszone do realizacji przez samych mieszkańców. „Wzajemny dialog władz lokalnych i obywateli w zakresie redystrybucji zasobów publicznych sprzyja realizacji wspólnych celów, ułatwia skuteczną i efektywną alokację środków finansowych”⁸.

Pierwszym miastem, w którym idea budżetu partycypacyjnego miała okazję sprawdzenia było brazylijskie Porto Alegre. Kiedy w 1988 r. wybory samorządowe wygrała Partia Robotników, nowe władze poparły możliwość wprowadzenia procesu współdecydowania obywateli o wydatkowaniu środków publicznych. W roku 1989 po raz pierwszy budżet partycypacyjny wprowadzono w życie – od tego czasu rozpowszechnił się nie tylko na inne miasta Brazylii, ale i na pozostałe kraje świata. Początkowo w Porto Alegre w ramach budżetu partycypacyjnego realizowane były projekty inwestycyjne, by dopiero potem rozszerzyć się na inne działania, których z roku na rok było więcej. „Od 1989 do 2004 r. liczba angażujących się mieszkańców wzrosła do ponad 50 tys., a środki, którymi mogli oni dyspo-

---

⁷ H. Izdebski, *Od administracji publicznej do public governance*, „Zarządzanie Publiczne” 2007, nr 1, s. 14.

⁸ J. Łukomska-Szarek, *op. cit.*, s. 137.

nować stanowiły 20 proc. całego budżetu miasta. W tym czasie odsetek gospodarstw domowych posiadających dostęp do kanalizacji wzrósł z 49 proc. do prawie 100 proc., liczba uczniów w szkołach zwiększyła się o 250 proc., rozwinęły się rozliczne spółdzielnie pracownicze⁹. Tego typu dane ilościowe pokazują, że inicjatywa budżetu partycypacyjnego, nazywanego też niekiedy budżetem obywatelskim jest bardzo istotna, ponieważ daje mieszkańcom szansę wypowiedzi. Ich głos pozwala na dokonanie inwestycji w przyszłość, myśląc o tych, którzy tworzą strukturę miejską – samych mieszkańcach.

Należy pamiętać, że budżet partycypacyjny jest jedną z form dialogu pomiędzy instytucjami miejskimi a obywatelami. By jednak mógł być wprowadzony w życie, musi zostać spełnionych kilka warunków. Po pierwsze – jednostki samorządu terytorialnego muszą podjąć decyzję o nawiązaniu w ten sposób dialogu z mieszkańcami. Nie można także zapomnieć o określeniu, jak dużo środków finansowych dane miasto będzie mogło przeznaczyć na realizację celu, jakim jest podjęcie współpracy ze swoją społecznością. Zaznaczyć należy, że budżet partycypacyjny powinien obejmować wszystkich mieszkańców jednostki samorządowej, nie ograniczając się tylko do wybranej dzielnicy czy osiedla. Z. Dolewka twierdzi także, że „budżet partycypacyjny jest procesem długofalowym i powinien być organizowany co roku przez lata”¹⁰, co jest bardzo ważne, jeśli chce się kształtować długofalową strategię rozwoju miasta.

Interesujące jest, że określenie „budżet partycypacyjny” czy zastępujące je niekiedy „budżet obywatelski” nie są stosowane w polskim ustawodawstwie. Podstawą realizacji tego typu zadań stanowi art. 5a Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym który mówi, że „w wypadkach przewidzianych ustawą oraz w innych sprawach ważnych dla gminy mogą być przeprowadzane na jej terytorium konsultacje z mieszkańcami gminy”¹¹. Zasady oraz tryb, w którym są one przeprowadzane uchwała jednak rada danej gminy, co oznacza, że w każdym mieście procedura konsultowania może wyglądać nieco inaczej. Często jest ona podobna, choć zdarza się, że samorząd wprowadza modyfikacje w zależności od swoich potrzeb. Najczęściej następujące po sobie kroki opisał B. Martela, według którego po opracowaniu zasad funkcjonowania budżetu partycypacyjnego ma miejsce: „1. Zgłaszanie pomysłów przez mieszkańców i mieszkanki. 2. Sprawdzenie możliwości wykonania pomysłów i określenie propozycji, spośród których będzie można dokonywać wyboru. 3. Wybór pomysłów, które zo-

---

⁹ B. Pytlik, *Budżet partycypacyjny w Polsce. Ewolucje i dylematy*, „Studia z Polityki Publicznej/Public Policy Studies” 2017, nr 1, s. 107.

¹⁰ Z. Dolewka, *Budżet partycypacyjny w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 408, s. 65.

¹¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U. nr 16, poz. 95).

staną sfinansowane i wpisanie ich do budżetu całego miasta. 4. Realizacja zadań¹². Wybrane zadania realizowane są według dostępności środków publicznych, które zostają wpisane do projektu budżetu danej jednostki na kolejny rok. Przykładowo: projekty, na które głosowanie odbywało się w 2017 r. realizowane są w 2018 r., co pozwala na odpowiednie zabezpieczenie środków finansowych oraz dopełnienie wszystkich formalnych procedur. Wysokość środków przeznaczanych na realizację zadań ustalana jest przez poszczególne jednostki samorządu terytorialnego, jednakże zazwyczaj nie przekracza 1% planowanych wydatków całego rocznego budżetu.

W Polsce budżet partycypacyjny jest stosunkowo nowym zjawiskiem, choć cieszącym się dość dużą popularnością. Pierwszym miastem, które zaryzykowało wprowadzenie tej idei był Sopot, w którym w 2011 r. wdrożono ją na zasadzie eksperymentu. Ze względu na fakt, iż formuła ta została pozytywnie przyjęta przez mieszkańców miasta, postanowiono ją kontynuować. Rok później na wdrożenie budżetu partycypacyjnego zdecydowały się także inne miasta – Poznań, Elbląg i Zielona Góra. Za czas rozwoju budżetu partycypacyjnego i zwiększenia nim zainteresowania można z kolei uznać rok 2015, kiedy liczba miast decydujących się na taką formę zaangażowania społecznego wzrosła do 80. „Największą liczbą budżetów partycypacyjnych mogły poszczycić się te same co w 2014 r. cztery województwa. W pomorskim ich liczba wzrosła z 6 do 8, w małopolskim z 5 do 10, w wielkopolskim z 5 do 11, a w śląskim z 7 do 13. Najgorzej wypadło zaś województwo świętokrzyskie, w nim Kielce¹³. Tego typu dane ilościowe wskazują na duże zainteresowanie obywateli partycypowaniem w podejmowaniu decyzji, co do realizacji zadań publicznych, jednocześnie pokazując, w których miastach cieszyło się ono największą popularnością.

Przykłady zrealizowanych działań w m.st. Warszawa

Budżet partycypacyjny odnosi sukcesy szczególnie w większych miastach, warto więc przyjrzeć się inicjatywom, które są w ramach niego realizowane. Dobrym przykładem miasta, w którym sprawdzić można aktywność mieszkańców w tym obszarze jest m.st. Warszawa, które pozwala tak-

---

¹² B. Martela, *Budżet partycypacyjny w Polsce – wdrożenie i perspektywy*, „Władza Sądzenia” 2013, nr 2, s. 25. Por. M. Kołodziej-Hajdo, *Budżet partycypacyjny jako instrument zarządzania publicznego w koncepcji „public governance” na przykładzie miasta Krakowa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 341, s. 165.

¹³ B. Pytlik, *op. cit.*, s. 117.

że na zaobserwowanie sytuacji w poszczególnych dzielnicach.

W Warszawie budżet partycypacyjny istnieje od 2015 r. Do tego czasu już pięć razy Warszawiacy mogli zgłaszać własne pomysły oraz głosować nad ich wyborem, by potem najpopularniejsze zostały zrealizowane. W 2018 r. miało miejsce kolejne głosowanie, którego wyniki wskazują, że w kolejnym roku na inicjatywy z budżetu partycypacyjnego zostanie przeznaczonych 64 784 230 zł. W Tabeli 1 zaprezentowano, jak wiele projektów zostało zrealizowanych w poszczególnych dzielnicach Warszawy.

Tabela 1. Liczba zrealizowanych projektów ze środków budżetu partycypacyjnego w poszczególnych dzielnicach Warszawy w latach 2015–2018

Dzielnica/Rok	2015	2016	2017	2018
Bemowo	11	20	27	39
Białołęka	24	45	49	54
Bielany	9	48	70	91
Mokotów	57	81	82	90
Ochota	32	38	47	49
Praga Południe	42	66	75	87
Praga Północ	9	14	37	38
Rembertów	10	14	13	10
Śródmieście	13	25	38	61
Targówek	14	32	43	54
Ursus	5	21	13	21
Ursynów	1	46	43	58
Wawer	33	80	65	71
Wesoła	6	13	26	9
Wilanów	7	13	20	19
Włochy	23	14	38	39
Wola	32	56	51	58
Żoliborz	8	20	33	33
RAZEM	336	644	770	881

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2015, Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2016, Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2017, Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2018, Budżet Partycypacyjny – Warszawa, <http://twojbudzet.um.warszawa.pl/>.

Z roku na rok liczba wybranych projektów rosła, co dowodzi coraz większego zainteresowania inicjatywą. Obserwując kierunki działań panujące w poszczególnych dzielnicach można zauważyć, że w poszczególnych z nich istnieją wyraźne tendencje wzrostowe. Na przykład Bemowo, Praga Południe czy Wawer są dzielnicami, w których co roku wybierano najwięcej projektów, a tym samym udowodniano duże zaangażowanie społeczne mieszkańców. Spośród 18 dzielnic Warszawy, większość tych skumulowanych w centrum miasta odznacza się dużą aktywnością obywateli. Zależy to także od wielkości danej dzielnicy – te o mniejszej powierzchni, jak Wesoła, Praga Północ czy Rembertów realizują mniejszą liczbę projektów (ma na to

wpływ także pula środków zaangażowanych przez daną dzielnicę) niż o wiele większe pod względem powierzchni Mokotów czy Bielany, zamieszkiwane przez dużą liczbę osób.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł miał na celu opisanie idei oraz funkcjonowania narzędzia zaangażowania społecznego, jakim jest budżet partycypacyjny. Zdecydowanie możemy dziś bowiem zauważyć wzrost zainteresowania tego typu działaniem, czego dowodzi pojawianie się co roku nowych interesujących inicjatyw oraz większa frekwencja wśród głosujących na nie. Warto pamiętać, że to jak dużo środków zostanie przeznaczonych na zrealizowanie potrzeb mieszkańców, zależy od woli poszczególnych organów władzy. Zazwyczaj jest to jedynie 1% budżetu, jednak poszczególne przykłady projektów udowadniają, że już ten odsetek pozwala na wprowadzenie dobrych zmian.

Władzom samorządowym, które wprowadziły w życie funkcjonowanie tego narzędzia, często zależy na masowym uczestnictwie obywateli w procesie głosowania i wybierania zgłoszonych inicjatyw. To pozwala bowiem na rozeznanie się w potrzebach danej społeczności, a co za tym idzie – dokonaniem obietnic wprowadzenia zmian na większą i długofalową skalę. Zastanawiające jest jednak to, na ile budżet partycypacyjny jest wykorzystywany przez poszczególne jednostki administracji publicznej w sposób uczciwy, a na ile jako sposób na promocję wśród wyborców. B. Pytlik twierdzi, że „w rzeczywistości budżet partycypacyjny ma jednak tak zwolenników, jak i zdecydowanych przeciwników. Na podstawie zebranych danych i poczynionych obserwacji wypada stwierdzić, że w Polsce budżet partycypacyjny jest często odbierany jako *de facto* plebiscyt”¹⁴. Istotnie, zjawisko to potraktować można jako narzędzie promocji instytucji publicznych, oddających część budżetu miejskiego w ręce mieszkańców. Jednakże pamiętać należy nie tylko o efektach tych działań, ale i o samym procesie. To właśnie partycypacja, czyli współuczestnictwo w procesie decyzyjnym dotyczącym danego miasta, a także społeczne zaangażowanie obywateli jest tu najważniejsze. Z tego powodu budżet partycypacyjny zdecydowanie uznać należy za potrzebny społeczeństwu oraz spełniający jego potrzeby, czego dowodzą przytoczone w opracowaniu dane.

---

¹⁴ *Ibidem.*, s. 120.

Piśmiennictwo

- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Aktywność społeczno-polityczna Polaków*, „Komunikat z Badań” 2016, nr 16.
- Dolewka Zofia, *Budżet partycypacyjny w teorii i praktyce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 408.
- Izdebski Hubert, *Od administracji publicznej do public governance*, „Zarządzanie Publiczne” 2007, nr 1.
- Kołodziej-Hajdo Marta, *Budżet partycypacyjny jako instrument zarządzania publicznego w koncepcji „public governance” na przykładzie miasta Krakowa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 341.
- Leśniewska-Napierała Katarzyna, *Budżet partycypacyjny jako narzędzie finansowania inwestycji w Łodzi*, „Studia Miejskie” 2017, t. 25.
- Łukomska-Szarek Justyna, *Budżetowanie partycypacyjne jako instrument współzrządzenia sferą publiczną*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 40.
- Martela Borys, *Budżet partycypacyjny w Polsce – wdrożenie i perspektywy*, „Władza Sądzenia” 2013, nr 2.
- Pytlik Bogusław, *Budżet partycypacyjny w Polsce. Ewolucje i dylematy*, „Studia z Polityki Publicznej/Public Policy Studies” 2017, nr 1.
- Sześciło Dawid, *Samoobsługowe państwo dobrobytu. Czy obywatelska koprodukcja uratuje usługi publiczne?*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015.

Akty prawne

Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U. nr 16, poz. 95).

Źródła internetowe

- Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2015*, Budżet Partycypacyjny – Warszawa, <http://twojbudzet.um.warszawa.pl/> (online: 10.08.2018).
- Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2016*, Budżet Partycypacyjny – Warszawa, <http://twojbudzet.um.warszawa.pl/> (online: 10.08.2018).
- Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2017*, Budżet Partycypacyjny – Warszawa, <http://twojbudzet.um.warszawa.pl/> (online: 10.08.2018).
- Raport z budżetu partycypacyjnego za rok 2018*, Budżet Partycypacyjny – Warszawa, <http://twojbudzet.um.warszawa.pl/> (online: 10.08.2018).

Autor
mgr Marta Seredyńska
Uniwersytet Warszawski

11. STRATEGIE INTEGROWANIA I REFORMOWANIA OBSZARÓW METROPOLITALNYCH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH METROPOLII FRANCJI I NIEMIEC

Piotr Pięta

Słowa kluczowe: metropolia, obszar metropolitalny, integracja *top down*, integracja *bottom up*.

Wprowadzenie

Refleksja nad możliwymi kierunkami integracji metropolitalnej wydaje się szczególnie istotna w Polsce, gdyż debata na ten temat wciąż trwa. Pomimo upływu przeszło dwudziestu lat od transformacji ustrojowej kwestia polskich metropolii wciąż nie doczekała się jednolitych i przejrzystych regulacji¹. Z jednej strony możemy wskazać obszary takie jak metropolia Poznania, czy znacznie bardziej złożoną metropolię Trójmiasta. W przypadku tych obszarów zaistniała wola współpracy pomiędzy władzami oraz nie istnieje opór społeczny wobec tej kooperacji. Jednakże istnieją w Polsce tereny, jak np. aglomeracja bydgosko-toruńska, które są ze sobą silnie powiązane, ale brak porozumienia pomiędzy samorządami uniemożliwia skuteczne i efektywne zarządzanie tym obszarem. Wobec tego dyskusja nad możliwymi rozwiązaniami dla obszarów metropolitalnych w Polsce pozostaje ciągle otwarta.

Celem niniejszego opracowania jest analiza strategii integrowania i reformowania wybranych obszarów metropolitalnych na terenie Francji i Niemiec. W pierwszej części opisano model teoretyczny odnoszący się do kwestii integrowania i reformowania obszarów metropolitalnych. W kolejnej części przedstawiono przykłady praktycznego zastosowania powyższych modeli na konkretnych przykładach miast francuskich i niemieckich.

---

¹ Wyjątkiem w tej kwestii mogą być regulacje odnoszące się do konkretnych obszarów, jak np. Ustawa z dnia 9 marca 2017 r. o związku metropolitalnym w województwie śląskim (Dz.U. 2017 poz. 730).

Strategie integrowania i reformowania obszarów metropolitalnych

Rozważania nad możliwymi kierunkami integracji metropolitalnej są przedmiotem badań Tomasza Kaczmarka i Łukasza Mikuły. Zgodnie z ich typologią można wyróżnić dwie podstawowe grupy przesłanek tej integracji. Pierwsza grupa obejmuje przyczyny związane z pozycją prawnoustrojową jednostki terytorialnej, jej statusem administracyjnym, zakresem zadań i kompetencji, potencjałem gospodarczym i społecznym, oraz cechami geograficznymi (np. wielkość, położenie geograficzne). Zdaniem autorów obserwując rywalizacje miast, gmin i regionów w pewnych obszarach, można dostrzec podobieństwo do zjawiska konkurencji jakie zachodzi w sektorze prywatnym pomiędzy firmami i przedsiębiorstwami komercyjnymi. Jednostki terytorialne podlegają podobnym mechanizmom rynkowym jak podmioty sektora prywatnego. Wówczas grupa wymienionych powyżej cech decyduje o pozycji i sile miasta, gminy czy regionu. Pomędzy tymi podmiotami zachodzą relacje takie jak konkurencja, i współzawodnictwo, ale również współdziałanie i uzupełnianie się. Relacja współdziałania i uzupełniania się może prowadzić do zaistnienia przewagi kooperacyjnej, nad jednostkami, które pozostają w izolacji. W zależności od relacji w jakich znajduje się jednostka terytorialna można wyróżnić dwie strategie działania: budowanie na porozumieniu (*concensbulding*), lub budowanie na różnicach (*differences-building*). Druga grupa przesłanek integracji obejmuje przyczyny o charakterze przedmiotowym. Punktem wyjścia jest w tym przypadku sytuacja, w której jednostka terytorialna musi sprostać nowym, często nieprzewidzianym zadaniom, które nie zostały wpisane w jej kompetencje. Może to być także przypadek, w którym pojawia się konieczność rozwiązywania problemów leżących w gestii administracji rządowej np. kwestie związane z infrastrukturą transportową, czy działanie wiążące się z sytuacjami nadzwyczajnymi, takimi jak katastrofy lub klęski żywiołowe².

Na szczególną uwagę w kwestii strategii integracji zasługuje model opisany przez T. Kaczmarka. Zdaniem badacza, analiza genezy współczesnych ustrojów europejskich obszarów metropolitalnych pozwala na wyróżnienie dwóch strategii, które umożliwiają osiągnąć spójność terytorialno-administracyjną na tych obszarach. Pierwsza strategia tzw. „integracja metropolitalna od góry” (*top down integration*) polega na decentralizacji kompetencji, zwykle z poziomu regionalnego na poziom metropolitalny. W tej strategii integracja jest inicjowana przez administrację rządową i jest

---

² T. Kaczmarek, Ł. Mikuła, *Ustroje terytorialno-administracyjne obszarów metropolitalnych w Europie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007, ss. 23-25.

motywowana politycznymi i prakseologicznymi przesłankami. Na szczeblu rządowym diskutowane są możliwe projekty (warianty) reformy metropolitalnej, po których uzgodnieniu następuje etap wdrożenia programu pilotażowego. Następnie przeprowadzane są konsultacje społeczne i referenda, w trakcie których zaobserwować można działania lobbujące na rzecz wypracowanych przez rząd rozwiązań³. Integracja narzucana „odgórnie” polega na przyjęciu rozwiązań, które mają charakter uniwersalny dla całego kraju. Słabą stroną tego typu rozwiązań jest brak ich elastyczności, przez co nie uwzględniane jest zróżnicowanie obszarów metropolitalnych w danym państwie. Na przykładzie Polski można wskazać obszary, które posiadają wyraźnego lidera np. Warszawa, Poznań, Kraków, ale także obszary, w których nie ma jednego ośrodka centralnego jak np. bydgoskotoruński i trójmiejski obszar metropolitalny. Dlatego też forsowanie podobnych rozwiązań ustrojowych, dla obszarów o różnej specyfice, wydaje się nie najlepszym rozwiązaniem. Doświadczenia państw Europy pokazują, że reformy metropolitalne inicjowane „od góry” wymagają z reguły szerokich zmian zasadniczego podziału terytorialnego, co spotyka się z dużym oporem społecznym. Wadą „sztywnych” narzuconych „odgórnie” rozwiązań jest także ich niemożność dostosowania się do dynamiki rozwoju gospodarczego i zmian w różnych sferach obszaru metropolitalnego, które wymagają częstej korekty organizacyjnej⁴. Z drugiej strony, próby integracji metropolitalnej „od góry” są zwykle wynikiem braku inicjatywy do zapoczątkowania tego procesu na poziomie lokalnym. Brak woli politycznej lub społecznej utrudnia zarządzanie na obszarze metropolii. Wówczas inicjatywa rządu wydaje się uzasadniona biorąc pod uwagę realnie istniejące problemy związane z infrastrukturą, oraz te o charakterze gospodarczym i społecznym⁵.

Druga strategia tzw. „integracja metropolitalna od dołu” (*bottom up integration*) jest wynikiem koncentracji kompetencji lokalnych. Integracja jest w tym wariantcie inicjowana i urzeczywistniana poprzez działania samorządów lokalnych. Kluczowe dla zaistnienia tego rodzaju strategii są obiektywne przesłanki ekonomiczno-społeczne oraz pojawienie się woli politycznej współpracy. Rodzaje i formy współpracy są ustalane w trakcie forów i konferencji. Kolejny etap integracji „oddolnej” to analiza efektów

---

³ T. Kaczmarek, *Proces integracji metropolitalnej – „od dołu” i „od góry”*, [w:] A. Lutrzykowski, R. Gawłowski (red.), *Metropolie. Wyzwanie polskiej polityki miejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, ss. 46-47.

⁴ *Biała księga obszarów metropolitalnych*, dokument przygotowany przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013, s. 6.

⁵ T. Kaczmarek, *Zarządzanie w obszarach metropolitalnych – doświadczenia zagraniczne*, [w:] Cz. Domański, T. Śmiłowska (red.), *Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010, s. 244.

kooperacji oraz dyskusji nad projektami intensyfikacji współpracy. Ostatnim elementem, podobnie jak w przypadku integracji „od góry”, są konsultacje społeczne i referenda, którym towarzyszy lobbing polityczny⁶.

Tego rodzaju strategia, polegająca na stopniowym rozwijaniu dobrowolnej współpracy jednostek terytorialnych obszaru metropolitalnego, z pewnością ma wiele zalet. Pierwsza polega na tym, iż kooperacja jest inicjowana przez władzę lokalne, a nie narzucana „odgórnie”. Jako zaletę należy także uznać zaangażowanie wielu aktorów (władze lokalne, środowiska naukowe, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe) w procesie ustalania rozwiązań organizacyjnych i zakresu kompetencji obszaru metropolitalnego. W ramach „oddolnej” współpracy znacznie łatwiej jest również wprowadzać korekty, które pozwolą dostosować ustrój obszaru metropolitalnego do aktualnie zachodzących zmian. Fundamentem wspólnej dyskusji nie są interesy partykularne jednostek terytorialnych, a problemy i rozwiązania dotyczące całego obszaru. To istotne zasygnalizowanie, iż obszar metropolitalny składa się nie tylko z miasta centralnego, ale także z jednostek je otaczających. Pomimo wielu zalet należy jednak zauważyć, że warunkiem koniecznym do zaistnienia tej strategii jest wzajemne zaufanie oraz kompetencje negocjacyjne. Niezbędna jest także rezygnacja podmiotów z partykularnych interesów i przyjęcie szerokiej perspektywy współpracy. Dlatego też w praktyce tego typu rozwiązania nie zawsze mają szansę powodzenia⁷.

Obie przedstawione powyżej drogi z reguły nie występują w modelowej formie. Doświadczenia europejskich obszarów metropolitalnych pokazują, że faktycznie mamy do czynienia z przenikaniem się wizji odgórnych i oddolnych integracji. Forma organizacyjna i ustrojowa obszaru metropolitalnego jest zwykle wynikiem ścierania się różnych koncepcji tego projektu, które są przedstawiane przez rozmaite środowiska, nie tylko polityczne.

Integracja obszarów metropolitalnych we Francji

Interesującym przykładem państwa, które stymuluje jednostki terytorialne do kooperacji poprzez integrację „od góry” jest Francja. Mylące mogą być w tym przypadku dane, które pokazują, że wiele jednostek samorządu terytorialnego decyduje się na dobrowolną współpracę. Istotny w tym przypadku jest fakt, iż na terenie Francji funkcjonuje ponad 36 000 tysięcy gmin, z czego zdecydowana większość liczy zaledwie kilkuset mieszkańców. Wobec tego w większości przypadków współpraca gmin jest raczej

---

⁶ T. Kaczmarek, *Proces integracji metropolitalnej...op. cit.*, ss. 46-47.

⁷ *Biała księga obszarów metropolitalnych...op. cit.*, s. 6-7.

konieczna niż dobrowolna, gdyż tak małe jednostki terytorialne nie są w stanie w pojedynkę realizować nawet podstawowych zadań i kompetencji, które stoją przed samorządem terytorialnym. System zachęt do współdziałania jednostek samorządu terytorialnego we Francji doprowadził do powstania 15 wspólnot miejskich (*communautés urbaines*), które zawierają największe miasta, a także ponad 140 mniejszych związków tzw. wspólnot aglomeracji (*communautés d'agglomération*). W obu przypadkach podział zadań pomiędzy gminą a związkiem jest ustalany w ramach negocjacji. Związek zwykle odpowiada za planowanie przestrzenne, transport publiczny, kanalizacje, drogi, parkingi i cmentarze. Charakterystyczną cechą wspólnot miejskich jest ich duża autonomia finansowa, której podstawą są niezależne dochody podatkowe, przy czym zachowują one możliwość pozyskiwania środków z centrali. Słabością tego systemu jest brak legitymizacji organów władz wspólnot, które tworzą przedstawicieli gmin członkowskich⁸.

Ważnym elementem integracji jednostek terytorialnych we Francji był proces regionalizacji odgórnej, który polegał na decentralizacji władzy z organów centralnych na poziom regionalny. Już w pierwszej połowie XX wieku, gdy departamenty okazały się za słabe, by prowadzić skuteczne i skoordynowane działania w poszczególnych obszarach, zaczęto debatować nad wzmocnieniem regionów. Głównym celem było zwiększenie ich roli na tyle, by mogły stać się jednym z narzędzi realizacji polityki regionalnej, walki z bezrobociem czy niedorozwojem ekonomicznym. Zasadnicza reforma decentralizacyjna została przeprowadzona w drodze ustawy z 2 marca 1982 roku⁹. Przyznawała ona regionom status samorządu terytorialnego, którego wcześniej nie posiadały, oraz wprowadziła bezpośrednie wybory regionalne władz regionu. Finanse i kompetencje po reformie wprowadzonej przez władze centralne, są stosunkowo ograniczone. Budżet regionu jest zasilany przez 2% z puli budżetu ogólnego państwa i 7% wydatków jednostek samorządowych. Natomiast do ich głównych zadań należy między innymi promowanie rozwoju ekonomicznego, społecznego, kulturalnego i naukowego regionu, planowanie gospodarcze i przestrzenne, urbanizacja, a także ochrona środowiska. Regiony pozbawione są również autonomii legislacyjnej. Liczne ograniczenia regionów lub niepełna swoboda w różnych sferach powoduje, że regionalizacja odgórna we Fran-

---

⁸ M. Lackowska, *Zarządzanie metropoliami w Europie*, <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/zarzadzanie-metropoliami-w-europie/> (online: 22.03.2015).

⁹ Loi n° 82-213 du 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000880039> (online: 23.08.2018).

cji bywa nazywana „półdecentralizacją”¹⁰. Największy pod względem liczby ludności jest region Ile-de-France, który koncentruje blisko 11 mln mieszkańców, co stanowi 20% ludności i 25% produktu krajowego brutto Francji. Największym miastem tego obszaru jest Paryż, którego władze niechętnie wstąpiły w struktury regionu Ile-de-France. Skutkuje to słabiej rozwiniętą współpracą z innymi jednostkami terytorialnym, niż ma to miejsce w innych regionach. Rozległość i skomplikowane struktury administracyjne regionu Ile-de-France stanowi duże wyzwanie. Dlatego też w pewnych dziedzinach (np. transport publiczny), Rada Regionu Stołecznego ma mniejsze kompetencje niż Rady w innych częściach kraju. Większość istotnych zadań, jak np. przygotowywanie planu zagospodarowania przestrzennego, pozostaje w gestii poszczególnych agend rządu centralnego. Taki stan rzeczy jest często interpretowany jako próby powstrzymania wzrostu znaczenia i dominacji dużych ośrodków. Sytuację komplikuje fakt, iż zasięg funkcjonalny Paryża staje się znacznie szerszy niż sam region¹¹.

Biorąc pod uwagę powierzchnię terytorialną największym regionem Francji jest Midi-Pireneje (*Midi-Pyrénées*), którego stolicą i największym miastem jest Tuluza. Brak znaczących różnic społeczno-ekonomicznych oraz dysproporcji w wielkości pomiędzy jednostkami terytorialnymi tego regionu skutkowałą dobrowolną współpracą władz publicznych. W przeciwieństwie do opisanego wyżej przypadku, Rada Regionu współpracuje z władzą centralną w wielu obszarach, np. w zakresie planowania przestrzennego¹².

Generalnie największym problemem funkcjonowania obszarów metropolitalnych we Francji jest ich ograniczony zasięg przestrzenny, nieobejmujący całych obszarów funkcjonalnych. W skrajnych przypadkach z obszaru wspólnoty są wyłączone gminy bezpośrednio sąsiadujące z miastem centralnym. Jednakże próby stymulowania integracji jednostek terytorialnych, które doprowadziły do powstania wspólnot miejskich (*communautés urbaines*) uważa się za udane¹³. Odgórne działania rządu francuskiego ostatecznie skutkowałą nawiązaniem współpracy jednostek samorządu terytorialnego.

---

¹⁰ T. Kaczmarek, *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2005, s. 198-204.

¹¹ T. Kaczmarek, Ł. Mikuła, *Ustroje terytorialno-administracyjne obszarów metropolitalnych...*, *op. cit.*, s. 50-59.

¹² M. Smętkowski i in., *Europejskie metropolie i ich regiony. Od krajobrazu gospodarczego do sieci metropolii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2012, s. 239.

¹³ *Ibidem*, s. 59.

Integracja obszarów metropolitalnych w Niemczech

Specyficznym przykładem doświadczeń integrowania i reformowania obszarów metropolitalnych są Niemcy z uwagi na fakt, iż w państwie tym mamy do czynienia z różnorodnymi sposobami integrowania i organizowania obszarów metropolitalnych. Wynika to głównie z policentrycznego charakteru struktury osadniczej państwa oraz federalnego ustroju. Krajom związkowym (landom) pozostawiono dużą swobodę w kreowaniu ustroju samorządu terytorialnego na ich terenie. Ponadto, w przeciwieństwie do Francji, przygotowanie planu zagospodarowania przestrzennego odbywa się bez udziału władz centralnych. Generalnie obszary funkcjonalne charakteryzują się dość dużym rozdrobnieniem, a debata na ten temat coraz częściej przywołuje konieczność tworzenia dużych jednostek administracyjnych wokół wielkich miast¹⁴. Wyraźnie widać, że pod tym względem kierunek niemieckich reform jest odmienny od francuskiego. W znacznym stopniu różnice te wynikają z unitarnej formy Francji, a federalnej Niemiec. Dotychczas jedynie w Hanowerze udało się implementować i sfinalizować przedstawioną wyżej reformę metropolitalną. Do 2001 roku istniał celowy Wielki Związek Hanoweru, którego główne zadania skupiały się na zapewnieniu funkcjonowania transportu publicznego. Obszar związku składał się wówczas z Hanoweru i 20 ościennych gmin wchodzących w skład powiatu. W 2001 roku Wielki Związek Hanower i powiat zostały zlikwidowane, a w ich miejsce powołano Region Hanower. Kosztem likwidacji powiatu wzmocniono gminy, które wcześniej były jego składowymi. Przekazano im zadania, takie jak np. edukacja, mieszkalnictwo, transport drogowy¹⁵. Natomiast pozostałe zadania byłego powiatu przekazano Regionowi Hanower, są to przede wszystkim: planowanie przestrzenne, gospodarka wodno-ściekowa, ochrona środowiska, wspieranie rozwoju gospodarczego, zbiorowy transport publiczny, utrzymywanie szpitali, pomoc społeczna. Dodatkowo Region przejął od landu gospodarkę odpadami i zaopatrzenie regionu w energię elektryczną¹⁶.

Przykład Regionu Hanower wiąże się także z umiejętnymi działaniami, które przyczyniły się do niwelowania negatywnego podejścia mniejszych jednostek terytorialnych wobec włączenia w jego struktury. Istotnym posunięciem w tym zakresie była rezygnacja ze specjalnego statusu dla Hanoweru oraz ustanowienie równoprawnego statusu dla każdego członka

---

14 T. Kaczmarek, *Zarządzanie w obszarach metropolitalnych...*, op. cit., s. 247.

15 M. Lackowska, *Zarządzanie metropoliami w Europie...*, op. cit.

16 I. Zachariasz, *Region Hanoer – z doświadczeń w budowie metropolii*, prezentacja multimedialna,

<http://www.metropolie.pl/wp-content/uploads/2012/07/region-hanower-zachariasz.pdf> (online: 24.03.2015).

Regionu. Każda jednostka uzyskała pewne korzyści z reformy. Jak wspomniano wcześniej, gminy zostały wzmocnione poprzez nadanie im nowych kompetencji i zadań. Natomiast Hanower stracił formalny status powiatu, jednakże został w ten sposób znacznie odciążony finansowo z takich obowiązków, jak np. opieka społeczna¹⁷. Przypadek Hanoweru jest jednak specyficzny, gdyż jego struktura administracyjna obejmowała jedno wiodące miasto, jeden powiat oraz jeden związek. Taki układ pozwolił na wdrażanie modelu oddolnego w procesie zmiany struktury terytorialnej Regionu Hanower. Jednakże większość niemieckich obszarów metropolitalnych swoim zasięgiem funkcjonalnym wykracza poza granice administracyjne, przez co wdrożenie podobnych rozwiązań, jak w przypadku Hanoweru, jest znacząco utrudnione¹⁸.

Znacznie bardziej skomplikowanym obszarem metropolitalnym w Niemczech jest region związany ze Stuttgartem. Powołany w 1994 roku, na mocy ustawy Landtagu Badenii i Witenbergii, Związek Regionu Stuttgartu (*Verband Region Stuttgart*) powstał z miasta centralnego Stuttgartu oraz z pięciu powiatów je otaczających – razem w skład regionu wchodzi 179 jednostek samorządu terytorialnego¹⁹. Do głównych zadań Związku można zaliczyć planowanie przestrzenne, lokalny transport publiczny, wspieranie rozwoju gospodarczego, a także działania na rzecz rozwoju w takich dziedzinach jak turystyka i biznes. Związek przejął także kompetencje, które wcześniej leżały w gestii innych struktur, jak np. gospodarka odpadami, którą prowadziły powiaty²⁰. Głównym organem Związku jest Zgromadzenie Regionu, którego skład tworzą członkowie wybierani przez mieszkańców w wyborach bezpośrednich co 5 lat. Interesującym aspektem Związku Regionu Stuttgartu jest jego finansowanie, które po części odbywa się poprzez dobrowolne dotacje, np. na rzecz regionalnego transportu. Charakterystyczny dla Regionu Stuttgartu jest także model wspierania rozwoju gospodarczego, który opiera się na ścisłej współpracy z gminami i spółkami prawa prywatnego. W ramach tych działań władze metropolitalne ograniczają się do inicjowania i koordynowania ważnych działań w tym zakresie, pozostawiając jednocześnie dużą swobodę gminom²¹.

---

¹⁷ T. Kaczmarek, *Ustroje terytorialno-administracyjne... op. cit.*, s. 79-80.

¹⁸ *Ibidem*, s. 80.

¹⁹ Gesetz über die Errichtung des Verbands Region Stuttgart (GVRS), <https://www.region-stuttgart.org/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=7682&token=fbaf42e9cc78481bd234c85f1c0a8c555a533490> (online: 23.08.2018).

²⁰ Verband Region Stuttgart, <http://www.region-stuttgart.org/andere-laender/england/politicsadministration/?noMobile=qwpyzrbqmlhahujb> (online: 23.03.2015).

²¹ T. Kaczmarek, *Ustroje terytorialno-administracyjne..., op. cit.*, s. 75.

Przypadek Związku Regionu Stuttgartu jest wymieniany w grupie reform zakończonych sukcesem, choć nie została ona przeprowadzona w pełnym wymiarze i nie bez oporu różnych podmiotów. Przed utworzeniem Związku powiaty obawiały się utraty władzy i kluczowych kompetencji, natomiast gminy chciały uniknąć ciężaru ponoszenia kosztów finansowych wspólnej działalności²². Z drugiej strony większe ośrodki przestrzegały, iż tworzenie struktur metropolitalnych złożonych z tak dużej liczby jednostek terytorialnych, może skutkować pojawieniem się tzw. efektu „jazdy na gapę” (*free-riding*), który polega na finansowaniu przez miasto centralne usług i infrastruktury o znaczeniu ponadlokalnym²³.

Podsumowanie

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu przykłady praktycznych rozwiązań dotyczących kwestii związanych z integrowaniem i reformowaniem obszarów metropolitalnych pokazują, iż przy wyborze konkretnej strategii istotna jest specyfika danego obszaru i jego otoczenia. Konstruując rozwiązania ustrojowe obszarów metropolitalnych należy mieć na uwadze przede wszystkim ich specyfikę i powiązania funkcjonalne. Niezbędne jest także uwzględnienie, czy dany obszar ma charakter policentryczny (brak wyraźnego lidera w regionie), czy monocentryczny. Forma ustrojowa poszczególnych obszarów metropolitalnych powinna być niejako „szyta na miarę”.

Piśmiennictwo

- Biała księga obszarów metropolitalnych*, dokument przygotowany przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.
- Kaczmarek T., Mikuła Ł., *Ustroje terytorialno-administracyjne obszarów metropolitalnych w Europie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
- Kaczmarek T., *Proces integracji metropolitalnej – „od dołu” i „od góry”*, [w:] A. Lutrzykowski, R. Gawłowski (red.), *Metropolie. Wyzwanie polskiej polityki miejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Kaczmarek, T. *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2005.
- Kaczmarek, T. *Zarządzanie w obszarach metropolitalnych – doświadczenia zagraniczne*, [w:] Cz. Domański, T. Śmiłowska (red.), *Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010.

---

²² M. Lackowska, *Zarządzanie metropoliami w Europie...*, op. cit.

²³ T. Kaczmarek, *Zarządzanie w obszarach metropolitalnych...*, op. cit., s. 252.

Smętkowski, M. i in., *Europejskie metropolie i ich regiony. Od krajobrazu gospodarczego do sieci metropolii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2012.

Akty prawne

Ustawa z dnia 9 marca 2017 r. o związku metropolitalnym w województwie śląskim (Dz.U. 2017 poz. 730).

Źródła internetowe

Gesetz über die Errichtung des Verbands Region Stuttgart (GVRS), <https://www.region-stuttgart.org/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=7682&token=fbaf42e9cc78481bd234c85f1c0a8c555a533490> (online: 23.08.2018).

Lackowska, M., *Zarządzanie metropoliami w Europie*, <http://www.wspolnota.org.pl/aktualnosci/aktualnosc/zarzadzanie-metropoliami-w-europie/> (online: 22.03.2015).

Loi n° 82-213 du 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000880039> (online: 23.08.2018).

Verband Region Stuttgart, <http://www.region-stuttgart.org/andere-laender/english/politicsadministration/?noMobile=qwpyzrbqmlhahujb> (online: 23.03.2015).

Zachariasz, I., *Region Hanoer – z doświadczeń w budowie metropolii*, prezentacja multimedialna, <http://www.metropolie.pl/wp-content/uploads/2012/07/region-hanower-zachariasz.pdf> (online: 24.03.2015).

Autor
Piotr Pięta
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu
Katedra Europy Wschodniej
Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych

12. FUNDAMENTALNE KONCEPCJE SPRAWIEDLIWEJ (SŁUSZNEJ) WOJNY

Błażej Franczyk

Słowa kluczowe: wojna sprawiedliwa, wojna słuszna, cele wojny.

Wprowadzenie

W obecnych czasach na arenie międzynarodowej, w polityce nierzadko stosuje się szeroko zakrojone środki, takie jak: sankcje, embargo a nawet interwencje zbrojne w celu wymuszenia własnej woli na podmiocie nie stosującym się do prawa międzynarodowego. Niebywale istotną a zarazem skomplikowaną kwestią jest wybór właściwego instrumentu polityki względem stopnia ustępstwa podmiotu od obowiązujących norm. Zdarzają się sytuacje, że pomimo zastosowania wielu form nacisku podmiot kontynuuje swoje poczynania łamiąc prawo międzynarodowe w tym prawa człowieka. W tym miejscu nasuwa się pytanie: kiedy zastosować ostateczne narzędzie narzucania swojej woli – wojnę. Rozwiązanie tak postawionego problemu badawczego należy upatrywać w dziełach wybitnych teologów, filozofów w tym szczególnie zajmującym się rozpatrywaniem wojen. Jako że każdy przypadek ma swój indywidualny charakter, uwagę poświęcić trzeba przyczynom zagrożenia bezpieczeństwa¹, ich powinowactwu z celami wojen oraz elementom moralnym i pozamoralnym wojny. W niniejszym opracowaniu rozważaniom poddano słuszność celów, przyczyny oraz pobudek prowadzących do wszczęcia wojny. Celem opracowania jest zatem analiza pojęcia i przesłanek wojny sprawiedliwej (słusznej).

Problem słusznej wojny, jej pobudek i celów rozważany był począwszy

---

¹ Autor przyjmuje definicję bezpieczeństwa za M. Lasoń, który definiuje je jako „stan niezagrożenia, spokoju, pewności ochrony przed niebezpieczeństwami i zdolności obrony przed nimi. W szczególności odnosi się to zagrożeń fizycznych, kluczowych dla możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb człowieka, a pośród nich istnienia, przetrwania, posiadania własnej tożsamości, niezależności, jak i możliwość rozwoju, swobodnego i stałego poprawiania jakości życia”; M. Lasoń, *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych*, [w:] E. Cziomer, *Bezpieczeństwo w XXI wieku. Wybrane problemy*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2010, s. 9.

od załóżków cywilizacji – w starożytnym Izraelu poprzez starożytną Grecję i Rzym, aż do średniowiecznej Europy i współczesności. Świadectwem tego stwierdzenia jest fakt zwrócenia uwagi na wojnę sprawiedliwą w Biblii oraz w Koranie. Zagadnienie to rozważali również tacy myśliciele, jak Platon czy Cynceron. Znaczący dorobek z omawianego zakresu wnieśli Machiavelli, Grocjusz, Hobbes, Locke, Rousseau. Jednak podwaliny omawianej teorii wojny sprawiedliwej niejako samoistnie – z natury swego stanowienia podłożył kościół poprzez rozważania m.in. św. Tomasz, św. Augustyna oraz Stanisława ze Skarbimierza.

Przed rozważaniem słuszności wojny należy przyjrzeć się pojęciu wojny, które to – jak wykazuje grono filozofów (m.in. Platon, Arystoteles) – jest nierozdzielnie powiązane z bytem ludzkim. Co więcej zdaniem Arystotelesa wojna stanowi nieodzowny element bytu ludzkiego. Myśliciel zaleca posługiwać się wojną w celu zawarcia pokoju, ponadto zauważa potrzebę stosowania wojny z konieczności potępiając błahę pobudki. Filozof wypowiada się: „za wojną dla pokoju, za pracą dla spoczynku, za czynnościami koniecznymi i pożytecznymi do osiągnięcia pokoju”².

Platon stosuje analogię między duszą a państwem. Dusza w swej głównej części „składa się z trzech pierwiastków: rozum, temperament, pożądliwość (chciwość), podobnie jak państwo składa się z trzech klas społecznych: rządzącej, straży, hufców pomocniczych”³. Przyczyn wojny w tej koncepcji upatrywać należy w rodzącej się potrzebie zbytku, budzącej chciwość (składową duszy) odpowiedzialną za pożądanie ziem sąsiadów.

W dziele Platon pt. „Państwo” przedstawiono podstawowe elementy teorii wojny sprawiedliwej – prawo wojenne. Za haniebnie dla Greka przyjmuje branie w niewole oraz okradanie poległych w walce Hellenów. Wzbrania przed konfliktami wewnątrz Hellady oraz rabowanie miast greckich.

Koncepcja wojen w doktrynie i praktyce Kościoła katolickiego

Pojęcie wojny w doktrynie Kościoła katolickiego nie pozostaje obojętne już w momencie jego stanowienia o czym świadczą liczne wzmianki poruszają ten temat w Piśmie Świętym: „Jest czas zabijania i czas leczenia; jest czas burzenia i czas budowania. (...) jest czas wojny i czas pokoju”⁴. Pierw-

---

² Arystoteles, *Polityka*, przeł. L. Piotrowicz Ossolineum, Wrocław 1953 s. 258.

³ Platon, *Państwo*, przeł. Witkwicki Wyd. Alfa Warszawa 1994 t. 1 s. 160.

⁴ Pismo Święte, Stary Testament, Księga Kaznodziei Salomona, 3, Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.

sze osądy wojny potępiające ją wyrazili Orygenes oraz Lactantiusz. Orygenes głosił, że wojnę można rozpętać jedynie z nakazu Jezusa. Lactantiusz, skryba kościelny, wyraził sprzeciw wobec wojny, dopuszczając ją jedynie w przypadku służącym dobru całej ludzkości.

Źródła doktryny filozoficznej i osądów traktujących wojnę w Kościele katolickim należy dopatrywać się w pismach Św. Augustyna. Teolog rozważał w nich podstawy stabilności i rozwoju państwa upatrując ich w idei pokoju wewnętrznego i zewnętrznego państwa.

Niemniej jednak św. Augustyn zauważa, że w niektórych przypadkach wojna jest nieodzowna jako jedyny sposób zapewnienia bezpieczeństwa i stabilności. Takie wojny – obronne, oparte na dochodzeniu słusznych praw oraz służące wyrównaniu krzywd⁵ nazywa sprawiedliwymi. Ponadto w myśl jego nauk dopuszcza się prowadzenie wojen prewencyjnych, jako że zasługą jest podbicie sąsiada wrogiego i wichrzycielskiego⁶. Jednak za szczytu nie przynosi atakowanie sąsiadów pokojowo nastawionych, choć dopuszcza się je jako ostateczne posunięcie w przypadku jeżeli by krzywdziciele nad uczciwymi ludźmi władzę sprawować mieli. Zatem Kościół katolicki dopuszcza prowadzenie wojen całkowicie uzasadnionych jeżeli służy takim celom, pomimo nieprzestrzegania innych zasad nauki, w tym przykazania miłości bliźniego. W takim przypadku dopuszcza się wojnę państwa w imieniu Kościoła (nie jednak samego Kościoła) przeciwko np. heretykom, by zmusić ich do porzucenia wyznawanej, niewłaściwej wiary i przejścia – pod przymusem – na łono Kościoła bądź uniemożliwić im czynienie zła⁷.

Celami wojen a nawet państwa z perspektywy postrzegania Kościoła stawała się ochrona porządku prawnego (boskiego oraz naturalnego i doczesnego), instytucji Kościoła, wiernych oraz innych, potencjalnych wyznawców Chrystusa przed herezjami i innymi religiami. Natomiast wojny niesprawiedliwe przyczyniają się jedynie do agresji i zakłamania – „jako takie są całkowicie bezpodstawne, a ich prowadzenie jest zakazane”⁸.

Od czasów św. Augustyna Kościół wyraźnie postrzega koncepcje wojen sprawiedliwych i niesprawiedliwych w swej doktrynie na przełomie kolejnych wieków. Kościół wyraźnie przyznawał prawo do prowadzenia wojny i stosowania agresji, jeżeli było to podparte sprawiedliwymi celami. Do słusznych zaliczano brak posłuszeństwa władcy działającemu przeciwko

---

⁵ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, LexisNexis, Warszawa 1999, s. 118.

⁶ *Ibidem*, s. 119.

⁷ J. Baszkiewicz, *Historia doktryn polityczno-prawnych do końca XVII wieku*, PWN, Warszawa 1968, ss. 127-128.

⁸ Św. Augustyn, *O państwie Bożym, Przeciw poganom* ksiąg XXII, XIX, 21, t. 2, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1977, ss. 406-407.

prawu boskiemu i dobru ogółu, walkę o wiarę z heretykami bądź niewiernymi.

W średniowieczu Kościół stojąc na straży *status quo* wykazuje nieco większą wstrzeźliwość w przyznawaniu prawa do prowadzenia wojny. Kościół zaleca ostrożność przed pośpiesznym wypowiedaniem wojny, która może wywołać zbyteczny chaos i zamęt, prowadzący do stanu gorszego niż przed kryzysem. Zaleca zachowanie umiarkowania w stosowaniu wojen, nawet tych uważanych przez niego za sprawiedliwe.

Św. Tomasz z Akwinu – następca Augustyna, pisze otwarcie, że następstwa powstania niejednokrotnie stają się groźniejsze i bardziej dramatyczne od okrucieństw zaznanych pod panowaniem tyrana, które to należy traktować jak karę za grzechy⁹. Podsumowując – Kościół rości sobie prawa do bycia jedynym arbitrem stanowiącym o nadaniu wojnie cech walki sprawiedliwej i tym samym zalegalizowania jej zastosowania¹⁰.

Średniowiecze ukazuje nam dwa skrajne oblicza Kościoła. Pierwsze, w którym poprzez świeckich wykorzystywał wojny do realizacji swoich celów: rozprawy z heretykami, chrystianizacji części Europy. Drugie, w którym ogranicza wojny prowadzone między poszczególnymi władcami z pobudek, takich jak: władza, podbój czy chęć zysku.

Doktryna w praktyce została potwierdzona jedynie częściowo – w kwestii uznania niektórych wojen, autoryzowanych przez Kościół do realizacji celów uważanych za sprawiedliwe.

Przyglądając się praktyce średniowiecza, szczególną uwagę należy zwrócić charakterystycznej dla tego okresu formie prowadzenia wojen – Krucjatom. Toczono z wielu pobudek, wśród których należy dostrzec: różnice religijne, próbę zmniejszenia ilości wojen wewnętrznych i ukierunkowania przemocy na zewnątrz imperialne ambicje Kościoła, przeludnienie i strukturę lenną, chęć zdobycia majątku przez młodszych synów rycerzy, którego nie mogli odziedziczyć. Idea wojen z niewiernymi – krucjat zrodziła się na potrzeby rekonkwisty Półwyspu Iberyjskiego od Arabów, jednak dalsze rozwinięcie ewoluowało kilka wieków później w ramach walk na Bliskim Wschodzie¹¹. Odzyskanie Grobu Pańskiego z rąk muzułmanów stanowiło nadrzędny cel wypraw krzyżowych¹². Jednak każda grupa społeczna biorąca bezpośrednio bądź pośrednio udział w krucjacie motywowana była własnymi, odrębnymi celami. Rycerstwo przeciągało możliwość zrobienia kariery politycznej, zdobycia władzy w nowo powstałych księstwach oraz zakonach rycerskich, co w Europie było ograniczo-

---

⁹ J. Baszkiewicz, *op. cit.*, s. 177.

¹⁰ J. Justyński, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, TNOiK, Toruń 2004, s. 160.

¹¹ D. Niccole, *Wojny za wiarę. Chrześcijaństwo i dżihad 1000-1500*, Bellona, Warszawa 2008, ss. 19-21.

¹² J. Baszkiewicz, *op. cit.*, s. 148.

ne¹³. Wojownicy ukształtowani w rycerskiej kulturze motywowani byli elementem przygody, który niosła za sobą wyprawa krzyżowa oraz dodatkowo perspektywą zbawienia – walka z Saraceniami (a także śmierć w walce). Dla kupców i możnych wschód jawił bajeczne bogactwa. Krucjaty były dobrą perspektywą do rozwoju kontaktów i interesów gospodarczych, szczególnie miastom we Włoszech zależało na rozwoju handlu i kontaktów ze wschodem. Natomiast Kościół upatrywał w krucjatach utrwalenia władzy papieża nad świeckimi oraz podejmował walkę o dominację religijną ze swoim największym rywalem – islamem. Bez wątplenia krucjaty były próbą „doktrynalnego ochrzczenia wojny”, nadania wojnie wyższych celów wobec zwykłej polityki¹⁴.

W celu pełniejszego zgłębienia dorobku Kościoła w teorii wojny należy przyjrzeć się praktyce prowadzenia wojen w średniowiecznym systemie lennym. Władcy, arystokracja, szlachta, kupcy, rzemieślnicy oraz chłopci uwikłani z sobą złożoną siecią powiązań tworzyli system lenny. Przyczyn zagrożenia bezpieczeństwa w systemie lennym rozpatrywać można w zależności od wybranej grupy społecznej. Tak też monarcha wykorzystywał wojnę celem umocnienia władzy nad wasalami oraz rozszerzenia strefy panowania na sąsiednie terytoria. Natomiast możni wykorzystując podporządkowaną sobie szlachtę wypowiadali posłuszeństwo władcom w myśl zasady „wasal mojego wasala nie jest moim wasalem”. Średniowieczne struktury państwa w oparciu o system lenny w tym słabo scementowane i rozbite państwa dzielnicowe sprzyjały szerzeniu się konfliktów,

W tym okresie głównymi celami prowadzonych wojen było¹⁵:

- 1) dążenie do osiągnięcia stabilności i bezpieczeństwa wewnętrznego państwa;
- 2) utrwalenie pozycji króla, wzmocnienie jego władzy i panowania nad poddanymi i terytorium, w tym walka z wewnętrznymi ruchami politycznymi i religijnymi (za wyjątkiem kościoła);
- 3) podbój sąsiednich państw oraz kierowanie jego sytuacją wewnętrzną poprzez osadzenie na jego tronie swojego stronnika;
- 4) podbój terytorium oraz zasiedlenie jego własnymi wasalami.

Źródeł średniowiecznych bojów nieodzownie doszukiwać należy się w systemie lennym, a w szczególności w permanentnych próbach sił między wasalami a seniorami. Ponadto, szczególną cechą średniowiecza jest fakt (jak w przypadku walk polsko-niemieckich XIII-XV w. i wojny stuletniej XIV-XV w.), że zasadniczo wojny toczyli między sobą królowie (księżęta) a nie państwa.

---

¹³ S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, PIW, Warszawa 1987.

¹⁴ J. Baszkiewicz, *op. cit.*, s. 148.

¹⁵ Por. J. Baszkiewicz, *op. cit.*, ss. 146-149.

Wojna sprawiedliwa w myśli Stanisława ze Skarbimierza

Niebagatelny udział w rozwoju teorii wojny sprawiedliwej oraz prawa wojennego wniósł pierwszy rektor odnowionej Akademii Krakowskiej – Stanisław ze Skarbimierza. Inspirując się dokonaniem swych wielkich poprzedników – św. Augustyna oraz św. Tomasza, poprzez wnikliwą interpretację Biblii rozwinął myśl chrześcijańskiej wizji wojny sprawiedliwej. W swym dziele „O wojnach sprawiedliwych” skategoryzował i usystematyzował pojęcie wojny klasyfikującej się w doktrynie kościoła mianem słusznej. W specyfikacji wojny sprawiedliwej określił niezbędne do jej spełnienia warunki:

- 1) *personae* (osoby) – warunek ten oznaczał zakaz walki innych grup społecznych jak wojowie, a w szczególności duchownych;
- 2) *res* (rzecz) – przedmiot wojny stanowi ochrona (obrona) tego co zagrożone lub odebrane;
- 3) *causa* (przyczyna) – przyczyna wojny winna być słuszna, jako cel należy obrać przywrócenie pokoju, natomiast samą wojnę prowadzi się jedynie w przypadku braku innych możliwości;
- 4) *autoritas* (upoważnienie) – na prowadzenie wojny zgodę powinien wyrazić papież, cesarz bądź suweren podanego „jeżeli przeciw pojedynczej osobie walczy bez powodu ktoś, komu prawo na to nie pozwala, powinien obawiać się kary zagłady – tym bardziej, jeżeli najeżdża całe królestwo lub jego część”¹⁶.
- 5) *animus* (motyw) – u podłoża wojny leżeć winny jedynie uczciwe motywy, nie należy rozpoczynać wojny z przyczyn, takich jak: chciwość, grabież, zemsta, nienawiść¹⁷.

Skarbimierczyk kolejny raz uwidacznia nauki Kościoła potępiając każdą wojnę (poza sprawiedliwą) oponując za jej zakazaniem, a wszelkie spory poleca rozstrzygać za pomocą sądów, dyplomacji i mediacji¹⁸. Wojnę obronną oraz wojnę w słusznym celu, takim jak możliwość stanowienia o własnym losie – rozpatruje jako wojnę sprawiedliwą.

Stanisław ze Skarbimierza wprowadził *novum* w teorii wojny sprawiedliwej regulując stosunku innowierców względem wojny. Teolog uznał za sprawiedliwe prowadzić wojny innowiercom, w tym przeciwko chrześcija-

---

¹⁶ Stanisław ze Skarbimierza, *Mowy wybrane o mądrości, Kazanie o wojnie sprawiedliwej i niesprawiedliwej*, Arcana Kraków 2000, s. 85.

¹⁷ L. Ehrlich, *Paweł Włostowie i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa 1954; L. Ehrlich, *Polski wykład prawa wojny w XV wieku. Kazania Stanisława ze Skarbimierza, „De Bella iustus”*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1955.

¹⁸ W. Uruszczyk, *Znaczenie Krakowa w rozwoju polskiej kultury prawnej*, „Palestra” 2007, nr 11-12, ss. 152-162.

nom, jeżeli spełniają powyższe kryteria. Był to wyraz sprzeciwu wobec przymusowej chrystianizacji a odwołując się bezpośrednio do okresu jego życia, wobec poczynań Zakonu Krzyżackiego. Skarbimierczyk wniósł przez to znaczący wkład w rozwój humanizmu i humanitaryzmu, gloryfikując sprawiedliwość ponad wspólnoty religijne¹⁹. Ponadto tocząc wojnę słuszną dopuszcza stosowanie wszelkich możliwych metod i środków, włączając w to zawieranie sojuszu z poganami i heretykami²⁰. Porównuje sprzymierzenie się z poganami w walce oraz wykorzystywanie ich sił do stosowania zasadzek. Przypomina przy tym, że nie są one potępiane w Biblii, powołując się na przykład Jozuego, który zorganizował zasadzkę na wojowników z nakazu Pana. Dodatkowo w przypadku zadośćuczynienia sprawiedliwości bądź braku sposobności pomocy chrześcijan, wezwanie na pomoc pogan w wojnie staje się słuszne²¹.

Kolejnym novum wprowadzonym przez Skarbimierczyka jest kwestia odpowiedzialności za rozpętanie wojny oraz za czyny uczestnika działań zbrojnych. Odpowiedzialność za rozpętanie wojny spoczywa na władcy. Jest on odpowiedzialny pod względem religijnym oraz etycznym, ze względu na wydanie pozwolenia na zabijanie w czasie wojny. Za tą przyczyną władcę unikającego wojen uważa się za mądrego i sprawiedliwego. Natomiast odpowiedzialność indywidualna uczestników konfliktów zbrojnych winna być rozpatrywana w dwóch płaszczyznach: odpowiedzialności formalnej oraz moralnej za sposób wykonania rozkazów. W tym miejscu myśliciel ciężar odpowiedzialności formalnej zrzuca z uczestnika wojny na władcę upatrując w nim autora rozkazów. W aspekcie moralnym wojownik samodzielnie ponosi odpowiedzialność za sposób wykonania rozkazu, tak by krzywda ze stosowania agresji była wyrządzana jedynie w niezbędnym wymiarze.

Ważnym dokonaniem oraz kolejnym argumentem wymierzonym w poczyny Zakonu Krzyżackiego jest określenie roli i odpowiedzialności duchownych w wojnie. Duchowni kategorycznie nie powinni wszczynać wojen ani przyczyniać się do rozlewu krwi niewinnych, lecz zgodnie z naukami Chrystusa podążać jego śladem²².

Stanisław ze Skarbimierza rozważając kwestie łupów wojennych oraz zabijania na wojnie położył podwaliny pod problematykę prawa wojennego. Łupy wojenne, przysługują zdobywcy, jeżeli zdobył je biorąc udział

---

¹⁹ T. Grabińska, *O wzorze mędrca, polityka i dyplomaty*, „Idea” 2006, XVIII, ss. 29-65.

²⁰ H. Olszewski, M. Zmierzczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1994, s. 107.

²¹ *Ibidem*, s. 107-108.

²² T. Grabińska *Sprawiedliwe rządy i wojna sprawiedliwe rządy według Stanisława ze Skarbimierza* [w:] D. Probuca (red.), *Czy sprawiedliwość jest możliwa?*, Impuls, Kraków 2008, ss. 157-164.

w wojnie obronnej, broniąc suwerenności, niepodległości oraz bezpieczeństwa ludności. Na łupy mogą liczyć jedynie świecy, gdyż duchowni zobowiązani są do ich zwrotu. Od tej zasady istnieje jednak odstępstwo, jakim jest przyzwolenie władcy, uzyskane w toku wojny sprawiedliwej. Skarbimierzczyk uznał kwestię zabijania na wojnie za naturalną kolej rzeczy, za którą nie należy obawiać się kar pod warunkiem, że wojna ta spełniała znamiona sprawiedliwej oraz dopuszczający się tego czynu nie kieruje się pobudkami innymi, jak konieczność wynikająca z przebiegu wojny. Podobnie konieczność wojskowa usprawiedliwia niszczenie, palenie, wyludnianie wsi oraz wszelkie inne zbliżone działania. Co więcej wszelkie straty każdej ze stron konfliktu poczynione na wojnie przypisuje się stronie, która konflikt rozpętała.

Obecnie Kościół nie odrzuca dorobku swych wybitnych teologów. Starając się wyjść naprzeciw współczesnym problemom, zauważa: „Nie można marzyć o pokoju, jeśli nie stworzy się warunków do jego zaistnienia, jeśli nie wyrwie się zatrutych korzeni, stanowiących zarzewie wojny”²³. Ponadto skłania się ku traktowaniu wojny jako instrumentu służącemu ratowaniu życia ludzkiego oraz broniącego wartości moralnych: „Nie można z góry całkowicie wykluczyć moralnej potrzeby obrony osób i wartości za pomocą stosownych środków przeciwko napastnikom działającym bez usprawiedliwienia”²⁴. Jest to jednak narzędzie ostateczne, przed którym należy dążyć do rozwiązania wszelkimi innymi dostępnymi środkami: „wojna i przygotowania militarne są największym wrogiem integralnego rozwoju ludów”²⁵.

Znaczenie wojny w ujęciu filozofów: Machiavelli, Grocjusz, Hobbes, Locke, Rousseau

Niccollo Machiavelli, w swym traktacie – „Książę”²⁶, przedstawia wizję sprawowania władzy. Koncepcję idealnego, praktycznego władcy, ukazuje rolę wojny w sprawowaniu władzy. Jako najważniejszy wyznacznik dobrze sprawującego obowiązki władcy określa skuteczność, jest to jednocześnie jedyny gwarant stabilności, pokoju, dobrobytu. Czynnikiem moralnym w tym ujęciu nie odgrywa żadnego znaczenia, toteż wojna traktowana winna być jako instrument realizacji celów władcy. Sama analiza wojny w takim ujęciu sprowadza się do oceny jej celów i efektów nią wywołanych. Wojna

---

²³ A. Tronina, *Jahwe – wojownik czy Bóg pokoju*, „Ethos” 2005, nr 3-4 s. 193.

²⁴ Kard. J. Ratzinger, *Wojna Sprawiedliwa*, „Niedziela” z 25.11.2001, nr 47, s. 6.

²⁵ Jan Paweł II, Encyklika, *Sollicitudo rei socialis*, Rzym 1987, Wstęp.

²⁶ N. Machiavelli, *Książę*, PIW, Warszawa 1984.

powinna przynieść dobrobyt państwu i jego poddanym, tak więc cel wojny winien być określony interesem państwa. Tak sformułowane pobudki wojny jako narzędzia władcy do prowadzenia własnych interesów, przyczyniają się do potrzeby posiadania potężnej siły zbrojnej mogące je zagwarantować. Machiavelli odrzucił czynnik boski w państwie, założył, że cel uświęca środki oraz postrzega naturę człowieka jako motywowaną niskimi pobudkami²⁷.

Kolejnym filozofem rozważającym cele i słusność wojny, o niebagatelnym dorobku z zakresu rozważanej tu tematyki, jest Hugo Grocjusz. W swym dziele „O prawie wojny i pokoju” zauważa słusność prowadzenia wojny celem obrony bądź przywrócenia poszanowania prawa międzynarodowego. Ponadto przedstawił podstawy prawa wojennego rekomendując m.in. nie przysparzanie nadmiernych cierpień, humanitarne traktowanie przeciwnika i jeńców.

Dokonał unormowania praw natury wyodrębniając z nich: „1) obowiązek poszanowania cudzej własności, 2) obowiązek wynagrodzenia szkody, 3) obowiązek dotrzymywania umów, 4) obowiązek poniesienia kary za przestępstwo”²⁸. Filozof uznając wojnę w obronie praw natury za sprawiedliwą, dopuszcza prowadzenie jej przez rządzących. Na interpretacji wojny sprawiedliwej Grocjusza odcisnęło się piętno czasów jego twórczości, co uwidacznia się w doborze celów wojny, takich jak: zagwarantowanie swobody handlu i bezpieczeństwa (wpływ XVI- i XVII-wiecznych holenderskich kupców i burżuazji). Ponadto filozof nie pozostawia władzy świeckiej monopolu na decyzje w kwestii prowadzenia wojny. Zaznacza, że naród samostannie może narzucić zdefiniowaną politykę także przy wykorzystaniu wojny oraz agresji jeżeli władza nie jest w stanie zapewnić wykonania praw natury.

Odmienne refleksje co do przyczyn i celów wojny głosi angielski filozof okresu oświecenia Thomas Hobbes. W swoim traktacie filozoficznym „Lewiatan” wyróżnia stan natury oraz stan umowy społecznej. W pierwszym stanie występuje brak jakichkolwiek zasad i władzy, prowadzi to do ciągłej walki każdego z każdym, w której zwycięża silniejszy, nie ma on jednak możliwości zbudowania ładu ponieważ „panuje bezustanny strach i niebezpieczeństwo gwałtownej śmierci”²⁹. Przyczyną takiego stanu rzeczy należy upatrywać w naturze człowieka, w szczególności trzech naturalnych (zdaniem Hobbsa) cechach: łupieżczości, nieufności i rządzy³⁰. Bezpieczeństwo i stabilność rozwoju zapewnić ma stan po zawarciu umowy społecz-

---

²⁷ H. Olszewski, M. Zmieczak, *op. cit.*, s. 91.

²⁸ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, s. 191.

²⁹ T. Hobbes, *Lewiatan*, tłum. C. Znamierowski, PWN, Warszawa 1954, s. 13.

³⁰ *Ibidem*, s. 109.

nej. Umowa społeczna obliguje wszystkich ludzi do bezwzględnego podporządkowania się suwerenowi. Takie państwo Hobbes nazywa Lewiatanem. O kwestiach wojny i pokoju decyduje rządca niemniej czynić to powinien zgodnie z racjonalnością i interesem państwa. Toteż racjonalność i interes państwa wyznaczają przyczyny i cele prowadzenia wojen. W ujęciu Hobbes wojna jest negatywnym zjawiskiem, jedynie gdy utrudnia życie i rozwój jednostkom – kieruje do anarchii, społecznego chaosu bądź załamania gospodarczego. W przeciwnym wypadku staje się jedynie instrumentem prowadzenia polityki.

Kontynuatorem rozważań Hobbesa nad stanem natury i państwem wprowadzającym nowe podejście w teorii wojny sprawiedliwej został John Locke. Filozof poczynił odmienne założenie twierdząc, że człowiek ze swej natury jest dobry a władzy poddaje się z poczucia sprawiedliwości³¹. Wynika z tego, że lud ma prawo do sprzeciwu, rewolucji a nawet detronizacji władcy, jeżeli ten narusza umowę społeczną. Władza, która jest sprawowana z woli ludu ograniczona została poprzez wprowadzenie podziału na ustawodawczą i wykonawczą. Z tych charakterystycznych cech władzy i umów społecznych wynika sposób postrzegania słuszności wojny, którą toczyć można jedynie w obronie wskazanych powyżej zasad.

Podobnie jak Locke teorię człowieka z natury złego odrzuca myśliciel epoki oświecenia Jean Jacques Rousseau. Filozof wskazuje na rzeczowo-własnościową przyczynę wojen: „Wojnę wytwarza stosunek wzajemny rzeczy, a nie ludzi, i ponieważ stan wojny nie może wynikać ze zwykłych stosunków osobistych, a tylko ze stosunków rzeczowych, wojna prywatna, czyli człowieka z człowiekiem, nie może istnieć ani w stanie natury, gdzie nie ma stałej własności ani w stanie społecznym, gdzie wszystko znajduje się pod władzą praw”³².

Podsumowanie

Teoria słuszności prowadzenia wojen – wojny sprawiedliwej na przestrzeni dziejów znalazła wielu eksploratorów, którzy wnieśli do niej wspólny dorobek. To w nim należy upatrywać odpowiedzi na postawione w niniejszym opracowaniu pytanie. W rzeczywistości podejmując decyzję rządca powinien zwrócić uwagę na teorię prawa do wojny oraz teorię środków wojny. Pierwsza teoria zajmuje się słusznością prowadzenia wojny. Rozważa słuszność celów, przyczyny oraz pobudek prowadzących do

---

³¹ A. Sylwestrzak, *op. cit.*, s. 208.

³² J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkowicz, Księgarnia Wydawnictw Prawniczych i Naukowych, Łódź 1948, s. 16.

wszczęcia wojny. To ona rozpatruje ostateczność wszczęcia wojny. Zgodnie z myślą przytoczonych filozofów oraz Kościoła, jedynie wojna w obronie suwerenności, życia, prawa uznana winna być za sprawiedliwą. Druga teoria jest niezbędna do odpowiedzi na przedstawiony problem. Zgodnie z myślą Stanisława ze Skarbimierza wojna nie będzie sprawiedliwa, jeżeli nie można jej wygrać, czyli zastosować odpowiednich środków. To właśnie teoria środków wojny rozstrzygnie ostateczne wątpliwości narzucając przy tym podstawowe zasady prowadzenia wojny – prawo wojenne.

Piśmiennictwo

- Arystoteles, *Polityka*, przeł. L. Piotrowicz, Ossolineum, Wrocław 1953.
- Baszkiewicz J., *Historia doktryn polityczno-prawnych do końca XVII wieku*, PWN, Warszawa 1968.
- Cziomer E., *Bezpieczeństwo w XXI wieku. Wybrane problemy*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2010
- Ehrlich L., *Paweł Włostowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1954.
- Ehrlich L., *Polski wykład prawa wojny w XV wieku. Kazania Stanisława ze Skarbimierza „De bella iustis”*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1955.
- Hobbes T., *Lewiatan*, tłum. C. Znamierowski, PWN, Warszawa 1954.
- Justyński J., *Historia doktryn polityczno-prawnych*, TNOiK, Toruń 2004.
- Machiavelli N., *Książe*, PIW, Warszawa 1984.
- Niccole D., *Wojny za wiarę. Chrześcijaństwo i dżihad 1000-1500*, Bellona, Warszawa 2008.
- Olszewski H., Zmierzak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1994.
- Pismo Święte, *Stary Testament*, Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.
- Platon, *Państwo*, przeł. Witkwicki, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1994.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkowicz, Księgarnia Wydawnictw Prawniczych i Naukowych, Łódź 1948.
- Runciman S., *Dzieje wypraw krzyżowych*, PIW, Warszawa 1987.
- Stanisław ze Skarbimierza, *Mowy wybrane o mądrości, Kazanie o wojnie sprawiedliwej i niesprawiedliwej*, Arcana, Kraków 2000.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Wydawnictwo LexisNexis Warszawa 1999.
- Św. Augustyn, *O państwie Bożym, Przeciw poganom*, księgi XXII, XIX, 21, t. 2, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1977.
- Grabińska T., *Sprawiedliwe rządy i wojna sprawiedliwa według Stanisława ze Sarbimierza*, [w] D. Probuca (red.), *Czy sprawiedliwość jest możliwa?*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2008.
- Grabińska T., *O wzorze mędrca, polityka i dyplomaty*, „Idea” 2006, XVIII.
- Ratzinger J., *Wojna Sprawiedliwa*, „Niedziela” z 25.11.2001, nr 47.
- Ślipko T., *Wojna sprawiedliwa. Ujęcie tradycyjne a wyzwania współczesności*, „Ethos” 2005, 3-4.
- Tronina A., *Jahwe – wojownik czy Bóg pokoju*, „Ethos” 2005, nr 3-4.
- Jan Paweł II, Encyklika, *Sollicitudo rei socialis*, Rzym 1987.
- Uruszczak W., *Znaczenie Krakowa w rozwoju polskiej kultury prawnej*, „Palestra” 2007, nr

11-12.

Autor
mgr Błażej Franczyk
Akademia Sztuki Wojennej
Wydział Bezpieczeństwa Narodowego

13. ANALIZA EFEKTYWNOŚCI – ASPEKTY TEORETYCZNE I KIERUNKI ZASTOSOWAŃ

Katarzyna Drabarczyk, Aleksandra Jakubiec

Słowa kluczowe: efektywność finansowa, efektywność techniczna, efektywność kosztowa.

Wprowadzenie

Celem opracowania jest omówienie wybranych aspektów teoretycznych, kategorii i kierunków zastosowania analizy efektywności. W opracowaniu skupiono się na efektywności finansowej, kosztowej i technicznej. Zaprezentowano także najpopularniejsze metody ich oceny. Ponadto w opracowaniu umieszczono przegląd badań dotyczących efektywności.

Istnieje wiele różnych definicji efektywności, która jest pojęciem bardzo szeroko rozumianym. Można ją rozpatrywać w różnych kategoriach, jak również z wielu punktów widzenia (makroekonomicznego i mikroekonomicznego). Efektywność jest jednym z głównych problemów ekonomii czy zarządzania, dlatego w tym opracowaniu podjęto próbę jej analizy. Mówiąc najogólniej efektywność to takie działanie, które przynosi pozytywny efekt. Uszczegóławiając, efektywność można scharakteryzować za pomocą szczęściu kategorii: wydajności (w ujęciu techniczno-ekonomicznym Haringtona Emersona), kompetencyjności (w ujęciu organizacyjno-biurokratycznym Maxa Webera), sprawności (w ujęciu prakseologicznym Tadeusza Kotarbińskiego), funkcjonalności (w ujęciu humanistycznym Richarda Beckharda), komunikatywności (w ujęciu osobowościowym Davida J. Lawlessa) i moralności (w ujęciu behawioralnym Kazimierza Obuchowskiego)¹. J. Barbuski² określa efektywność jako relację efektów do określonych czynników produkcji. Natomiast G. Osbert-Pociecha³ stwierdza, że efektyw-

¹ M. Holstein-Beck, *Być albo nie być menedżerem*, Infor, Warszawa 1997.

² J. Barbuski, *Efektywność gospodarowania instytucji finansowych w świetle mikroekonomicznej teorii firm*, „Bank i Kredyt” 2005, nr 2, ss. 58-66.

³ G. Osbert-Pociecha, *Próba konceptualizacji efektywności organizacji z wykorzystaniem Mind-Mappingu* [w:] T. Dudycz (red.), *Efektywność źródłem bogactwa narodów*, Wydawnic-

ność to zdolność organizacji do realizacji celów, jak również skutecznego pozyskiwania zasobów z otoczenia oraz ich umiejętnego wykorzystania. W. Jaworski i Z. Zawadzka⁴ określają efektywność jako relację wymiernych korzyści ekonomicznych do poniesionych nakładów. J. Kulawik i W. Józwiak⁵ uważają, że efektywność to sprawność działania, skuteczność, operatywność, ekonomiczność, wydajność, potencjał i korzystność. M. Proniewski i W. Tarasiuk⁶ ujmują efektywność w szerokim znaczeniu: strategicznym – jako wykonywanie działań właściwych, określonych przez ustalone cele i poziomy ryzyka, we właściwy sposób, korzystny i ekonomiczny; operacyjnym – jako poszukiwanie optymalnej relacji różnych częściowych składników efektów i nakładów. Znaczenie i kategorie efektywności związane są również z charakterem działalności, którą się ocenia. M. Capiga⁷ zaproponował podział efektywności w następujących kategoriach: efektywności finansowej, technicznej, kosztowej, dochodowej i organizacyjnej. W tym opracowaniu skupiono się na trzech pierwszych.

Efektywność finansowa

Pojęcie efektywności finansowej dotyczy sytuacji i wyników finansowych badanego podmiotu. Efektywność tą ocenia się przy wykorzystaniu wskaźników finansowych, obliczanych na podstawie danych zawartych w sprawozdaniach. Jednakże trudno jest odnaleźć dokładną definicję badanego pojęcia zarówno w literaturze krajowej, jak i zagranicznej. Większość autorów utożsamia ją z różnymi rodzajami rentowności. Efektywność finansowa może być też rozumiana jako stosunek wkładu do produktu w sektorze finansowym⁸.

Efektywność finansowa determinowana jest przez czynniki zewnętrzne (makrootoczenie i mikrootoczenie) jak również przez czynniki wewnętrzne (zasoby materialne i niematerialne oraz wyniki finansowe). Najpopularniejszym sposobem oceny efektywności finansowej jest analiza wskaź-

---

two Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania w Łodzi, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Łódź-Wrocław 2006, s. 7.

⁴ W. Jaworski, Z. Zawadzka, *Bankowość, zagadnienia podstawowe*, Poltext, Warszawa 2005, ss. 618-619.

⁵ J. Kulawik, W. Józwiak, *Analiza efektywności gospodarowania i funkcjonowania przedsiębiorstw rolniczych powstałych na bazie majątku skarbu państwa*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.

⁶ M. Proniewski, W. Tarasiuk, *Zarządzanie instytucjami kredytowymi. Strategie, modele biznesowe i operacyjne*, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 195-196.

⁷ M. Capiga, *Finanse banków*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, s. 271.

⁸ J. Liu, X. Hu, H. Tang, *Fiscal Decentralization and Regional Financial Efficiency: An Empirical Analysis of Spatial Durbin Model*, „Discrete Dynamics in Nature and Society” 2016.

nikowa. Wśród wskaźników efektywności finansowej można wyróżnić wskaźniki⁹:

– opłacalności:

$$\frac{\text{produkcja (przychody)}}{\text{koszty}}$$

– dochodowości (rentowności, zyskowności) zasobów:

$$\frac{\text{dochód (zysk)}}{\text{czynnik produkcji lub ich suma}}$$

– dochodowości (rentowności, zyskowności) nakładów:

$$\frac{\text{dochód (zysk)}}{\text{nakład bądź suma nakładów}}$$

– dochodowości (rentowności, zyskowności) kosztów:

$$\frac{\text{dochód (zysk)}}{\text{koszty}}$$

Najbardziej znane i mające najszersze zastosowanie są wskaźniki rentowności. Budując wskaźniki rentowności należy pamiętać, aby w mianowniku uwzględnić tylko te zasoby (kapitały czy aktywa), które przyczyniły się do wypracowania zysku wykazywanego w liczniku¹⁰. Najczęściej używanymi wskaźnikami rentowności są:

- zwrot na aktywach – ROA (ang. *Return On Assets*),
- zwrot na kapitale – ROE (ang. *Return On Equity*),
- rentowność obrotu – ROS (ang. *Return On Sales*),
- wskaźnik marży zysku – PM (ang. *Profit Margin*).

W literaturze można odnaleźć badania na temat efektywności finansowej różnego rodzaju instytucji, przedsiębiorstw czy gospodarstw rolnych. E. Marcinkiewicz¹¹ badała efektywność finansową 14 powszechnych towarzystw emerytalnych. Analizie podlegał poziom wskaźnika ROE. Do tego celu wykorzystano model regresji panelowej. Na podstawie pięciu zmiennych przyjętych do modelu zidentyfikowała czynniki wpływające na efek-

---

⁹ J. Kulawik, *Efektywność finansowa w rolnictwie: istota, pomiar i perspektywy*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2008, nr 2, s. 39.

¹⁰ T. Dudycz, *Analiza finansowa jako narzędzie zarządzania finansami przedsiębiorstwa*, Indygo Zahir Media, Wrocław 2011, s. 230.

¹¹ E. Marcinkiewicz, *Efektywność finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych* [w:] F. Chybalski, E. Marcinkiewicz (red.), *Współczesne zabezpieczenie emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2013, ss. 176-185.

tywność finansową (wyrażoną ROE). E. Stola¹² analizowała efektywność finansową w bankach komercyjnych. W badaniach posłużyła się wskaźnikiem ROA oraz wskaźnikiem poziomu kosztów C/TA (relacja kosztów całkowitych do przychodów ogółem). Na podstawie analizy wybranych wskaźników efektywności finansowej w analizowanej grupie banków, efektywnymi, a więc o najlepszych miarach wskaźników, były PEKAO i PKO, nieefektywne natomiast DZ Bank, Nordea i BOS. M. Soliwoda¹³ w badaniu spółdzielni mleczarskich do oceny efektywności finansowej przyjął wskaźniki: ROS, ROA, ROE, płynności finansowej bieżącej, szybkiej oraz natychmiastowej. Wyniki jego badań pokazują, że w spółdzielniach mleczarskich w województwie mazowieckim utrzymywano wyższe niż średnie w Polsce wskaźniki rentowności skorygowanej. Ponadto, racjonalnie kształtowano bieżącą, szybką i natychmiastową płynność finansową, a także dążono do przyspieszenia rotacji zapasów, zwiększenia samofinansowania majątku obrotowego oraz zmniejszenia zapotrzebowania na kapitał obrotowy.

Efektywność techniczna

Efektywność techniczną można zdefiniować jako możliwość uzyskania maksymalnej produkcji przy wykorzystaniu danej grupy nakładów¹⁴. Natomiast M.J. Farrell¹⁵ twierdził, że efektywność techniczna (ang. *technical efficiency*) to relacja między produktywnością danego obiektu a granicą jego rzeczywistych możliwości produkcyjnych. Pojęcie to można też objaśnić jako maksymalizację wielkości produkcji przy wykorzystaniu danych nakładów na jej prowadzenie¹⁶. A. Koliński¹⁷ uważa, że efektywność techniczna występuje w sytuacji, gdy nie można zwiększyć poziomu jednego z wyników lub zredukować jednego z nakładów bez jednoczesnego zmniejszenia

---

¹² E. Stola, *Efektywność techniczna a efektywność finansowa banków komercyjnych*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2011, nr 37, ss. 141-152.

¹³ M. Soliwoda, *Efektywność finansowa spółdzielni mleczarskich w województwie mazowieckim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 51, ss. 371-380.

¹⁴ T. Coelli, D.S. Prasada Rao, G.E. Battese, *An introduction to efficiency and productivity analysis*, Kluwer Academic Publishers, Boston 1998.

¹⁵ M.J. Farrell, *The measurement of productive efficiency of production*, „Journal of the Royal Statistical Society” 1957 series A, p. 120.

¹⁶ G. Dębniwski, H. Pałach, W. Zakrzewski, *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2000, s. 31.

¹⁷ A. Koliński, *Przegląd metod i technik oceny efektywności procesu produkcyjnego*, „Logistyka” 2011, nr 5, ss. 1083-1091.

szenia poziomu innego wyniku, lub zwiększenia poziomu innego nakładu. Wśród metod, technik i mierników jej oceny wymienił: Dynamiczny Plan Kontroli (DCP), 5 Why, 8D, Statystyczne Sterowanie Procesem (SPC) i Kontrolę systemów pomiarowych (MSA). Jednak najpopularniejszym narzędziem do oceny efektywności technicznej jest metoda nieparametryczna DEA (ang. *Data Envelopment Analysis*). G. Rogowski¹⁸ wyróżnił dwa kryteria efektywności technicznej ukierunkowanej na efekty (wykorzystywana do analizy przychodów) i na nakłady (wykorzystywana do analizy kosztów). Metodę DEA opracowali w 1978 r. trzej amerykańscy naukowcy: A. Charnes, W.W. Cooper oraz A. Rhodes. Wymienieni autorzy zastosowali koncepcję produktywności (ang. *productive efficiency*) sformułowaną przez Farrela do sytuacji wielowymiarowej, gdzie dysponuje się więcej niż jednym nakładem i jednym efektem. Główne założenie tej metody polega na tym, że analizę efektywności technicznej przeprowadza się tylko na podstawie uzyskanych danych ilościowych o wielkości zaangażowanych nakładów i uzyskanych efektów bez określenia *a priori* funkcyjnej zależności między nimi. W metodzie DEA nie wymaga się znajomości wag, bo dla każdego badanego obiektu liczy się wagi maksymalizujące jego poziom efektywności. DEA bazuje na analizach granicznych¹⁹. Efektywność wyraża się wzorem:

$$\text{Efektywność} = \frac{\sum_{r=1}^n \mu_r \text{ wynik}_r}{\sum_{i=1}^m v_i \text{ nakład}_i}$$

gdzie: n – liczba wyników, m – liczba nakładów, μ_r – wagi określające ważność poszczególnych wyników, v_i – wagi określające ważność poszczególnych nakładów.

Metoda DEA może być stosowana do szacowania efektywności różnych podmiotów – od firm komercyjnych, po instytucje non profit czy gospodarki państw i regionów. Podmioty poddane analizie powszechnie nazywa się jednostkami decyzyjnymi (ang. *Decision Making Unites*)²⁰. J. Marzec, A. Pi-

¹⁸ G. Rogowski, *Metody analizy i oceny banku na potrzeby zarządzania strategicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1998, ss. 61-137.

¹⁹ K. Stępień, *Konsolidacja a efektywność banków w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2004, ss. 89-145.

²⁰ W. Zadworny, *Ocena efektywności technicznej przedsiębiorstw województwa podkarpackiego metodą granicznej analizy danych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 369, t. 2, s. 290.

sulewski i A. Prędkie²¹ badali efektywność techniczną gospodarstw mlecznych w Polsce za pomocą metody DEA w latach 2004-2011. Średnia efektywności technicznej wyniosła 0,6. Na podstawie wyników stwierdzono też, że wszystkie gospodarstwa charakteryzowały się rosnącymi korzyściami skali. A. Perek²² badała efektywność techniczną 574 banków spółdzielczych za pomocą metody DEA, opierając się na modelach BCC (zmiennie efekty skali) i CCR (stałe efekty skali) ukierunkowane na nakłady oraz ukierunkowane na efekty. Badania pokazały dużą rozbieżność pomiędzy wartościami minimalnymi i maksymalnymi współczynników efektywności. Jednocześnie większość banków spółdzielczych funkcjonowała w warunkach rosnących efektów skali. A. Masternak-Janus²³ analizowała efektywność techniczną w przedsiębiorstwach przemysłowych za pomocą metody DEA (modelu CCR zorientowanego na nakłady). Wyniki pozwoliły na wyodrębnienie efektywnych i nieefektywnych technologicznie przedsiębiorstw przemysłowych w przekroju wojewódzkim. J. Ziółkowska²⁴ analizowała zbiór czynników (stopa subsydiowania, wskaźnik zużycia środków trwałych, stosowanie nowych technologii, integracja pozioma, wykształcenie, lokalizacja w województwie łódzkim) pod względem wpływu na efektywność techniczną (liczoną metodą DEA) wielkotowarowych gospodarstw i przedsiębiorstw rolnych. Wyniki pokazały brak wyraźnej korelacji zmiennej opisującej efektywność DEA z wybranymi zmiennymi objaśniającymi. Nie udało się znaleźć przypadku, gdzie wskaźnik korelacji przekraczałby wartość 0,2.

Efektywność kosztowa

M. Capiga²⁵ uważa, że efektywność kosztowa polega na ocenie, czy dana wielkość produkcji została osiągnięta przy odpowiedniej wielkości i strukturze nakładów. Efektywność kosztowa związana jest również z inwestycjami nieprodukcyjnymi, czyli takim, które przynoszą efekt o charakterze

---

²¹ J. Marzec, A. Pisulewski, A. Prędkie, *Efektywność techniczna gospodarstw mlecznych w Polsce – analiza porównawcza za pomocą metody DEA i BSFA*, „Metody ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2015, t. 16, nr 4, ss. 7-23.

²² A. Perek, *Wykorzystanie metody DEA do oceny efektywności banków spółdzielczych w Polsce*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2014, nr 3, ss. 222-235.

²³ A. Masternak-Janus, *Analiza efektywności gospodarowania przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2013, nr 4, ss. 111-126.

²⁴ J. Ziółkowska, *Determinanty efektywności technicznej obliczonej metodą DEA*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2009, nr 3, ss. 124-132.

²⁵ M. Capiga, *Ocena działalności placówki operacyjnej banku: dylematy metodologiczne i praktyczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2003, ss. 57-61.

użytkowym a nie produkcyjnym np. budowa dróg, mostów itp. W przypadku takich inwestycji występuje trudność w ocenie nakładów i efektów. Nakłady można wyrazić w formie pieniężnej, natomiast efekty już nie. Zatem niezbędne jest użycie miar wyrażonych za pomocą różnych jednostek naturalnych²⁶. J. Marzec i J. Osiewalski²⁷ definiują efektywność kosztową jako iloraz minimalnego kosztu niezbędnego do wytworzenia danej wielkości produkcji (przy danych cenach czynników) i kosztu rzeczywiście poniesionego. Uważają również, że pomiar i analiza efektywności kosztowej może być ważnym narzędziem pomocniczym w zarządzaniu i polityce ekonomicznej, ponieważ dzięki temu uzyskuje się informacje o możliwych do uzyskania oszczędnościach przy zachowaniu danej skali działalności.

Do oceny efektywności kosztowej w instytucjach finansowych wykorzystuje się często wskaźnik C/I, tj. koszty działania i amortyzacja podzielone przez wynik na działalności. Spadek wartości wskaźnika oznacza poprawę efektywności, co można tłumaczyć, że ta sama kwota zysku jest uzyskana przy poniesieniu przez instytucję niższych kosztów działania²⁸. W przypadku inwestycji nieprodukcyjnych efektywność kosztową możemy opisać jako:

$$\frac{I + K}{EU}$$

gdzie: I – nakłady inwestycyjne, K – koszty eksploatacyjne, EU – efekt użytkowy (w jednostkach naturalnych).

Efekt wyrażony jest zazwyczaj w jednostkach naturalnych. W sytuacji, gdy nie można użyć jednostki naturalnej, przyjmuje się jednostki umowne – sformułowane przy użyciu punktacji cech jakościowych (metodą ekspertów) i odpowiedniego ich zagregowania. Dotyczy to przykładowo efektów użytkowanych w postaci względów estetyczno-wizualnych czy psychicznych odczuć zmiany standardu przez użytkowników dróg²⁹.

S. Kozak³⁰ badał efektywność kosztową w bankach spółdzielczych w la-

---

²⁶ P.P. Małecki, *Efektywność kosztowa jako metoda oceny projektów inwestycyjnych w ochronie środowiska*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 860, s. 84.

²⁷ J. Marzec, J. Osiewalski, *Pomiar efektywności kosztowej banków: zarys metodologii*, „Folia Oeconomica Cracoviensia” 1996-1997, t. 39-40, ss. 65-81.

²⁸ S. Kozak, *Czynniki kształtujące dochodowość i efektywność banków spółdzielczych w okresie integracji z europejskim systemem finansowym*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2010, nr 83, ss. 141-152.

²⁹ P.P. Małecki, *op. cit.*, s. 84.

³⁰ S. Kozak, *op. cit.*, ss. 141-152.

tach 2002-2009 w okresie integracji z europejskim systemem finansowym za pomocą wskaźnika C/I. Wyniki pokazały, że efektywności kosztowej banków spółdzielczych sprzyja zwiększenie zaangażowania się w niskokosztową działalność depozytowo-kredytową, a także dodatni przyrost PKB (Produkt Krajowy Brutto) i wzrost poziomu rynkowych stóp procentowych. P. Idczak i K. Mrozik³¹ analizowali efektywność kosztową na przykładzie zlewni rzecznej. W wyniku zastosowania wskaźnika dynamicznego kosztu jednostkowego³² stwierdzono, że rozwiązaniem najbardziej optymalnym, tj. najmniej kosztownym dla społeczeństwa, będzie uzyskanie poprawy zdolności gromadzenia i przetrzymywania wód w drodze zabiegów agrotechnicznych. Jednocześnie rozwiązanie to zapewni osiągnięcie porównywalnego efektu do tego, jaki zostałyby osiągnięty w wyniku budowy zbiornika retencyjnego. A. Prędkie³³ badał efektywność kosztową w polskich bibliotekach publicznych za pomocą metody DEA. Wskazał źródła nieefektywności poprzez porównanie ilości nakładów rzeczywistych z tzw. wielkością nakładów idealnych dla grupy badanych obiektów.

Podsumowanie

Mimo, iż efektywność analizowana jest od wielu lat, to nadal leży w zainteresowaniu badaczy. W rozdziale nie wyczerpano wszystkich aspektów związanych z definiowaniem i pomiarem efektywności. W literaturze obserwuje się wiele podejść do tego zagadnienia. Jednak zazwyczaj efektywność rozpatrywana jest przeważnie jako stosunek nakładów do efektów. Zamieszczony przegląd badań miał na celu pokazanie w jak różnych typach instytucji, przedsiębiorstw, czy też sektorów ma zastosowanie analiza efektywności.

---

³¹ P. Idczak, K. Mrozik, *Ocena efektywności kosztowej rozwiązań kształtujących retencję zlewni rzecznej jako sposobu ograniczania zagrożenia powodziowego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 367, ss. 102-111.

³² Więcej na temat tej metody w: J. Rączka, *Analiza efektywności kosztowej w oparciu o wskaźnik dynamicznego kosztu jednostkowego*, Transform Advice Programme: Investment in Environmental Infrastructure in Poland, Warszawa 2002.

³³ A. Prędkie, *Pomiar efektywności kosztowej polskich bibliotek publicznych za pomocą metody DEA*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 235, ss. 194-207.

Piśmiennictwo

- Barburski J., *Efektywność gospodarowania instytucji finansowych w świetle mikroekonomicznej teorii firm*, „Bank i Kredyt” 2005, nr 2.
- Capiga M., *Ocena działalności placówki operacyjnej banku: dylematy metodologiczne i praktyczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2003.
- Capiga M., *Finanse banków*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
- Coelli T., Prasada Rao D.S., Battese G.E., *An introduction to efficiency and productivity analysis*, Kluwer Academic Publishers, Boston 1998.
- Dębniowski G., Pałach H., Zakrzewski W., *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2000.
- Dudycz T., *Analiza finansowa jako narzędzie zarządzania finansami przedsiębiorstwa*, Indygo Zahir Media, Wrocław 2011.
- Farrell M.J., *The measurement of productive efficiency of production*, „Journal of the Royal Statistical Society” 1957 series A.
- Holstein-Beck M., *Być albo nie być menedżerem*, Infor, Warszawa 1997.
- Idczak P., Mrozik K., *Ocena efektywności kosztowej rozwiązań kształtujących retencję zlewni rzecznej jako sposobu ograniczania zagrożenia powodziowego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 367.
- Jaworski W., Zawadzka Z., *Bankowość, zagadnienia podstawowe*, Poltext, Warszawa 2005.
- Koliński A., *Przegląd metod i technik oceny efektywności procesu produkcyjnego*, „Logistyka” 2011, nr 5.
- Kozak S., *Czynniki kształtujące dochodowość i efektywność banków spółdzielczych w okresie integracji z europejskim systemem finansowym*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2010, nr 83.
- Kulawik J., *Efektywność finansowa w rolnictwie: istota, pomiar i perspektywy*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2008, nr 2.
- Kulawik J., Józwiak W., *Analiza efektywności gospodarowania i funkcjonowania przedsiębiorstw rolniczych powstałych na bazie majątku skarbu państwa*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
- Liu J., Hu X., Tang H., *Fiscal Decentralization and Regional Financial Efficiency: An Empirical Analysis of Spatial Durbin Model*, „Discrete Dynamics in Nature and Society” 2016.
- Małecki P.P., *Efektywność kosztowa jako metoda oceny projektów inwestycyjnych w ochronie środowiska*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 860.
- Marcinkiewicz E., *Efektywność finansowa powszechnych towarzystw emerytalnych* [w:] F. Chybalski, E. Marcinkiewicz (red.), *Współczesne zabezpieczenie emerytalne. Wybrane aspekty ekonomiczne, finansowe i demograficzne*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2013.
- Marzec J., Osiewalski J., *Pomiar efektywności kosztowej banków: zarys metodologii*, „Folia Oeconomica Cracoviensia” 1996-1997, t. 39-40.
- Marzec J., Pisulewski A., Prędko A., *Efektywność techniczna gospodarstw mlecznych w Polsce – analiza porównawcza za pomocą metody DEA i BSFA*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych” 2015, t. 16, nr 4.
- Masternak-Janus A., *Analiza efektywności gospodarowania przedsiębiorstwach przemysłowych w Polsce*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2013, nr 4.
- Osbert-Pociecha G., *Próba konceptualizacji efektywności organizacji z wykorzystaniem Mind-Mappingu* [w:] T. Dudycz (red.), *Efektywność źródłem bogactwa narodów*, Wydawnictwo Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania w Łodzi, Aka-

- demia Ekonomiczna we Wrocławiu, Łódź-Wrocław 2006.
- Perek A., *Wykorzystanie metody DEA do oceny efektywności banków spółdzielczych w Polsce*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2014, nr 3.
- Prędko A., *Pomiar efektywności kosztowej polskich bibliotek publicznych za pomocą metody DEA*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 235.
- Proniewski M, Tarasiuk W., *Zarządzanie instytucjami kredytowymi. Strategie, modele biznesowe i operacyjne*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Rogowski G., *Metody analizy i oceny banku na potrzeby zarządzania strategicznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1998.
- Soliwoda M., *Efektywność finansowa spółdzielni mleczarskich w województwie mazowieckim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 51.
- Stępień K., *Konsolidacja a efektywność banków w Polsce*, CeDeWu, Warszawa 2004.
- Stola E., *Efektywność techniczna a efektywność finansowa banków komercyjnych*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2011, nr 37.
- Zadworny W., *Ocena efektywności technicznej przedsiębiorstw województwa podkarpackiego metodą granicznej analizy danych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 369, t. 2.
- Ziółkowska J., *Determinanty efektywności technicznej obliczonej metodą DEA*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2009, nr 3.

Autorzy
mgr Katarzyna Drabarczyk
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Finansów

lic. Aleksandra Jakubiec
Szkoła Główna Handlowa

O Wydawnictwie

EXANTE

⇒ Profil wydawniczy

Wydawnictwo Naukowe Exante specjalizuje się w publikacjach akademickich i publikacjach naukowych.

Nakładem Wydawnictwa Naukowego Exante ukazują się publikacje książkowe i publikacje elektroniczne, przede wszystkim: monografie naukowe autorskie, współautorskie i wieloautorskie.

W dorobku Wydawnictwa znajdują się publikacje naukowe z obszaru nauk społecznych, humanistycznych, ekonomicznych, prawnych, medycznych i innych.

Misja Wydawnictwa Naukowego Exante to popularyzacja dorobku naukowego Autorów publikacji.

⇒ Współpraca

Exante współpracuje z uczonymi z różnych ośrodków naukowych w kraju i za granicą w charakterze autorów, redaktorów i recenzentów. Obsługuje konferencje, targi, kongresy i sympozja.

⇒ Adresaci oferty wydawniczej

Oferta Wydawnictwa skierowana jest do studentów, doktorantów, pracowników naukowych i wszystkich zainteresowanych publikowaniem naukowym.

⇒ Oferta

Exante specjalizuje się w wydawaniu publikacji i prac naukowych w formie książkowej oraz elektronicznej.

Oferujemy możliwość wydania:

- monografii autorskiej,
- monografii współautorskiej lub rozdziału w monografii współautorskiej,
- rozdziału w ramach monografii naukowej wieloautorskiej,
- publikacji naukowej innej niż monografia,
- publikacji pokonferencyjnej,
- publikacji będącej rezultatem innych wydarzeń naukowych,
- prac habilitacyjnych i doktorskich (również w formie monografii naukowych),
- prac promocyjnych: magisterskich, inżynierskich, licencjackich (również w formie monografii naukowych).

Zapraszamy do współpracy

ISBN 978-83-65374-97-4 (PDF)
ISBN 978-83-65374-96-7 (oprawa miękka)

